

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İKTİDAR ve MUHALEFETTEKİ KONUMLARINA BAĞLI
OLARAK SİYASİLERİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNDEKİ
OLASI DEĞİŞİKLİKLER: ANAVATAN PARTİSİ GENEL
BAŞKANI MESUT YILMAZ ÖRNEĞİ**

Ayşenur GÜMÜŞTEKİN
2501201275

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çağatay ASLAN

İSTANBUL - 2023

ÖZ

İKTİDAR ve MUHALEFETTEKİ KONUMLARINA BAĞLI OLARAK SİYASİLERİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNDEKİ OLASI DEĞİŞİKLİKLER: ANAVATAN PARTİSİ GENEL BAŞKANI MESUT YILMAZ ÖRNEĞİ

Ayşenur Gümüştekin

Bu tez, siyasi parti genel başkanlarının yürütme organında yer almaları ya da almamalarına göre dış politika söylemlerinde değişiklik olup olmadığı sorusuna odaklanmaktadır. Michel Foucault'nun söylemin yasaklayıcı yönü teorisi temelinde yapılan bu araştırmada, analiz birimi olarak 1991-2002 yılları arasında farklı dönemlerde yürütmede ve muhalefette görev almış olan Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın dış politika hakkındaki Meclis konuşmaları seçilmiştir. Yılmaz'ın, iktidar ve muhalefet kavramlarının en salt hali ile ortaya konduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi konuşmalarındaki dış politika söylemlerine içerik analizi yapılarak siyasinin, iktidarlar üstü olduğu düşünülen dış politika hakkında, muhalefet konumunda eleştirel, iktidar konumunda ise destekler söylemlerde bulunacağı hipotezi test edilmiştir. TBMM konuşmalarına, MAXQDA 2022 programı ile yapılan içerik analizi sonucunda, yasama ve yürütme konumlarında Mesut Yılmaz'ın dış politika söylemlerinde bir değişiklik yaşanmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İçerik Analizi, Mesut Yılmaz, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

POSSIBLE CHANGES IN THE FOREIGN POLICY DISCOURSES OF POLITICIANS DUE TO THE POSITIONS OF THE GOVERNMENT AND THE OPPOSITION: THE EXAMPLE OF MOTHERLAND PARTY CHAIRMAN MESUT YILMAZ

Ayşenur Gümüştekin

This thesis mainly aims to identify the possible changes in the foreign policy discourses of political party leaders in two different positions of politics namely, executive and legislative. In this research which is based on Michel Foucault's theory of the prohibitive aspect of discourse, Mesut Yılmaz's, the Chairman of the Motherland Party who served as a prime minister three times in 1991-2002 and also had a role in every position of politics during this period, foreign policy discourses at the Grand National Assembly of Türkiye were chosen as the analysis unit. The hypothesis tested herein built around that the politician would make critical discourses about the foreign policy, which is thought to be above the governments, when they are in the opposition position whereas they would be much more supportive in the ruling position by analyzing the speeches of Mr. Yılmaz on the foreign policy discourses at the Grand National Assembly of Türkiye where the concepts of power and opposition are presented in their purest form. As a result of the content analysis made by MAXQDA 2022 program on Mr. Yılmaz's speeches at the Grand National Assembly of Türkiye, it has been concluded that there was no change in the foreign policy discourses in the legislative and executive positions.

Keywords: Foreign Policy, Content Analysis, Mesut Yılmaz, Türkiye in the 1990's

ÖNSÖZ

Lisans dönemimden beri öğrencisi olduğum için kendimi şanslı saydığım ve her zaman desteğini hissettiğim kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çağatay Aslan'a, kıymetli jüri üyelerim Prof. Dr. Selen Öner ve Dr. Öğr. Üyesi Aylin Ece Çiçek'e, çocukları olduğum için gurur duyduğum ve varlıkları ile beni her zaman ayrıcalıklı hissettiren annem Saadet Gümüştekin ve babam Necati Gümüştekin'e, çocukluğumdan beri desteğini bir an esirgememiş ve üzerimde büyük emeği olan sevgili abim Atilla Aslan'a, tez sürecimde akademik bilgileri ile bana yardımcı olan ablam Şeyma Gül Karaçam ve eşi Dr. Cihad Karaçam'a, beni hayatımın her döneminde motive eden ve dünyanın öbür ucunda yaşıyor olsa dahi varlığını hep yanımda hissettiren kardeşim Nurbanu Temel'e, lisans hayatımıza İstanbul Üniversitesi'nde birlikte başlayarak yüksek lisansta da yine birlikte devam ettiğimiz ve tez sürecimde bana sayısız yardımı dokunmuş olan dostum Gülçin Ildız'a, İstanbul Üniversitesi'nin bana katmış olduğu ve bu süreç boyunca yaşadığım tüm zorluklarda yanımda olan dostlarım Şeyda Bilgin ve Öykü Çelebi'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, bugün bana bu hak ve özgürlüğü sağlayan başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, tüm silah arkadaşları ve Kurtuluş şehitlerimize teşekkürlerimi, saygı, sevgi ve minnetlerimi sunarım.

Ayşenur GÜMÜŞTEKİN

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖYLEMİN DIŞLAYICI YÖNÜ ve İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ

1.1. İçerik Analizinin Kavramsal Çerçevesi	8
1.2. İçerik Analizinin İlkeleri	11
1.3. İçerik Analizinin Gelişimi	15
1.4. İçerik Analizinin Kullanım Alanları	17
1.5. İçerik Analizinin Uygulanması	19
1.5.1. Örneklemin Belirlenmesi	20
1.5.2. Kategorilerin Belirlenmesi	21
1.5.3. Çözümleme Birimlerinin Belirlenmesi	23
1.5.4. Sayım Sisteminin Belirlenmesi	26
1.6. İçerik Analizi Türleri	28

İKİNCİ BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. Avrupa Birliği İle İlişkiler	30
2.2. Azerbaycan – Ermenistan Savaşı	34
2.2.1 Nahçıvan Krizi	36
2.3. SSCB ve Rusya Federasyonu İle İlişkiler	38
2.4. Amerika Birleşik Devletleri İle İlişkiler	40
2.5. Yunanistan İle İlişkiler	42

2.5.1. Azınlık Sorunu	43
2.5.2. Kardak Krizi	45
2.5.3. Terör.....	47
2.5.4. Kıbrıs Sorunu	49
2.6. Bosna Savaşı.....	53
2.7. Ortadoğu İle İlişkiler	54
2.7.1. Körfez Savaşı	55
2.7.2. Türkiye – İsrail İlişkileri	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİNİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNE YASAMA ve YÜRÜTME KONUMLARININ ETKİSİ ÖRNEĞİ: MESUT YILMAZ

3.1. Mesut Yılmaz	62
3.2. Evren ve Örneklem.....	68
3.3. Verilerin Toparlanması.....	69
3.4. Bulgular ve Yorum	73
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	104
EKLER.....	118

TABLÖLAR LİSTESİ

(Tablo 1: Dış Politika Anlayışı Kod Tablosu)	73
(Tablo 2: Atatürk'ün Belirlediği İlkeler Kod Tablosu).....	74
(Tablo 3: Tarih Bilinci Kod Tablosu)	74
(Tablo 4: Atatürk'ün Belirlediği İlkeler ve Tarih Bilinci Kodları Kesişim Tablosu) 74	
(Tablo 5: Batıya Karşı Bakış Açısı Kod Tablosu)	75
(Tablo 6: İnsan Hakları Kod Tablosu)	75
(Tablo 7: Avrupa birliği ile İlişkiler ve İnsan Hakları Kodları Kesişim Tablosu).....	76
(Tablo 8: Uluslararası İş Birliği Kod Tablosu)	76
(Tablo 9: Aktif Dış Politika Anlayışı Kod Tablosu).....	77
(Tablo 10: Ulusal Çıkar Kod Tablosu)	77
(Tablo 11: Diplomasi Yanlılığı Kod Tablosu).....	78
(Tablo 12: Uluslararası Hukuk Kod Tablosu).....	78
(Tablo 13: Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet Kod Tablosu).....	78
(Tablo 14: Rusya ile İlişkiler Kod Tablosu)	79
(Tablo 15: Uluslararası Projeler Kod Tablosu).....	80
(Tablo 16: Etki (Rusya) Kod Tablosu)	81
(Tablo 17: ABD ile İlişkiler Kod Tablosu).....	81
(Tablo 18: Balkanlar ile İlişkiler Kod Tablosu).....	83
(Tablo 19: Aktif Dış Politika ve Bosna-Hersek Kodları Kesişim Tablosu)	83
(Tablo 20: Kafkaslar ile İlişkiler Kod Tablosu).....	84
(Tablo 21: Azerbaycan ile İlişkiler Kod Tablosu)	85
(Tablo 22: Azerbaycan-Ermenistan Kod Tablosu)	85
(Tablo 23: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kod Tablosu).....	86
(Tablo 24: Avrupa Birliği ile İlişkiler Kod Tablosu).....	86

(Tablo 25: İtalya ile İlişkiler, İngiltere ile İlişkiler, Fransa ile İlişkiler, Terör ve Çekiç Güç Kodları Kesişim Tablosu)	87
(Tablo 26: Almanya ile İlişkiler Kod Tablosu).....	87
(Tablo 27: İfadeler (Avrupa Birliği ile İlişkiler) Kod Tablosu).....	88
(Tablo 28: Gümrük Birliği Kod Tablosu).....	89
(Tablo 29: Yunanistan ile İlişkiler Kod Tablosu)	90
(Tablo 30: Yunanistan ile İlişkiler ve Kıbrıs Kodları Kesişim Tablosu).....	90
(Tablo 31: Kıbrıs Kodu Kesişim Tablosu).....	91
(Tablo 32: Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler Kod Tablosu).....	92
(Tablo 33: İfadeler (İslam Ülkeleri ile İlişkiler) Kod Tablosu)	92
(Tablo 34: İran ile İlişkiler, Libya ile İlişkiler, Mısır ile İlişkiler, Nijerya ile İlişkiler ve Ortadoğu ile İlişkiler Kod Tablosu)	93
(Tablo 35: Libya ile İlişkiler Kod Tablosu).....	93
(Tablo 36: Mısır ile İlişkiler Kod Tablosu).....	94
(Tablo 37: Nijerya ile İlişkiler Kod Tablosu)	94
(Tablo 38: İran ile İlişkiler Kod Tablosu).....	95
(Tablo 39: Ortadoğu ile İlişkiler Kod Tablosu)	95
(Tablo 40: Ortadoğu ile İlişkiler Alt Kodlar Tablosu).....	96
(Tablo 41: İsrail ile İlişkiler ve Filistin ile İlişkiler Kod Tablosu).....	96
(Tablo 42: Suriye ile İlişkiler Kod Tablosu).....	97
(Tablo 43: Irak ile İlişkiler Kod Tablosu).....	98
(Tablo 44: Suriye ile İlişkiler, Irak ile İlişkiler ve Terör Kodları Kesişim Tablosu). 99	
(Tablo 45: Terör Kod Tablosu).....	99
(Tablo 46: Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler Kod Tablosu).....	100

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
A.e.	: Aynı Eser
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çev.
DP:	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
S.	: Sayfa

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Siyasinin dış politika söylemlerinde yasama ve yürütmede¹ bulunduğu konuma göre değişiklik olup olmayacağı sorusunu soran bu tezin örneklemini Mesut Yılmaz'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapmış olduğu dış politika söylemleri oluşturmaktadır. İlgili söylemlere MAXQDA programı ile içerik analizi uygulanmış ve böylelikle bir değişim olup olmadığı incelenmiştir.

Literatürde, 1990'lı yıllar Türkiye'sinin ve Mesut Yılmaz'ın görece daha az çalışılmış olduğu görülmekle birlikte siyaset bilimi çalışmalarında araştırma yöntemi olarak içerik analizinin kullanıldığı pek çok çalışma mevcuttur. Bu nedenle bu çalışma, seçilen araştırma yöntemi olarak daha önce pek çok kez kullanılmış bir yöntemle başlamakla birlikte, 1990'lı yıllar ve Mesut Yılmaz örneğini konu alıyor olması ile literatüre bir nebze katkı sağlamayı ve henüz çalışılmamış bir alanı işaret etmeyi amaçlamıştır.

Fransız filozof Michel Foucault, *Söylemin Düzeni* adlı kitabında söylemin, delilik, doğruluk istenci ve yasaklama olmak üzere üç farklı şekilde dışlama sistemine maruz kaldığını savunmaktadır.² Bu üç sistemden biri olan yasaklama - herkesin her doğruyu her yerde söyleyemeyeceği ve de herkesin her doğruyu söyleyemeyeceği düşüncesi- bu tezin araştırma sorusunu doğuran temel olmuştur. Buradan hareketle, yaygın şekilde devlet politikası olarak görülen ve bu sebeple partilerüstü bir konu olarak ele alınan dış politikanın bu teoriden etkilenip etkilenmediği düşünülmüştür.

Foucault'nun ortaya koymuş olduğu bu söylemin yasaklayıcı yönü göz önüne alınarak ve dış politikanın iktidarlar üstü bir devlet politikası olduğu iddiası ile muhalefet koltuğunda oturan bir siyasinin, iktidarın yürütmüş olduğu dış politikaya karşı eleştirel söylemde bulunurken iktidara geldiğinde eleştirmiş olduğu politika

¹ Çalışmanın devamında, Mesut Yılmaz'ın yasama konumunda bulunmasından muhalefet, yürütme konumunda bulunmasından ise iktidar olarak bahsedilecektir.

² Michel Foucault, *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Hil Yayın, 1987, s.23-30.

hakkında söylemlerinde bir değişiklik olup olmayacağı sorusu ile tez çalışmalarına başlanmıştır.

Araştırma birimi olarak, partisinin genel başkanlık koltuğunda oturan siyasiler belirlenmiş ve içlerinden Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın dış politika hakkında yaptığı Meclis konuşmaları seçilmiştir. Bu seçimdeki neden, Yılmaz'ın 1991-2002 yılları arasında üç kez başbakanlık olmak üzere iktidar ve muhalefetin her türlü konumunda bulunmuş olmasından kaynaklıdır. Yılmaz, 1991 yılında ANAP'ın tek başına iktidar olması ile birlikte bu hükumette, 1996 yılında Anayol koalisyon hükumetinde ve 1997 yılında Anasol-D koalisyon hükumetinde başbakanlık yapmış; 1999 yılında kurulan Anasol-M hükumetinde ise devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 1991-2002 yılları arasında iktidarda olmadığı süre boyunca ana muhalefet lideri ya da muhalefet lideri olarak siyasette aktif görev almıştır. Yılmaz'ın aynı zamanda 1987-1990 yılları arasında dışişleri bakanlığı yapmış olması onu, dış politika söylemlerinin inceleneceğı bu çalışmada ideal kılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Michel Foucault'un ilgili söylem teorisi kısaca açıklanmış ve tez sorusunun teorik dayanağı belirtilmiştir. Aynı bölümde, araştırma yöntemi olarak belirlenen içerik analizi hakkında bilgi verilmiştir. İçerik analizi, Mesut Yılmaz'ın söylemlerinin çözümlenmesi için en etkin yöntem olarak düşünülmüştür. Buna göre, kayıt birimi olarak Yılmaz'a ait cümle ve paragraflar ve bu cümle ve paragrafların içerisinde değerlendirileceğı bağlam birimi olarak ise ilgili meclis tutanağı seçilmiştir. Sayma sistemi olarak görünüş seçilmiştir. Bununla birlikte Yılmaz'ın söylemlerinin olumlu, olumsuz ya da söylemi kategorize etmek adına yapılmış diğer nitelendirmelerin yani tutumundaki değişiminin saptanması amaçlanmıştır. Belirlenmiş içerik analizi türü ise değerlendirici analizdir ki bu analiz ile birlikte söylemlerdeki tutumların yönlerine bakılarak söylemdeki olası değişiklikler üzerine yorum yapılabilecektir.

İkinci bölümde, Mesut Yılmaz'ın parti genel başkanı sıfatı ile aktif görev yaptığı 1991-2002 yılları arasındaki Türk dış politikasında önem arz eden konular

açıklanmıştır. Dünyada olan gelişmeler ve Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politikalara yer verilen bu bölümde yer yer iktidar ya da muhalefet koltuğunda oturan Mesut Yılmaz'ın -meclis konuşmalarından ulaşılmış ve 3. bölümde detaylı şekilde açıklanan- konu ile ilgili spesifik görüşlerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, öncelikle araştırma birimini oluşturan Mesut Yılmaz'ın siyasi hayatına, araştırmanın evrelerine ve birincil kaynak olarak seçilmiş meclis tutanakları üzerinde yapılan analize yer verilmiştir. İktidar ve muhalefet konumlarındaki söylem değişikliklerine odaklanan bu tezde, meclis tutanaklarının birincil kaynak olarak belirlenmesindeki neden, iktidar ve muhalefetin en salt şekli ile ortaya konulduğu mecranın TBMM olmasından kaynaklıdır. Bu konuşmalar sosyal bilim araştırmacıları tarafından içerik analizi yapılmasına imkan sağlayan MAXQDA 2022 programına girilerek kodlanmıştır. Yapılan her kodlama için tarafımızca yapılan değerlendirme ve sonuçlar detaylı şekilde belirtilmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde, tez sorusunun cevabına ve bu çalışmada savunulmuş dış politika söylemlerinin muhalefet ve iktidar konumlarında farklı olacağı hipotezinin sonucuna yer verilmiştir. Tez kapsamında, Mesut Yılmaz'ın 1991-2002 yılları arasındaki Meclis konuşmalarına yapılan içerik analizi sonucunda, siyasilerin konumlarına bağlı olarak dış politika söylemlerinin değişmediği görülmüştür. Bununla birlikte, dış politikanın partilerüstü bir konu olmasının bu sonucun bulunmasında etkili olduğu söylenebilir. Bir siyasinin yürütme organında yer alıyor olmasına göre söylemlerinin değişip değişmediği sorusu iç politikayı ilgilendiren ekonomi temelli sorular bağlamında gelecek çalışmalar tarafından incelenmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖYLEMİN DIŞLAYICI YÖNÜ ve İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ

Söylem üzerine çalışmalarda bulunmuş olan Michel Foucault, pek çok bilim dalına düşünceleri ile etki etmiş bir filozoftur. Foucault, söylemi, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* kitabında şu üç şekilde tanımlamıştır:

“Söylem dilin yorum üzerinden konuşulmasıdır. Söylem sözel işaretlerin ardışıklığıdır. Evrensel söyleme gelince o da kendi sırrının şifresi içinde, her bilginin çözücü anahtarını saklayan tek metin değildir; o daha çok zihnin en basit temsillerinden en ince çözümlemelere ve en karışık bileşimlere kadar olan doğal ve gerekli ilerleyişinin tanımlanması olanağıdır: bu söylem, kökeninin ona dayattığı tek düzenin içine sokulmuş bir bilgidir.”¹

Foucault, söylemin semboller tarafından inşa edildiğini ancak yine de bu sembollerden çok daha fazla bilgi ilettiğini, bir başka deyişle keyfi olarak dil veya söze genelleştirilemeyeceğini savunmuştur.² Bu noktada Habermas’ın görüşüne de değinmekte fayda vardır. Habermas’a göre, söze dökülmüş olanlar hiçbir zaman basit cümleler değildir ve içerikten bağımsız olarak kendilerine has bir ruhları vardır.³ Bu açıdan değerlendirildiğinde Habermas’ın da Foucault gibi, söylemin yalnızca bir ifade aracı değil, söylenenden daha fazla anlamı içerisinde barındırdığını düşündüğü görülmektedir.

Foucault’ya göre söylem, cümlenin öğeleri dışında işlevsel göstergebilim olan ifadelerden oluşmakta, bir başka deyişle söylem, ifadelerin semiyotik işlevine

¹ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, 1966 Aktaran Tolga Elbirlik, *Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa, 2015, s. 23.

² Wenxing Yang, Ying Sun: “Interpretation of ‘Discourse’ from Different Perspectives: A Tentative Reclassification and Exploration of Discourse Analysis”, *The International Journal-Language Society and Culture*, No: 31, 2010, s. 131.

³ Hilal Çelik, Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: XXVII, No: 27, 2008, s. 101.

işaret etmektedir.⁴ Buna göre söylem, eş zamanlı olarak dilsel ve maddi özellikleri bulunan kübik bir pratik olmasından kaynaklı olarak bir yandan bağlamın değişmesiyle değişirken diğer yandan bağlamı da kendiliğinden şekillendirmektedir ve böylece insanların da dünyanın da bağımlı olduğu bir söylem ilişkisine girilmektedir.⁵

Foucault'nun argümanları incelendiğinde, bir başka karşılıklı bağımlılık ilişkisi farklılıklar konusunda karşımıza çıkmaktadır. Foucault'ya göre her bireyin farklı olması ve aynı zamanda başka tarihsel zaman dilimlerinde, ayrı benlikler içerisinde olması, söyleminin hem tarihsel açıdan farklı olmasına hem de bireysel farklılıkların başka söylemleri doğurmasına yol açmaktadır.⁶

“Foucault (1993b), söylem üretiminin, her toplumda görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, belirsizliğini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliği savuşturmak olan bir takım yollarla hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmış olduğunu öne sürmektedir.”⁷ Foucault, deliliğin paylaşımı, doğruluk istenci ve sözün yasaklanması olmak üzere söylemin maruz kaldığı üç dışlama sistemi olduğunu savunmuştur.⁸

Deliliğin paylaşımı sistemine göre Foucault deliyi, söyleminin diğer insanlar gibi yayılmasına fırsat verilemeyen kişi olarak tanımlamıştır ve delinin söylediğinin söylenmemiş kabul edildiğini, doğruluğu üzerinde durulmadığını ve söyleminin devasa bir gürültüye döndüğünü belirtmiş ve bu nedenle bu durumu bir kovuş olarak nitelendirmiştir.⁹

Bir başka dışlayıcı yön ise doğruluğun istencidir. Doğru ve yanlış karşıtlığı ile doğrunun yanlış üzerindeki baskısı tarihi süreç içerisinde insanlığın bilme istencini de yönlendirecek şekilde şekillenmiştir.¹⁰ Doğruluk istenci kurallar,

⁴ Yang, Sun, **a.g.e.**, s. 131.

⁵ **A.e.**

⁶ Çelik, Ekşi, **a.g.e.**, s. 100.

⁷ Esen Yücel Spahiu, "Michel Foucault-Foucaultcu İktidar, Söylem ve Özne Kavramları", **Kurgu**, Cilt: XIX, No:1, 2002, s. 278.

⁸ **A.e.**

⁹ Foucault, **a.g.e.**, s.24-25.

¹⁰ **A.e.**, s. 26-27.

ekonomik uygulamalar, reçeteler vb. gibi kurumsal bir desteğe dayandırılmış ve böylelikle diğer söylemler üzerinde bir baskı unsuru olmuştur.¹¹

Foucault'nun söylem hakkında ortaya koyduğu dışlama sistemlerinden en çok başvurulanı ise yasaklamaktır.¹² Bu sistemde, söylemin, her doğrunun her yerde konuşulamayacağından ve herkesin her doğruyu söyleyemeyeceğinden kaynaklı olarak bir yasaklayıcı yönü bulunmaktadır.¹³ Foucault, bu dışlamaların oluşturduğu metaforik parmaklıkların dar ve boşlukların çok olduğu bölgelerin politika ve cinsellik olduğunu öne sürmüştür.¹⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde, her şeyin her yerde söylenemeyeceğine değinerek tabusallık olgusunun kendini gösterdiğini belirtmiş ve ekonomik, kültürel ya da siyasi gibi nedenler ile baskı altındaki toplumların içinde bulunduğu ve koruduğu sessizliğin de bir söylem olarak algılanabileceğini, bir başka deyişle, sessizliğin de bir söylem olabileceğini öne sürmüştür.¹⁵ Buradan hareketle, yasaklamadan en çok etkilenen alanlar içerisinde olan politikada, siyasetçilerin söylemlerinde değişiklikler olması kaçınılmazdır.

Sosyal yapıların dil kullanımı için birtakım kurallar oluşturduğunu düşünen Foucault, bu kuralların, bireylerin sosyal yapılarda güç kazanmak ve elde ettiği bu gücü sürdürebilmek adına ihtiyaç duyduğu bir süreç olarak görmektedir.¹⁶ Zira söylem, arzuyu yalnızca ortaya çıkaran ya da gizleyen bir olgu değil aynı zamanda arzusun nesnesidir. Bu nedenle söylem, yalnızca baskı sistemlerini ya da kavgaları açıklayan bir kavram değil aynı zamanda onun vasıtasıyla mücadele edilen bir kavramdır.¹⁷ Foucault'nun ortaya koymuş ve söylem teorisine katkıda bulunmuş olduğu önemli konulardan biri güç ve söylem arasında kurmuş olduğu bu ilişkidir. Foucault'nun kurmuş olduğu bu ilişki, siyasiler ile direkt olarak bağlantılıdır.

Siyasilerin güçlerini ve görüşlerini ifade ettikleri önemli araçlardan biri, fikirlerini dile getirerek destekleme biçimleri yani söylemleridir ancak onlar için

¹¹ A.e., s. 29.

¹² A.e., s. 23.

¹³ A.e., s. 23-24.

¹⁴ A.e., s. 24.

¹⁵ Berkan Güngör, "Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi", **Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi**, Cilt: II, No: 2, 2020, s. 3.

¹⁶ Çelik, Ekşi, a.g.e., s. 100.

¹⁷ Foucault, a.g.e., s. 24.

söylem yalnızca kendini ifade etme aracı değil aynı zamanda siyaset yapmanın bir yoludur ve ikna etmeyi, harekete geçmeyi amaçlar.¹⁸ Buna göre Foucaultcu özne, tamamen söylemseldir ve insan da bu taktiklerin ve stratejilerin kurucu unsuru olarak değil aynı zamanda söylemler aracılığıya kurulmanın bir unsuru olarak da var olmaktadır.¹⁹ Siyasiler genel olarak söylemleri ile halkı etkileyerek gücü, iktidarı ele geçirmeyi ya da hali hazırda ellerinde olan gücü, iktidarı muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla dil ve söylem, siyasette önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Foucault'ya göre, söylemde bulunan kişiler her türlü bilgiyi lehlerine dönüştürerek ötekileri sömürme amacı olarak kullanır ve ilgili söylemi dinleyen kimseler için tek savunma yolu aklilik, özgün gerçeklik, ideal doğruluk ve bilgi etiğidir.²⁰ Söylemin doğruluğu ise iktidar ve güç arzusu ile maskelenmektedir, doğru söylem iktidar ve güç arzusundan sıyrılmış söylemdir.²¹ Buna göre siyasiler iktidar olma yolunda söylemi, kendi amaçları doğrultusunda kullanırken dinleyici olan halkın bilgi ve gerçekliğe tutunması gerekmektedir.

Söylemin siyasi hayattaki yeri ve Foucault'nun güç ile söylem arasında kurmuş olduğu tabusallık ilişkisi, bu tezin konusunun temellerini oluşturmaktadır. Buna göre, her doğrunun her yerde söylenmeyeceği tabusunun, genel başkanlık koltuğunda oturan siyasilerin iktidara gelme ya da iktidarı ellerinde tutma çabalarına etkisi olacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada, Foucault'nun *her doğrunun her yerde ve her zaman söylenemeyeceği* teorisine dayanılarak siyasette, bulunulan konumun her doğruyu her yerde söylemeyi engelleyeceğinin ve bunun güç amacıyla yapılacağının iddiası ile siyasi konumun söyleme etki edeceği tezi savunulmuştur.

Bu çalışmayı uygulayabilmek için seçilen araştırma yöntemi içerik analizidir. Bu analiz ile birlikte, giriş bölümünde belirtildiği üzere, araştırma birimi olarak seçilen Yılmaz'ın Meclis konuşmalarının içeriği değerlendirilebilecek ve

¹⁸ Elif Şeşen, Duygu Ünalın, Şeyhmus Doğan, "Political Discourse Analysis of Aliyev's Address to the Nation Regarding the Second Karabakh War", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: XI, No:4, s. 1742.

¹⁹ Yasin Şahin, "Michel Foucault'da Söylem Analizi", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt:III, No:6, 2017, s.130.

²⁰ Elbirlik, **a.g.e.**, s. 40.

²¹ Foucault, **a.g.e.**, s. 30.

söylemlerinin tutumunda, bulunduğu konuma göre bir değişim olup olmadığı gözlemlenebilecektir. Bu nedenle içerik analizi yöntemi, bir sonraki bölümde detaylı şekilde ele alınmıştır.

1.1. İçerik Analizinin Kavramsal Çerçevesi

İçerik analizi, belirli bir içeriğin konu, tema, kullanılan kalıplar, tercih edilen sözcükler gibi önemli parçalarını belirleyerek analiz etmek ve var olan örüntüleri inceleyerek belirli çıkarımlarda bulmak anlamını taşımaktadır. Bu analiz yöntemi, araştırılan bilginin yaygınlaştırılması; gelecek araştırma, uygulama, politika ve kamu algısının biçimlendirilmesinde rol alan bir araştırma yöntemidir.²² İçerik analizi yönteminde, nitel verilerle nicel olarak ilgilenmek söz konusudur. Bir verinin içerisinde yer alan kelime, cümle ve kavramların sıklığı ya da sıralamanın incelenmesi, sayılması yolu ile bir örüntü veya temanın kaç kez tekrarlandığı ve anlamlı ya da anlamsız oluşu incelenmektedir.²³

İçerik analizi hakkında ilk çalışmaları gerçekleştirmiş ve analizin kurallarını belirlemiş bilim insanı Bernard Berelson, içerik analizi tanımını, iletişimin açıklanan içeriğinin yansız, nicel ve sistematik şekilde tanımlayan bir araştırma tekniği olarak yapmıştır.²⁴ Berelson'ın tanımı, objektif, sistematik ve nicel kavramlarına yer vermesi bakımından türünün ilk örneğidir.²⁵ Bu kavramlar içerik analizinin özellikleri olarak kabul görmüştür.

Klaus Krippendorff içerik analizini, bir grup veya bir kültürün verilere atfettiği anlamlar ışığında verileri analiz etmeye çalışmak olarak tanımlamıştır.²⁶ Verilerden bağlamlarına tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için kullanılan

²² Muammer Çalık, Mustafa Sözbilir, "İçerik Analizinin Parametreleri", **Eğitim ve Bilim**, Cilt: XXXIX, No: 74, 2014, s. 34.

²³ Matthew B. Miles, A. M. Huberman, Johnny Saldaña, **Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook**, 3. Baskı, California, Sage, 2014, s. 282.

²⁴ Bernard Berelson, **Content Analysis in Communication Research**, 1952. Glencoe, IIL, The Free Press, s. 18.

²⁵ Nihan Demirkasımoğlu, "Nitel Araştırma Geleneğinde Nicel Göstergelerin Kullanımı ve Genellenebilirlik Üzerine Bir Değerlendirme", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 42, Özel Sayı: 1, 2021, s. 237.

²⁶ Klaus Krippendorff, "Content Analysis", **International Encyclopedia of Communication**, Ed. E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth, L. Gross, New York, Oxford University Press, 1989, s. 403.

bu analiz yönteminde geleneksel içerik (ne?) ve iletişim bağlamları (kim kime söyledi?) kavramları yaygın olsa da biçimsel tanım psikoanalitik (ifadeyi açıklayan psikolojik koşullar), kurumsal (belirli bir verinin altında yatan sosyogekonomik alaka) ve kültürel (işlevler ve belirli ritüeller) gibi diğer iletişimsel koşulları kapsamaktadır.²⁷ Klaus Krippendorff, içerik analizini tanımlamak hakkındaki bu düşünceleri doğrultusunda, iletişimin yazılı/açık özellikleri üzerinden yazılı/açık olmayan özellikleri üzerine çıkarımlar yapmayı amaçladığı sonucuna varmış ve bu şekilde bir tanımda bulunmuştur.²⁸ Dolayısıyla bu yöntem temelde, davranışları direkt olarak gözlemlemek yerine, sembolik davranışlar veya okuyucu ya da izleyicilerin kitapların, filmlerin içeriğine karşı tutumları gibi iletişim materyallerini çözümlemeye dayanmaktadır.²⁹

Bir başka içerik analizi tanımını ise siyaset bilimci akademisyen Maurice Duverger yapmıştır. Duverger içerik analizini, bir metnin öğelerinin önceden saptanmış bulunan kategorilere göre sınıflandırılmasına dayandırmıştır.³⁰

Dorwin Cartwright ise bu analiz türünü, her çeşit sembolik davranışların betimlenmesinde ve içeriğin analizinde kullanılan nesnel, sistematik ve nicel bir yöntem olarak tanımlamıştır.³¹

Julian Simon ve Paul Burnstein'e göre içerik analizi, yazılı ve sözlü materyallerin sistemli bir şekilde analiz edilmesi, söylenilen ve yazılanların açık talimatlara göre kodlanarak nicel hale getirilmesi sürecidir.³²

Robert Weber, tanımı, metinden gerekli çıkarımlar yapmak için bir dizi prosedüre başvuran bir araştırma yöntemi olarak yapmış ve içerik analizinde metnin pek çok kelimesinin, çok daha az içerik kategorisi içerisinde sınıflandırıldığında her

²⁷ A.e., s. 403-404.

²⁸ Yusuf Yüksel, "İçerik Çözümlemesi", (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/24209083/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K_%C3%87%C3%96Z%C3%9CMLEME%C4%B0, s. 4, 18 Ocak 2022.

²⁹ Selahaddin Ögülmüş, "İçerik Çözümlemesi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:XXIV, No:1, 1991, s. 213.

³⁰ Yüksel, a.g.e., s. 4.

³¹ A.e.

³² Ezel Tavşancıl, Esra Aslan, **İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri**, İstanbul, Epsilon, 2001, s. 19.

bir kategoriye oluşturacak kelime veya kelime öbeklerinin benzer anlamlara sahip olacağını söylemiştir.³³

Davranış bilimleri üzerine çalışan filozof Abraham Kaplan'ın 1943'te yayınlamış olduğu makaleye göre içerik analizi, göstergelerin anlamsal özellikleriyle ilgilenmekte, esas olarak siyasi söylemlere odaklanmakta ve deneysel sorunlara yönelik istatistiksel formölasyonları amaçlamaktadır.³⁴

Türkiye'de ise, öncü iletişim bilimciler arasında bulunan Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün içerik analizi hakkında çalışmaları olmuş ve içerik analizini, mesajın özelliklerini betimlemek, mesajın nedenleri ve geçmişi, haberleşmenin etkileri bakımından varsayımlar denemek ve tümdengelim yapabilmek olmak üzere üç şekilde ele almıştır.³⁵

Prof. Dr. Niyazi Karasar, içerik analizinin belge, kitap ve metin gibi belli özelliklerinin belirlenmesi amacı ile yapılan bir tür tarama olduğunu belirtmiş ve tanımlı nicelleştirme ölçütlerini önceden geliştirerek veriyi belli beklentiler ışığında incelemek olarak yapmıştır.³⁶

Türkiye'de bu alanda araştırma yapan ilk araştırmacılar arasında bulunan Prof. Dr. Aysel Aziz'e göre içerik analizi, yazılan ya da söylenenin hazırlanmış açıklayıcı yönergeye göre ne kadar sıklıkla bulunduğunun saptanması; Prof. Dr. Alev Arık'a göre ise sosyal gerçeğin yazılı/açık içerik özellikleri üzerinden yazılı/açık olmayan içerik özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla araştırıldığı bir yöntemdir.³⁷

Ölkemizde içerik analizi hakkındaki ilk kitabı yazmış olan Orhan Gökçe, daha önce pek çok kişi tarafından kabul görmüş olan, içerik çözümlemesinin sosyal gerçeğin yazılı/açık (manifest) içeriklerinin özelliklerinden yararlanarak yazılı/açık

³³ Robert Philip Weber, **Basic Content Analysis**, London, Sage, 1990, s. 70.

³⁴ Abraham Kaplan, "Content Analysis and the Theory of Signs", **Philosophy of Science**, Cilt: X, No:4, 1943, s. 230.

³⁵ Ömer Özer, "Dört On Yılın Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün Türkiye'de İletişim Alanına Katkıları", **Ankara Üniversitesi İletişim Faköltesi Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu**, 2005, s. 6.

³⁶ Yüksel, **a.g.e.**, s. 5.

³⁷ **A.e.**, s. 4-5.

(manifest) olmayan içerik özellikleri hakkında çıkarım yapılması yoluyla araştırıldığı yöntem olduğu tanımını benimsemiş ve kitabında bu tanıma yer vermiştir.³⁸

Tüm tanımların ortak bir paydası bulunmasına rağmen yine de konuyla ilgili tek bir tanım yapmak zordur. Siyaset bilimci Ole Holsti, içerik çözümlemesinin tek bir tanıma sahip olmamasını, yeni sorunların, farklı materyallerin, teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak yeni iletişim araçlarının ortaya çıkmasına ve ham verileri işlemede kolaylık sağlayan bilgisayarların gelişmesine bağlamıştır.³⁹

İçerik analizinin amacı açısından bakıldığında ise George Gerbner analizin amacını, görünürde açık olmayan bir şey hakkında görünür ve olanaklı çıkarımlar yapmak olarak açıklamıştır.⁴⁰ Var olan durumu açığa çıkarmaya ve sözel/yazılı verilere, daha sonradan istatistik işlemlerin uygulanabilmesine ve belirli bir görüş, kavram, özellik, değişken veya durum hakkında bilgi sahibi olmaya olanak sağlayan içerik analizinin temel amacı, dokümanları nicel verilere dönüştürebilmektir.⁴¹ Bu sebepten içerik analizi, metodolojik araç ve teknikler bütünü; kontrollü şekilde yorumda bulunma; nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimleme yapma; halihazırda belirlenmiş olan ölçütlere göre inceleme; anlam çıkarma; talimatlara göre nicel hale getirme; nitel veriyi nicele dönüştürme; kavramların ölçülmesi ve belirli bir anlam çıkarılması gibi şekillerde tanımlanabilmektedir.⁴²

1.2. İçerik Analizinin İlkeleri

İçerik analizinin sosyal bilim genellemelerinde kullanılması, yalnızca ya da öncelikle iletişimin etkilerinin ayrıntılarının incelenmesinde kullanılması, dilin sembolik anlamları ve söz dizimi kurallarına ait yönleri belirlemek için kullanılması,

³⁸ Ayşe Hepkul, “Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVIII, No: 1, 2002, s. 3.

³⁹ Öğülmüş, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁰ Nazife Güngör, F. Mutlu Binark, “TV ve Basında Haberler: Karşılaştırmalı İçerik Çözümlemesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, 1993, s.126.

⁴¹ Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 21.

⁴² **A.e.**, s. 21-22.

nesnelliği, sistematikliği ve sayısalılığı olmak üzere toplamda altı adet temel ayırıcı özelliği mevcuttur.⁴³

Berelson ve Holsti'ye göre ise içerik analizinin, sistematiklik, genellik, objektiflik olmak üzere üç temel ilkesi vardır. Aslen bu ilkeler yalnızca içerik analizi için değil tüm bilimsel araştırmalar için geçerlidir ve bu sebepten genel bir ifade ile içerik analizi, doküman türündeki kanıtsal belgelerle bilimsel yöntemlerin uygulanmasıdır.⁴⁴

Sistematiklik, araştırma sorusunun varsayımlarının formüle edilmesi, araştırma evren ve örnekleminin belirlenmesi, çözümleme ölçeğinin ve ölçme biriminin belirlenmesi, sınıflama sisteminin oluşturulması, araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğinin kontrolünün sağlanmasında yöntemin açık ve düzenli tutulması anlamına gelmektedir. Bu ilkenin araştırma materyaline kesintisiz şekilde uygulanması gerekmektedir.⁴⁵

Bilimsel araştırmada uygulanan sistematiklik ilkesi, araştırmacının yalnızca kendi araştırmasının amaçlarına uygun olan verileri dikkate alarak diğer verileri gözardı etmesini önlemektedir ve belli bir kategoriye dahil olacak ya da olmayacak birimlerin saptanmasında sürekli olarak aynı ölçütün kullanılması anlamına gelmektedir.⁴⁶

Nesnellik (objektiflik) ilkesi, bir döküman üzerinde farklı analizci ya da gözlemcinin aynı sonuçları gözlemleyebilmesidir ve bunun sağlanabilmesi ancak analiz kurallarının formüle edilmesi ile gerçekleşebilmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla analizin benzer içeriklere uygulandığında benzer sonuçların elde edileceği şekilde tanımlanması gerekmektedir. Çünkü araştırmacının verileri nasıl edindiğini belirtmediği ve sonuçların anlamının geniş bir yöntem bilgisi ile kontrol edilmediği durumda içerik analizi öznel metin analizi haline gelecektir.⁴⁸

⁴³ A.e., s. 25-26.

⁴⁴ Hepkul, a.g.e., s. 3.

⁴⁵ Tavşancıl, Aslan, a.g.e., s. 23.

⁴⁶ Öğülmüş, a.g.e., s. 216.

⁴⁷ Tavşancıl, Aslan, a.g.e., s. 22-23.

⁴⁸ A.e., s.23.

Bu ilke, bulguların kavramsal bir temele sahip olmasını, bir mesaj hakkındaki betimsel bilginin, mesajın alıcısı veya vericisinin özellikleri ile karşılaştırılmasını gerektirmektedir.⁴⁹ Bu karşılaştırmanın yapılmadığı, genellik ilkesinin gözetilmediği durumda araştırma çok az bir bilimsel değere sahip olacaktır.⁵⁰

Berelson, içerik analizinin bu özelliklerinin yanı sıra, sayısallaştırma (nicelleştirme, kantitatiflik) ve yazılı/açık içerik özelliklerinden de bahsetmektedir. Berelson'a göre sayısallaştırma yani kantitatif oluşu içerik analizinin ilk şartı ve ayırıcı özelliğidir. Önemli olan içerik içerisindeki çözümlenebilir sınıflandırmaların sınırlarının ne olduğu, hangi noktaların göreceli olarak altının çizildiği ve gözardı edildiğidir.⁵¹ Ölçmeye duyulan ihtiyaç, numerik değerlerin analitik sınıflamalara uygulanmasını zorunlu hale getirmektedir. Sayısallaştırma da söz konusu ölçmeyi içererek bilgileri yoğunlaştırmak ve bu şekilde karşılanabilirliğin sağlanması açısından düzenli bir etkiye sahip olmasına olanak vermektedir.⁵² Ancak nicelleştirme, içerik analizinin en önemli ve ayırt edici özelliği olması ile birlikte pek çok tartışmaya da neden olmuştur.

İçerik analizinin nitel verileri nicel bir hale dönüştürebiliyor olması konusunda Krippendorf, içerik analizinde nitel ya da nicel ayrımı yapmanın hatalı olduğunu belirtmiştir. İçerik analizine nicel yaklaşanların, analizi sayı saymaya indirgediklerini; nitel yaklaşanların ise metinleri değerlendirmekte izlenimci ve sistematik olmadıklarını ortaya koymuştur. Krippendorf aynı zamanda, nitel ve nicel araştırmacıların ortak amaçlarının araştırma sorularına cevap bulmak olduğunu vurgulayarak daha üstü kapalı olmakla birlikte içerik analizi bileşenlerinin nitel araştırmalarda mevcut olduğunu savunmuştur.⁵³ Krippendorf, içerik analizini nitel ve nicel olarak ayırmanın geçerliliğinin sorgulanması gerektiğini ve nicelleştirmenin içerik analizi için bir kriter olamayacağını belirtmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla içerik analizi, nicel veya nitel paradigmalardan birine ait olmamakla birlikte, nicel yöntem kullanıldığında verideki ayrıntılara odaklanmadan tekrarlanan sözcükler özetlenmiş

⁴⁹ Öğülmüş, **a.g.e.**, s. 216.

⁵⁰ **A.e.**

⁵¹ Yüksel, **a.g.e.**, s. 6.

⁵² **A.e.**

⁵³ Demirkasımoğlu, **a.g.e.**, s. 238.

⁵⁴ **A.e.**

olmakta; nitel yöntem kullanıldığında ise kodlar ve temalar keşfedilmekte ve böylece birtakım yorumlara ulaşılmaktadır.⁵⁵

Holsti ise 1968 yılında, nicel ya da nitel tartışmalarını farklı bir açıdan ele almıştır. Holsti, içerik analizinin nicel, bir başka deyişle sayısal oluşunun en önemli özelliklerinden biri olduğunun üzerinde durmuştur.⁵⁶ Bazı yazarlara göre, nicel ya da sayısal olmak ile rakamsal olmak farklı değil eş anlamlıdır.⁵⁷ Oysaki literatürdeki çalışmaların sonuçları yayınlanırken kimi zaman rakamlar yerine *daha çok, daha az, pek az, pek çok* şeklindeki terimlere yer verilmekte ve bu tür araştırmaların niceliğinden çok niteliği ön planda tutulmaktadır.⁵⁸ Dolayısıyla Holsti'ye göre, nicelik ve nitelik karşıt kavramlar değil aksine birbirlerini tamamlayan ve bir başka deyişle bir süreklilik çizgisinin farklı noktalarında yer alan özelliklerdir.⁵⁹

20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen bu nitel-nicel yaklaşım tartışmalarına katılan bir başka isim Siegfried Kracauer olmuştur. Kracauer, içerik analizi için nitel yaklaşımın potansiyellerini, yayınlamış olduğu *The Challenge of Qualitative Content Analysis* adlı çalışmasında tartışarak bir ilke imza atmış ve nitel ve nicel analizin karşılıklı güçlerini vurgulamıştır.⁶⁰ Kracauer'e göre nicel analiz, verilerin frekansını inceliyor oluşunun büyük etkisi ile objektif, sistematik ve güvenilir bir prosedürdür ancak her zaman ayrıntılı bir analiz ortaya koyduğunu söylenememekle birlikte varsayıldığından daha izlenimci bir yönü de bulunmaktadır.⁶¹ Niteliksel analiz, tanımı gereği frekansa özel bir anlam yüklememesi ve verili metnin asli anlamlarına odaklanması özellikleriyle nicel analizden farklıdır. Ancak bu durum kapsamlı bir işlem yürütülmesi adına bazı durumlarda frekans sayımları ile nicelleştirmeyi gerekli kılmakta ve böylelikle nicel analizi içinde barındırabilmektedir.⁶² Bu nedenle Kracauer, nitel analiz ve nicel

⁵⁵ A.e.

⁵⁶ Öğülmüş, a.g.e., s. 217.

⁵⁷ A.e.

⁵⁸ A.e.

⁵⁹ A.e.

⁶⁰ Michaela Gläser-Zikuda, Gerda Hagenauer, Melanie Stephan, "The Potential of Qualitative Content Analysis for Empirical Educational Research", **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: XXI, No: 1, 2020, s. 1.

⁶¹ Siegfried Kracauer, "The Challenge of Qualitative Content Analysis", **The Public Opinion Quarterly**, Cilt: XVI, No: 4, 1952-1953, s. 635-636.

⁶² A.e., s. 637-638.

analiz terimlerinin farklı yaklaşımlara atıfta bulunmadığını, aksine iki terimin birbiri ile örtüştüğünü savunmuştur.⁶³

Sonuç olarak veri analizi bağlamındaki içerik analizi, nitel veya nicel verilerin belirli sınıflamalar ve temalar çerçevesinde sistematik olarak kodlanması şeklinde tanımlanabilmektedir ve nicel ve nitel olmak üzere iki tür veriye de hitap ediyor olması analizi hem uygulamalı hem teorik çalışmalarda uygulanabilir yapmaktadır.⁶⁴

1.3. İçerik Analizinin Gelişimi

Günümüzde kullanılan içerik çözümleme tekniklerinin gelişimi 20. yüzyıla dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı, iletişim araştırmalarında kitlelerin, açık mesajlar karşısındaki tutum ve davranış değişikliklerinin incelenmesinin yanı sıra bu etkilerin nedeni olan mesajların içeriğinin nitelik ve nicelik şeklinde sorgulanması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.⁶⁵

II. Dünya Savaşı sırasında bir propaganda aracı olarak kullanılan radyonun, özellikle Hitler Almanya'sı tarafından kullanımı, bu yöntemin propaganda mesajlarını çözümlemesinde kullanılmasına yol açmış ve siyaset bilimci ve iletişim teorisyeni Harold Dwight Lasswell, Adolf Hitler'in propaganda konuşmalarını çözümleyerek bu yönetime öncülük etmiştir.⁶⁶ Laswell ve arkadaşları, Hitler döneminin Propaganda Bakanı Goebbels'in gazete ve radyolarda yaptığı propaganda söylemlerini çözümleyerek, özellikle ölüm ilanları ve ulaşım gibi konular ile askeri hareketler arasındaki bağlantıyı açıklamak üzerine araştırmalar yapmışlardır.⁶⁷ Savaş sırasında yapılan içerik çözümlemeleri yalnızca bilimsel sebepler ile yapılmamış, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Savaş Dairesi Kitle İletişim

⁶³ A.e., s. 637.

⁶⁴ Serkan Dinçer, "Content Analysis in for Educational Science Research: Meta-Analysis, Meta-Synthesis, and Descriptive Content Analysis", **Bartın University Journal of Faculty of Education**, Cilt: VII, No: 1, 2018, s. 178.

⁶⁵ Aysel Aziz, "Dünyada ve Türkiye'de İletişim Araştırmaları", **Kültür ve İletişim**, Cilt:IX, No:17, 2006, s. 13.

⁶⁶ Aysel Aziz, **Araştırma Yöntemleri - Teknikleri ve İletişim**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1994, s. 118.

⁶⁷ Aziz, "Dünyada ve Türkiye'de İletişim Araştırmaları", s. 14.

Bölümü'nde, çoğu Lasswell'in yönetiminde olmak üzere, radyo ve yazılı basın ile ilgili olarak içerik analizleri yapılmıştır.⁶⁸

Berelson tarafından ortaya konulan, daha sonra Holsti ve Krippendorff tarafından geliştirilen içerik analizinin kavram olarak kullanılması da savaş yıllarına denk gelmektedir ve 1941 yılında yapılan bir konferans ile başlamıştır.⁶⁹ Berelson, 1940-1950 yılları arasında Paul Lazarsfeld'in de yardımıyla içerik analizinin kurallarını nesnellik, sistematiklik ve nicellik olarak ortaya koymuş olsa da analizin esas yaratıcısı Lasswell'dir.⁷⁰ Ancak metot ile ilgili ilk ders kitabı 1952'de Berelson tarafından yayınlanmıştır.⁷¹

1950-1960'lı yıllarda disiplinler arası genişleme yaşanmış ve içerik analizi, sözel olmayan iletişim analizi, olasılık analizi ve bilgisayar uygulamaları gibi uyarlamaların yapılması ile dilbilim, psikoloji, sosyoloji, tarih, sanat vb. alanlarda kendine yer bulmuştur.⁷²

Bilgisayarların ortaya çıkmasıyla birlikte bilgisayar kullanımının içerik analizine sağladığı olanaklar, 1966 yılında Philip J. Stone, Daniel M. Ogilvie, Dexter Dunphy ve Marshall S. Smith tarafından yazılan *General Inquirer* kitabında ele alınmış ve farklı disiplinlerdeki içerik analizlerine, uluslararası ilişkiler, klinik psikoloji, sosyal psikoloji, grup dinamiği, antropoloji örnekleri verilmiştir.⁷³ İçerik analizi sosyal bilimlerde, deneysel ve gözleme dayanan yöntemlerin uygulanamadığı durumlarda uygulanabilir bir konuma gelmiş ve nitel araştırmaların artışı içerik analizini daha önemli kılmıştır.⁷⁴

Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren nicelleştirmeyi basitleştiren ve bağlamlara odaklanmadan yüzeysel olarak yapılan analizlere karşı eleştiriler yükselmeye başlamıştır.⁷⁵ Bu eleştiriler akabinde her iki tarafı uzlaştırmak, nicel ve

⁶⁸ A.e.

⁶⁹ Yüksel, a.g.e., s. 15.

⁷⁰ A.e.

⁷¹ Philipp Mayring, "Qualitative Content Analysis", **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: I, No: 2, 2000, s. 2.

⁷² A.e.

⁷³ Tavşancıl, Aslan, a.g.e., s. 29-30.

⁷⁴ A.e., s. 30.

⁷⁵ Mayring, a.g.e., s. 2.

nitel yönündeki ayrımların bir tartışma konusu olmaktan ziyade birbirlerini tamamladığı görülerek her iki yaklaşımın avantajlarından yararlanılmış ve karma yöntem yaklaşımları ortaya çıkmıştır.⁷⁶

1980 sonrasında ise, içerik çözümlemeleri ile ilgili çalışmaların, sinema filmlerindeki mesajların algılanması ve metin çözümlemeleri üzerinde ağırlık kazandığı, televizyonda yer alan programlarda savaş yıllarında önem kazanan haber programlarındaki mesajların çözümlendiği görülmektedir.⁷⁷

1.4. İçerik Analizinin Kullanım Alanları

Bir metnin tek başına anlaşılmasının ötesine geçen çıkarımları destekleme yeteneği, büyük ölçüde içerik analizi verilerinin sistematik olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ İçerik analizi ister bir analizin başında ister sonunda yapılsın, analizin tüm birimlerinin eşit muamele görmesini sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda analizi kimin, nerede ve ne zaman gerçekleştirdiği önemli olmadığı için sürecin nesnel olduğunu da garanti etmektedir.⁷⁹ Ayrıca, araştırmacıların sorgulama için kendi bağlamlarını oluşturmalarına olanak tanıyarak metinlerin, bir kültürün farkında olmadığı şekillerde anlamlı hale gelebileceği zengin bir sosyal-bilimsel yapılar repertuarına kapı açmaktadır.⁸⁰

Bernard Berelson içerik analizinin kullanım türlerini, “İletişimin içeriğindeki eğilimleri tanımlamak, bir konu hakkında toplanan bilgi birikiminin gelişimini izlemek, iletişimin içeriğindeki uluslararası farklılıkları açığa çıkarmak, medya ile iletişimin düzeylerini karşılaştırmak, iletişimin içeriğinin amaçlarla uygunluğunun denetimini yapmak, iletişimin içeriğini yapılandırmak ve uygulamak, teknik araştırma operasyonlarına yardımcı olmak (görüşmelerdeki açık uçlu soruları kodlamak), propaganda tekniklerini açığa çıkarmak, iletişim materyallerinin

⁷⁶ Florian Kohlbacher, “The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research”, **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: VII, No: 1, 2006, s. 2-3. (Ayrıca bu çalışmanın 13. sayfasına bakınız.)

⁷⁷ Aziz, “Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları”, s. 16.

⁷⁸ Krippendorff, **a.g.e.**, s. 404.

⁷⁹ **A.e.**

⁸⁰ **A.e.**

okunaklılığını ölçmek, stil olarak adlandırılabilir özellikleri keşfetmek, iletişimin amacını ve diğer karakteristiklerini tespit etmek, kişilerin ya da grupların psikolojik durumlarını belirlemek, propagandanın varlığını ortaya çıkarmak (çoğunlukla yasal amaçlı olarak), politik ve askeri haberleri güvence altına almak, nüfus gruplarının tutum, çıkar ve değerlerini (kültürel kalıplar) yansıtmak, dikkatin odaklanmasını açığa çıkarmak, iletişimin davranışsal ve tutumsal sonuçlarını tanımlamak”⁸¹ olarak listelemiştir.

İçerik analizinin başlıca kullanım alanları, iletişim, siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji, edebiyat ve eğitimidir. İçerik analizinin iletişim disiplininde kullanım alanlarına, sözel ya da yazılı malzeme içeriğindeki tutumları betimlemek; kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki kültürel etkisini araştırmak; radyo, televizyon ve gazete haberlerinin analizini yapmak; çeşitli sözel ya da yazılı iletişim araç ve ortamlarını veya bunların düzeylerini, özelliklerini karşılaştırmak; sözel ya da yazılı iletişim malzemelerinin okunabilirliğini saptamada araç olarak kullanmak; sözel ya da yazılı malzemelerin tarzlarını ortaya çıkarmak; telefon çağrıları veya iş notlarından yola çıkarak bir işletmenin resmi ve resmi olmayan iletişim ağlarını saptamak; fotoromanlarda kadının rolü stereo tiplerini belirlemek; bir reklam kampanyasının belirlenmiş amacına uygunluğunu sağlamak üzere bu kampanyada kullanılan temel temalar ve yan temaların karşılaştırmalı analizini yapmak örnek verilebilmektedir.⁸²

İçerik analizinin iletişimin içeriğinin belirlenmesinde kullanılan bir başka alan olan din araştırmaları, dinlerin verdikleri vaazlarda inanç, eğitim, bilim, sosyal problemler gibi konuların araştırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁸³

İçerik analizinin siyaset bilimi disiplininde kullanım alanlarına, politik bir kampanyada rakiplerin propagandasını anlamaya yönelik analizler yapmak, politikacıların söylemleriyle ilgililik düzeyini ölçmek ve propaganda tekniklerini meydana çıkarmak örnek olarak verilebilmektedir.⁸⁴

⁸¹ Hepkul, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁸² Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 37.

⁸³ Yüksel, **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁴ Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 40.

İçerik analizinin psikoloji disiplini içerisinde kullanım alanlarına, bir psikoloji kliniğine başvuran kişilerin konuşmalarını, sabit fikirlerini ya da bunalımlarını yansıtan göstergeleri araştırmak; akıl hastalarının hezeyanlarının ve rüyalarının analizini yapmak; kişilerin ya da grupların içlerinde bulundukları psikolojik durumlarını, kabiliyetlerini, tutumlarını, ilgi alanlarını ve değerlerini saptamak; projektif test cevaplarını incelenmek, ajanda notlarının veya günlüklerin analizlerini yapmak örnek olarak verilebilmektedir.⁸⁵

İçerik analizinin sosyoloji disiplinindeki kullanım alanlarına, kültürel ve sosyal düşünce kalıplarının saptanması, farklı ulusların edebiyat ve şiirlerindeki kültürel farklılıkların incelenmesi, din kitaplarının aile planlaması, anne-çocuk sağlığı ve kadınların statüsüne bakışının çözümlenmesi örnek olarak verilebilmektedir.⁸⁶

İçerik analizinin edebiyat disiplininde kullanım alanlarına, cümle uzunluğu ile edebiyatın anlaşılabilirliğini incelemek, şairin hayal gücünün tematik yapısını araştırmak, mizah öykülerinin yapısını ortaya koymak, dil konulu makalelerin içerik analizini yapmak örnek olarak verilebilmektedir.⁸⁷

İçerik analizinin eğitim disiplininde kullanımına, okul kitaplarındaki değerler sistemini açığa çıkarmak, öğrenmenin nicelik ve niteliğini ya da bilgi düzeyinin gelişimini incelemek, ders kitaplarının niteliğini değerlendirmek örnek olarak verilebilmektedir.⁸⁸

1.5. İçerik Analizinin Uygulanması

İçerik analizi yukarda belirtildiği üzere, iletilerin açık ve içeriğinin ölçülebilir, nesnel ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapmak, anlamlandırma çalışmalarının anlamsal düzeyini çözümlmek amacıyla kullanılmaktadır.⁸⁹ Bir iletişim sisteminden seçilmiş birimlerin belirlenmesi ve akabinde sayılması şeklinde uygulanan analizde

⁸⁵ A.e., s. 41.

⁸⁶ A.e., s. 41-42.

⁸⁷ A.e., s. 43.

⁸⁸ A.e.

⁸⁹ Yüksel, a.g.e., s. 7.

sayılacak birimler, birimlerin rahatlıkla tanımlanabilir olmaları ve istatistiksel çözümleme yöntemleri açısından geçerli olabilmeleri için metin içerisinde yeterli sıklıkta bulunmaları ölçütünü sağladığı takdirde, araştırmacının incelemek istediği herhangi bir şey olabilmektedir.⁹⁰

Araştırma problemi ve amacının belirlenmesinden sonra uygulama aşamasına geçilmektedir. Uygulama ise temelde şu dört basamaktan oluşmaktadır: örneklemin belirlenmesi, kategorilerin belirlenmesi, çözümlemenin belirlenmesi, sayım sisteminin belirlenmesi.⁹¹

1.5.1. Örneklem Belirlenmesi

Bir kitlenin tamamının gözlenmesi zaman alıcı, maliyetli ve olanaksız olduğundan kitle parametrelerine ilişkin çıkarımlar yapmak amacı ile kitleden çekilen alt kümeye örneklem, bu alt kümenin yani örneklemin elde edilme sürecine ise örnekleme adı verilmektedir.⁹²

Örnekleme yalnızca içerik analizi için değil, tüm araştırma yöntemleri için kilit noktada bulunmaktadır. Bu ilk adımda yapılacak bir hata, tüm araştırmanın ilerleyişine etki edebilmekte ve yanlış bir ilerleyiş sonucunda da yanlış çıkarımlara ulaşılmasına sebep olabilmektedir. Örneklem seçiminin araştırmanın ilerleyişi açısından bu kadar önemli olmasına rağmen, henüz örnekleme belirlemeden dikkate alınması gereken temel bir ilke vardır: yansızlık ilkesi. Yansızlık, evrende var olan tüm birimlerin, örneklem içerisinde bulunma olasılığının bağımsız bir şekilde belirlenmesi anlamına gelmekte ve seçilen örneklemin evreni temsil edebilirliğinin güvencesi olarak örnekleme hatalarının en az düzeye indirilmesini sağlamaktadır.⁹³

Sorunun sistematik ve tarafsız bir biçimde sunumunu hedefleyen içerik analizini yöntem olarak belirlemiş bir araştırmacının, disiplininin ve amacından bağımsız olarak tüm araştırmacıların yanıt aradığı gibi, araştırma evreni ve bu

⁹⁰ A.e.

⁹¹ Ögülmüş, a.g.e., s. 219.

⁹² Enis Sınıksaran, **Teori ve Uygulamalarıyla İstatistiksel Yöntemler: Çözümlü 407 Problem**, 3. basım, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2011, s. 278.

⁹³ Yüksel, a.g.e., s. 25.

evrenden ne büyüklükte bir örneklem alınması gerektiği, ileride yapılabilecek araştırmalarda tutarlı sonuçların elde edilip edilemeyeceği ve dolayısıyla araştırmanın tekrar edilebilir nitelikte olup olmadığı, belirlenen öngörülerini ölçmekte başarılı olup olunmadığı gibi sorulara yanıt araması gerekmektedir.⁹⁴

İçerik analizinin iletişim eylemleri içerisinde açık olmayan içerikleri açığa çıkarıyor olması, evrendeki tüm iletişim eylemlerini potansiyel olarak onun konusu yapmaktadır. Bir başka deyişle içerik analizinde genel olarak evren, araştırma sorusunun kapsamında, araştırmacının kaynakları ve zamanı ile sınırlanmış olarak dergiler, kitaplar, gazeteler, belgeler gibi dokümanlardan oluşmakta ve böylece evren *nerede, ne zaman, hangi konuda ve hangi aracı ile* sorularıyla sınırlandırılmaktadır.⁹⁵

Söz konusu sınırlandırma yöntemini, bir siyasinin farklı siyasi konumlarda dış politika söylemlerindeki olası değişimi inceleyen bu teze uyarladığımızda ise örneklem, nerede sorusuna Türkiye, ne zaman sorusuna 1991-2002 yılları arası, hangi konuda sorusuna Mesut Yılmaz'ın dış politika söylemleri, hangi aracı ile sorusuna Meclis konuşmaları cevaplarının verilmesi ile sınırlandırılmıştır. Aracının Meclis konuşmaları olarak sınırlandırılması, 1991-2002 yılları arasındaki tüm konuşmaların incelenmesinin mümkün olmayacak olması, Yılmaz'ın parlamentoda hem muhalefet hem iktidarda bulunmuş olması ve Meclis'in, siyasi liderlerin ülkenin genel durumu ile ilgili düzenli olarak konuşmalar yaptığı yer olması nedeniyle uygun görülmüştür. Bu açıdan, Meclis konuşmaları araştırma sorusu ile birebir uygunluk içerisinde.

1.5.2. Kategorilerin Belirlenmesi

Araştırma süreci içerisinde elde edilen ham veriler, kullanılan kategorilerle sistemli veriler haline getirilmekte ve bu sebepten verilerin sınıflandırılacağı kategorilerin belirlenmesi anlamına gelen kategorileme işlemi içerik analizinin en

⁹⁴ Abdullah Koçak, Özgür Arun, "İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu", **Selçuk İletişim**, Cilt: IV, No:3, 2006, s. 22.

⁹⁵ **A.e.**, s. 24.

önemli adımını oluşturmaktadır.⁹⁶ Çünkü içerik çözümlemesi, kullanılan kategorilerin uygunluğu ve geçerliliği oranında kabul görmektedir.⁹⁷

Holsti, araştırmacıların kategorilerini oluştururken, şu beş temel kurala uymaları gerektiğini ortaya koymuştur: sınıflandırılacak içerik birimlerinin (kelime, cümle ya da tema gibi) araştırma sorusu çerçevesinde hazırlanmış kategorilerden yalnızca biri kapsamına alınması gerektiğini belirten kategorilerin benimsenmesi kuralı; araştırılacak konuya ait içerik birimlerinin birden fazla kategoriye girmemesi ancak her birimin bir kategoriye sınıflandırılması gerektiğini belirten oluşturulan kategorilerin seçilen bütün içerik birimlerini kapsaması kuralı; herhangi bir birimin bir kategoriye sınıflandırılmasının diğer birimlerin sınıflandırılma işlemini etkilememesi gerektiğini belirten kategorilerin birbirinden bağımsız olması kuralı; bütün kategorilerin tek bir sınıflandırma prensibine dayanarak kurulması kuralı ve kategorilerin araştırmacının amacını yansıtması gerekliliği kuralı.⁹⁸

Bu kategoriler, araştırmacının temel varsayımı çerçevesinde oluşturulmakla birlikte, araştırmacının yapmış olduğu ön araştırma sonucunda belirlediği analiz birimleri ve söz konusu kategorilerin oluşturulması eş zamanlı olarak gerçekleştirilerek süreç birlikte yürütülmektedir.⁹⁹ Araştırmacılar için standardize edilmiş kategoriler listesi bulunmamakla birlikte Berelson, içerik analizi araştırmalarında sıkça kullanılan *söylenen şey* ve *nasıl söylendiği* ile ilgili bazı kategorileri şu şekilde sıralamıştır:

Söylenen Şey ile ilgili Kategoriler;

Konusu: İletişim ne hakkındadır?

Yönü: Konuya nasıl yaklaşılmıştır? (tarafar ya da karşıt vb.)

Standartlar: Yönü belirlemenin standardı nedir?

Değerler: Hangi değerler, amaçlar ya da istekler açığa vurulmaktadır?

Yöntemler: Hedeflere ulaşmada kullanılan araçlar nelerdir?

⁹⁶ Ögülmüş, **a.g.e.**, s. 221.

⁹⁷ **A.e.**

⁹⁸ Yüksel, **a.g.e.**, s. 37.

⁹⁹ **A.e.**

Aktör: Belli eylemleri yapan kişi olarak kim gösteriliyor?

Otorite: Demeçler kim adına verilmiştir?

Kaynak: İletişimin kaynağı neresidir?

Hedef: İletişim hangi kişilere ya da gruplara yöneliktir?

Yer: Eylem nerede ortaya çıkmaktadır?

Çatışma: Çatışma nedenleri ve çatışma düzeyleri nedir?

Sonuç: Çatışmalar mutlu bir biçimde mi çözülüyor, yoksa belirsiz ya da hüznü mü bitiyor?

Zaman: Eylem ne zaman ortaya çıkmaktadır?

Nasıl Söylendiği ile ilgili Kategoriler;

İletişimin tipi ya da biçimi: İletişim aracı (gazete, radyo, TV, demeç vb.) nedir?

İfade biçimi: İletişim biçiminin dilbilgisi kurallarına uygunluğu nedir?

Araç: Kullanılan propaganda ya da hitap yöntemi nedir?¹⁰⁰

Bu tezde incelenen meclis tutanakları için seçilen kategori, *Söylenen Şey* kategorisi içerisinde söylemin konusu ve yönüdür. Buna göre Yılmaz'ın Meclis'teki konuşmaları, konuları ve yönleri dikkate alınarak kategorize edilmiş ve bu konulardaki tutumlar yani yönler incelenmiştir.

1.5.3. Çözümleme Birimlerinin Belirlenmesi

İçerik analizinde kayıt birimleri ve bağlam birimleri olmak üzere iki çeşit çözümleme birimi bulunmaktadır. Genellikle bir kelimenin, bir konunun, bir iddianın, bir karakterin kullanıldığı kayıt birimi, iletişim içeriğinin belli bir

¹⁰⁰ Tavşancıl, Yüksel, **a.g.e.**, s. 73.

kategoriye konulacak en küçük çözümleme birimi; bağlam birimi ise kayıt birimini değerlendirmek amacıyla kullanılan, en geniş birimdir.¹⁰¹

Kayıt birimleri belli bir kategoriye yerleştirilecek olan en küçük içerik parçalarıdır ve Holsti'ye göre, verilen kategoriye yerleştirilmek üzere içeriğin belirli bir bölümünün -kayıt biriminin- seçimi araştırmacının yapması gereken ilk seçimdir.¹⁰² Holsti'nin 1968 yılında yapmış olduğu çalışmada, içerik analizinde kullanılan kayıt birimleri, kelime ya da sembol, tema, karakter, paragraf ya da cümle gibi gramatik birimler ve madde olarak ortaya konmuştur.¹⁰³

Kelime ya da semboller kayıt birimi olarak kullanılan en küçük birimdir. Geçmişte, çok fazla veri içermesinden dolayı yazılı basın araştırmalarında kullanılmaktan kaçınılan bu birimin, teknolojinin ilerlemesi ve bilgisayar alanındaki gelişmeler ile kullanımı kolaylaşmıştır.¹⁰⁴ Kelimelerin ya da sembollerin tek başına birim olarak seçilmesinin aksine, kelimelerin genel olarak analizinin yapılması sosyal bilimlerde ender kullanılmaktadır.

Herhangi bir konu hakkında bir iddia olarak tanımlanan tema, propaganda, değer ve tutumların araştırılmasında gerekli olmakla birlikte, kelimeler ya da paragraflar gibi kolayca ayrıştırılabilen birimler olmamalarından ve zaman açısından avantajsız olmalarından dolayı birim olarak fazla tercih edilmemektedir.¹⁰⁵

Bazı içerik analizlerinde, kişiler ya da karakterler birim olarak alınmaktadır. Bu seçim genellikle roman, drama, film, radyo vb. çalışmalarda kullanılmakta ve bu durumda kodlayıcı, uygun kategorilerdeki sözcük ya da temaların sayısı yerine insanların sayısı ile ilgilenerek karakterlerin psikolojik özelliklerine ya da diğer özelliklerine odaklanmaktadır.¹⁰⁶

Kayıt birimi olarak maddenin seçilmesi halinde, bir film ya da makale gibi yayının tümü belli bir kategoriye yerleştirilmektedir. Bu birim, konunun özetlemesini

¹⁰¹ Öğülmüş, **a.g.e.**, s. 222.

¹⁰² Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰³ Öğülmüş, **a.g.e.**, s. 223-224.

¹⁰⁴ Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁰⁵ Öğülmüş, **a.g.e.**, s. 223.

¹⁰⁶ Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 68.

sağlamaktadır.¹⁰⁷ Bu sebeple, yapılan ayırım çok kaba olmakta ve dolayısıyla içerik analizinde maddenin kayıt birimi olarak seçilmesi ancak materyal sayısının fazla olduğu ve kaba bir ayırımın yeterli olacağı durumlarda kullanılabilir. ¹⁰⁸

Gramatik birimler ise yukarıda belirtilen kelime, cümle ya da paragrafların birim olarak seçilmesidir. Ancak paragraf ya da cümle gibi birimleri tek bir kategori içerisinde sınıflandırmak zor olduğundan az sayıda araştırmada kayıt birimi olarak kullanılmışlardır. ¹⁰⁹

Kayıt biriminin sınıflandırılmasının en geçerli ve güvenilir yolu onu bağlam birimi içerisinde değerlendirmektir. Çünkü bir kavramın makale içerisinde kaç kez kullanıldığı, yazarın ele alınan kavram hakkındaki tutumunun belirlenmesinde etkili olmadığı; aksine, araştırmanın amacına göre seçilen bağlam birimi, kayıt biriminin çözümlendiği bir çerçevedir. ¹¹⁰

Holsti, bağlam birimi seçimi yapılırken birimin fazla büyük ya da fazla küçük olmamasına dikkat etmek gerektiğinin altını çizmiştir. Bağlam biriminin fazla küçük seçilmesi hiçbir birlikteliğin bulunmamasına; fazla büyük seçilmesi ise her şeyin bir başka şey ile ilişkisi varmış yanılgısına düşülmesine sebep olacaktır. ¹¹¹

Bu tezde incelenen meclis tutanakları için seçilen kayıt birimi cümleler ve bu cümlelerin oluşturduğu paragraflardır. Buna göre Yılmaz'ın meclis konuşmalarında kurduğu cümleler ve içerikleri tutanaklar üzerinden incelenmiştir. Seçilen bağlam birimi ise, kayıt birimi cümlelerin bulunduğu ilgili meclis tutanaklarıdır. Buna göre, Yılmaz'ın söylemlerinde kullandığı cümleler, içerisinde bulunduğu meclis tutanağı içerisinde değerlendirilmiş ve çözümlenmiştir. Böylelikle Yılmaz'ın söylemlerinin yönü yani tutumu saptanmıştır.

¹⁰⁷ A.e., s. 67.

¹⁰⁸ Öğülmüş, a.g.e., s. 224.

¹⁰⁹ A.e.

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ A.e.

1.5.4. Sayım Sisteminin Belirlenmesi

Tıpkı birim ve kategori seçiminin analize başlamadan belirleniyor olması gibi sayım sistemi de önceden belirlenmektedir. Sayım sisteminin seçimi, analizin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Örneğin bir makalede, herhangi bir konu hakkında lehte ya da aleyhte iddialarının çetelesi tutularak yazarın bu konuya ne derece karşıt ya da ne derece taraftar olduğu saptanabilirken, sayma birimi olarak iddialar değil de makalenin bütünü, yani maddenin seçilmesi ve bunun leyh ya da aleyh şeklinde çetelenmesi durumunda bu ayrımın yapılması mümkün olmayacaktır.¹¹²

İçerik analizinde farklı sayma birimleri kullanılabilmekle birlikte en sık kullanılan yöntemler; yer ve zaman, görünüş, tekrarlanış sıklığı (frekans) ve yoğunluktur.

Yer ve zaman sayma birimi, gazetelerde yer alan konuların görece önemine bakmak için haberin kaç sütun kapladığının ya da televizyonda habere ne kadar süreyle yer verildiğinin incelenmesi gibi uygulamalardır. Bu yöntem kullanışlı ve güvenilir olmasına karşılık değer ve tutumların incelenmesinde pek uygun değildir.¹¹³

Görünüş sayma birimi, kayıt biriminin bağlam birimi içerisinde görünüp görünmediğine bakmakta, ancak kaç kez görüldüğü ile ilgilenmemektedir. Bu nedenle, çözümlemesi var ya da yok olmak üzere bir ikilemden oluştuğu için kolay ve güvenilirliği yüksek bir yöntemdir.¹¹⁴

Tekrarlanış sıklığı (frekans) sayma birimi, içerik analizinde en fazla kullanılan sayma yöntemidir ve frekansın iletişim metni ile verilmek istenen mesajın belirtisi olduğu ve her tür kayıt biriminin aynı olduğu varsayımlarına dayanmaktadır.¹¹⁵

Frekans sayma biriminde olduğu gibi değer ve tutumların belirlenmesinde yalnızca frekansın kullanılması yeterli olmayacağından yoğunluğun da

¹¹² A.e., s. 225.

¹¹³ A.e.

¹¹⁴ A.e.

¹¹⁵ A.e.

kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yoğunluğun belirlenmesinde Thurstone ve arkadaşlarının geliştirdiği ve doğrusal ölçekte birinin diğerinden daha olumlu olduğuna karar verilen *çiftli karşılaştırma* ve Osgood ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen, her bir cümle için yoğunluğuna ve yönüne göre -3 ile +3 arasında değerlendirilerek tutumun yönünün (olumlu ya da olumsuz) ve yoğunluğunun (puanların toplamından elde edilen değer) bulunduğu *değerlendirilebilir iddia çözümlemesi* olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.¹¹⁶

İçerik analizinin güvenilirliği ve geçerliliği yapılan çözümlemeye (kodlamaya) bağlıdır. Kategorilerin yorumlanmasının araştırmacıdan araştırmacıya değişmemesi, nesnelliğin bir şartı olan güvenilirliği sağlamakta; bir başka deyişle kim tarafından uygulandığından ve kaç kez ölçüldüğünden bağımsız bir şekilde aynı ölçü aracının aynı sonucu vermesi anlamına gelen tutarlılığı ifade etmektedir.¹¹⁷ Geçerliliğin yüksek olması ise, ölçülen kavramın gözlenebilir nitelikteki değişkenlerle ifade edilmesine bağlıdır ve bu nedenle içerik analizinde sonuçlar yayınlanırken analiz işleminde kullanılan kategorilerin tanımlarının verilmesi gerekmektedir. Elde edilen ölçümler ancak bu tanımlamalar ile geçerlilik kazanmaktadır.¹¹⁸

Ölçü aracı doğru şekilde ölçüm yaptığı takdirde geçerlilik taşıyabilmekte ancak güvenilir olan herhangi bir şeyin aynı zamanda geçerli olması her zaman mümkün olmamaktadır. Geçerlilik, temsil edilmesi istenenin tam olarak temsil edilmesi; güvenilirlik ise verilerin doğru ve sağlıklı olduğunun benzer teknik ve yöntemler ile ölçülmesidir.¹¹⁹

Bu tezde incelenen meclis tutanakları için seçilen sayma birimi görünüştür. Görünüş sayma biriminin seçilmesindeki neden araştırma sorusunun, tutumlarda bir değişikliğin var olup olmadığını soruyor olmasından kaynaklıdır. Buna göre, Yılmaz'ın söylemlerinde içerik analizinin yapılabilmesi amacı ile açılmış tutum kodlarının var olup olmadığı incelenmiştir. Bu inceleme ile birlikte tutumdaki değişiklik saptanmıştır.

¹¹⁶ A.e., s.226.

¹¹⁷ Yüksel, a.g.e., s. 44.

¹¹⁸ A.e., s. 45-46.

¹¹⁹ A.e., s. 44.

1.6. İçerik Analizi Türleri

İçerik analizi temelde, nicel ve nitel yaklaşımlar olarak ikiye ayrılabilir. Yukarıda belirtildiği üzere niteliksel yaklaşım, belirli bir içeriğin varlığı ya da yokluğu ve anlamı ile ilgilenirken niceliksel yaklaşım ise, içeriğin anlamını incelerken veriyi frekans, yoğunluk gibi açılardan ele alarak daha çok biçimine odaklanmaktadır. Ancak içerik analizinin uygulanma türleri bu iki başlıktan daha detaylıdır. Her ne kadar farklı kişiler tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmış olsa da içerik analizi türleri belirli başlıklar altında toparlanabilmektedir. Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi* adlı kitabında başlıca türleri frekans analizi, olumsuzluk ya da ilişki analizi, kategorisel analiz ve değerlendirici analiz olarak listelemiştir.

Frekans analizi yönteminde, bir veri grubu içerisinde, birimlerin nicel olarak görünme sıklığı incelenerek sıklığın, bir başka deyişle tekrarlanmanın, önem ile bir ilişkisi olduğu varsayılmakta ve yoğun olarak gözlemlenen birimin yüksek öneme sahip olduğu düşünülmektedir.¹²⁰

Bilgin tarafından ilişki ya da olumsuzluk analizi olarak adlandırılmış olan analiz türü, 1959 yılında Charles E. Osgood tarafından geliştirilmiştir ve frekans analizi ile yetinmeyerek daha detaylı bir araştırma yapmak isteyen araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Frekans analizinde olduğu gibi birimlerin kaç kez görüldüğü yerine birimlerin hangi ilişki yapısı içerisinde bulunduğunu saptamaya ve en az iki ögenin birlikte görünme olasılığına odaklanmaktadır.¹²¹

Kategorisel analiz, söz konusu mesajın birimlere ayrıştırılması ve daha sonra bu birimlerin saptanmış olan ölçütlere göre kategoriler halinde gruplandırılması anlamına gelmektedir. Daha sonra, oluşturulan bu kategorilerin frekansı saptanarak kategoriler içerisinde yoğunluk ve bağlantılı olarak önem saptaması yoluna gidilmektedir.¹²²

¹²⁰ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 18.

¹²¹ A.e., s. 22-24.

¹²² A.e., s. 19.

Değerlendirici analiz türü, bir mesajda bulunan olumlu ya da olumsuz tutumları ölçmek amacı ile, tıpkı ilişki analizi gibi, Osgood ve arkadaşları tarafından 1959 yılında geliştirilmiştir. İnsanların duygu ve düşünceleri gibi özelliklerinin kullandığı dile yansıdığını varsayan bu yöntem, mesajın analiz edilmesi ile mesajı veren kişi hakkında bilgi edinilebileceğini savunmaktadır. İçerik sahibinin belirli bir konu ile ilgili sözleri analiz edildikten sonra bu konu hakkındaki tutumların yönüne (olumlu ya da olumsuz olarak) ve yoğunluğuna (karşıt ya da taraftar olarak) ulaşılmaktadır.¹²³

Bu tezde, kayıt birimi olarak cümleler ve paragraflar; bağlam birimi olarak melis tutanakları seçilmiştir. Farklı siyasi konumların dış politika söylemlerinde yapmış olduğu değişikliklerin incelenmesi adına Mesut Yılmaz'ın söylemlerinde kullandığı cümleler incelenecek ve bu çözümleme, cümlenin -söylemin- bulunduğu tarihli meclis tutanağı içerisinde yapılacaktır. Bu incelemeyi gerçekleştirmek için seçilen sayma sistemi ise görünüştür. Böylelikle siyasinin dış politika konuları hakkındaki tutumunda bir değişiklik olup olmadığı incelenecektir. Uygulanacak içerik analizi çeşidi ise, değerlendirici analizdir. Bunun nedeni, yalnızca frekans analizi ile geçerli bir sonuç çıkarılamayacak olmasıdır. Bir siyasinin, konuşmalarında, bir konuya sıklıkla yer veriyor olması o siyasinin konuyla ilgili tutumu hakkında yeterince açıklayıcı değildir. Bu nedenle, değerlendirici analiz ile söylemdeki tutumların yönüne bakılarak içerik analizi yapılacaktır.

Bu bölümde, araştırma sorusunun literatürde dayandığı nokta olan Foucault'nun dilin yasaklayıcı yönü teorisi ve Yılmaz'ın Meclis konuşmalarına uygulanacak olan içerik analizi yöntemi açıklanmıştır. Buna göre, siyasilerin söylemlerinde eleştirdiği ya da savunduğu alanlardan birisi olan dış politikanın iktidarda olmak ya da olmamak penceresinden değişimi mümkündür. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, bu çalışmada, Mesut Yılmaz'ın söylemlerindeki bu değişim test edilecektir. Bu nedenle Mesut Yılmaz'ın iktidar ve muhalefet olmak üzere siyasetin farklı konumlarında bulunduğu ve örneklem olarak belirlenmiş olan 1991-2002 yılları arası öne çıkan dış politika olaylarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir sonraki bölümde bu dış politika olaylarına değinilecektir.

¹²³ Tavşancıl, Aslan, **a.g.e.**, s. 99.

İKİNCİ BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı olarak göreve başladığı Haziran 1991 tarihinden itibaren tüm dünyada küresel bir değişim yaşanmış ve Soğuk Savaş sona ermiş, uluslararası krizler yaşanmış ve savaşlar çıkmıştır. Bu gibi gelişmelerin, Türk dış politikası dahil olmak üzere dünya siyaseti üzerinde büyük etkisi olmuştur. Yaşanan değişim süreci içerisinde Türkiye, uluslararası arenada yerini sağlamlaştırmak ve ulusal çıkarı korumak adına dış politikasını şekillendirmiş ve doksanlı yıllar boyunca izlenen dış politikada bu amaçla bir devamlılık söz konusu olmuştur.

2.1. Avrupa Birliği İle İlişkiler

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) örgütünün kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra, 1959 yılında, dönemin iktidarı olan Demokrat Parti'nin lideri Başbakan Adnan Menderes, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu topluluğa başvurusunu gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecini başlatmıştır. 1963 yılında, Türkiye'nin başvurusu kabul edilmiş ve üyelik şartları sağlanıncaya kadar geçerli olacak, Türkiye ile AB arasındaki hukuki temeli oluşturacak Ankara Anlaşması dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından imzalanmıştır.

Hazırlık dönemi 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile biterek geçiş döneminin koşulları belirlenmiş ve bu dönemde taraflar arasında tarım ve sanayi ürünleri, kişilerin serbest dolaşımı ve Gümrük Birliği'nin¹ tamamlanması öngörülmüştür.²

¹ Gümrük Birliği, üye ülkeler arasında gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin kaldırılmasıyla malların serbest dolaşımlarının sağlanması, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasıdır ve nihayetinde üye ülkeler arasında bir iç pazar oluşturmayı amaçlamaktadır. Vahit Doğan, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII, 13.06.1999, s. 264.

² "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", (Çevrimiçi) ab.gov.tr/111.html , 27 Şubat 2023.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin ardından ilişkiler askıya alınmıştır. 1983 yılında sivil yönetime geçilmesi ve bir sonraki yıl, 24 Ocak Kararları olarak bilinen ithal ikameci sisteme geçişin sona ermesinin ardından ilişkilere devam edilmiş, Dışişleri Bakanı koltuğunda Mesut Yılmaz'ın olduğu 1987 yılına gelindiğinde ise Türkiye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, başvuru ile ilgili görüşünü 1989 yılında açıklayarak Türkiye'nin, topluluğa katılabilecek bir ülke olduğunu ancak bununla birlikte siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda gelişim göstermesi gerektiğini belirtmiştir.³ Bunun üzerine Katma Protokol'de düşünüldüğü şekilde Gümrük Birliği'nin 1995 yılında tamamlanması için hazırlıklara başlanmış ve nitekim Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği Anlaşması, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴ Meclis konuşmalarında Yılmaz, Gümrük Birliği Anlaşması'nda Türkiye'nin menfaatlerinin iyi savunulmamış olduğunu ve beklenen faydaların sağlanmadığını dile getirse de bu anlaşmayı AB üyeliğinde bir adım olarak görmüş ve desteklemiş; geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Doksanlarda AB sürecinde gerçekleşen iki önemli olayın her ikisi de birer dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki, ilişkileri kopma noktasına getiren 1997 Lüksemburg Zirvesi, ikincisi ise Türkiye'nin adaylığının tescillendiği 1999 Helsinki Zirvesi'dir.

1997 yılında Lüksemburg'ta gerçekleşen AB devletleri toplantısı, Türkiye-AB ilişkilerini gergin bir noktaya taşımıştır. Zirvede açıklanan aday ülkeler⁵ arasında Türkiye'ye yer verilmemiş ve Türkiye için Ankara Anlaşması'nın sunduğu imkanların geliştirilmesi, Gümrük Birliği'nin yoğunlaştırılması, mali birliğin uygulanması, yasaların birbirine yakınlaştırılması ve AB müktesebatına uyumu içeren bir strateji belirlenmiştir.⁶ Aynı zamanda bu zirvede, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlikler, Kıbrıs meselesi ve azınlıklara gösterilecek saygı gibi

³ A.e.

⁴ A.e.

⁵ Kıbrıs, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya ile tam üyelik müzakereleri başlatma; Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya'yı üyelik müzakerelerine hazırlama kararı çıkmıştır.

⁶ "Presidency Conclusions", (Çevrimiçi) https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/032a0008.htm , 27 Şubat 2023.

konulara değinilmiş; karşılıklı ilişkiler bu konularda gösterilen çabanın neticesine bağlanmıştır.⁷ Çıkan bu kararlar Türkiye’de ciddi bir yankı uyandırmıştır. Özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) tek taraflı müracaatı üzerine başlatılması kararlaştırılan tam üyelik hususunda Dışışleri Bakanlığı, 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde Kıbrıs’ın, Yunanistan ve Türkiye’nin beraber üye olmadıkları uluslararası kuruluşlara ya da ittifaklara katılamayacağı ve 1960 Garanti Anlaşması çerçevesinde Kıbrıs’ın herhangi bir devlet ile siyasi ve ekonomik birliğe giremeyeceğini belirterek bu kararın gayrimeşru olduğunu belirten bir açıklamada bulunmuştur.⁸

Dönemin Başbakanı Yılmaz da konu ile ilgili olarak, AB meselesinin mutlak suretle olması gereken bir mesele değil, *işine gelirse ve şerefine uyarsa olacak olan* bir mesele olduğunu belirterek Türkiye’ye karşı ayrımcılık yapıldığını sert bir ifadeyle dile getirmiş ve Avrupa’yı bu yanlış kararından dönmeye davet etmiştir.⁹ Yılmaz, bu karar üzerine, Başbakan olduğu sürece Türkiye’nin, suni olarak nitelendirdiği Avrupa Konferansı’na katılmayacağını ve Lüksemburg Zirvesi’nde adaylık statüsü alacak 11 ülke arasına Türkiye alınmadığı sürece tavrını değiştirmeyeceğini belirtmiştir.¹⁰ Yılmaz aynı zamanda, AB’nin altı ay içerisinde Türkiye’ye yönelik tavrını değiştirmemesi halinde adaylık başvurusunu geri çekeceğini ifade etmiş ancak bu ifade daha sonra hükümet koalisyonu tarafından yumuşatılmıştır.¹¹ Yılmaz, 25 Aralık 1997 tarihinde yapmış olduğu meclis konuşmasında böyle bir ifadesinin olmadığını ve basının her yanlışını düzeltmeye kalksa bunun çok fazla zamanını alacağını dile getirmiştir.¹² Her şekilde Yılmaz, Lüksemburg’ta çıkan kararları kabul etmemiş ve Türkiye’ye gösterilen muameleye karşı sert bir tavır sergilemiştir.

⁷ A.e.

⁸ “Türkiye Cumhuriyeti;Dışışleri Bakanlığının, AB Lüksemburg Kararı İle İlgili Açıklaması”, 14 Aralık 1997, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanliginin-ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi-14-aralik-1997.tr.mfa> , 27 Mart 2023.

⁹ TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, Cilt: XLI, Dönem: 20, Yasama Yılı:3, 25.12.1997, (Çevrimiçi) [tbmm20041037.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanak-dergisi/37-nci-birlesim-cilt-xli-donem-20-yasama-yili-3-25-12-1997) , s. 680-684, 5 Şubat 2023.

¹⁰ Sedat Ergin, “AB’ye 6 Ay Süre”, **Hürriyet**, 18.12.1997, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abye-6-ay-sure-39279196> , 05 Mart 2023.

¹¹ Didem Eryar, “The Luxembourg Summit: The Beginning of the End for Turkey”, **Insight Turkey**, No: 12, 1998, s. 110.

¹² TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, 25.12.1997, s. 683.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu kararlar hem AB hem de Yunanistan açısından stratejik bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Bunun nedeni ise, AB tarafından dışlanmış olan Türkiye'nin, AB ile siyasi diyalogu kesmesi durumunda AB'nin Türkiye'ye karşı kullanabileceği tüm kartları kaybetmiş olacak olmasıdır.¹⁴ Böylelikle Kıbrıs ve Yunanistan ile olan sorunların çözümü bakımından, jeopolitik potansiyelleri itibariyle kilit bir aktör olan Türkiye'nin, alan dışına itilmesi kabul edilemeyecek bir durum olarak görülmüştür.¹⁵ Nitekim 1999 yılında gerçekleşen Helsinki Zirvesi, Lüksemburg kararları üzerine AB ile ilişkiler açısından tam bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye'nin adaylığı Helsinki Zirvesi'nde resmen onaylanmıştır. Bu hususta Yılmaz, 14 Aralık 1999 tarihli Meclis konuşmasında Helsinki Zirvesi'ni Lüksemburg Zirvesi'nden ayıran en önemli özelliğin, tam üyelik adaylığı uğruna Türkiye'den temel görüş ve yaklaşımlarından vazgeçmesinin istenmemesi, bu statünün Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs konularındaki tutumlarının bilinerek verilmiş olması olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanılmasına karar verilerek hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmış ve bunun akabinde, bu belgedeki önceliklerin gerçekleştirilmesine yönelik program ve takvimi içeren Ulusal Program, Türk hükümeti tarafından 19 Mart 2001 tarihinde onaylanarak 26 Mart 2001 tarihinde Avrupa Komisyonu'na iletilmiştir.¹⁷

Gelecekteki Avrupa'nın inşası için zemin hazırlayan Maastricht, resmi adı ile Avrupa Birliği Antlaşması, birliğin özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üstüne kurulduğunu ve üye devletlerin de bu minvalde, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere

¹³ Hasan Mor, "AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Kararları ve Kıbrıs Sorunu", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:VII, No:1-2, 1999, s.298.

¹⁴ A.e.

¹⁵ A.e.

¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi: 33 üncü Birleşim**, Cilt:XIX, Dönem:21 , Yasama Yılı:2, 14.12.1999, (Çevrimiçi) tbbmm21019033.pdf , s.219, 5 Şubat 2023.

¹⁷ "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi"

saygı ile hukuk devleti ilkesine bağlılıklarını içermektedir.¹⁸ Türkiye de, özellikle Helsinki Zirvesi'nden sonra, insan hakları ve demokrasi konusu üzerine yoğun çalışmalara başlamış ve bu konuya özen göstererek, eksiklikleri olduğuna odaklanmış, bu eksiklikleri iyileştirme yoluna gitmiştir. Yılmaz, bu noktada, insan hakları ve demokrasinin AB'den bağımsız olarak Türk insanının hakkı olduğunu dile getirmiş ve 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile teröre karşı kazanılan zafer sonrası fırsatın kullanılarak, insanlara yıllardır vaat edilen insan hakları ve demokrasi alanındaki iyileştirmeleri AB ile karşılıklı yükümlülüklerden bağımsız bir şekilde, yalnızca Türkiye için yapılması gereken bir uğraş olduğunun altını çizmiştir.¹⁹

2.2. Azerbaycan – Ermenistan Savaşı

Hukuken Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ üzerinde Rus İmparatorluğu'nun, 18. yüzyıldan itibaren Kafkasya'da takip etmiş olduğu politikalar sonucu, bölgede çoğunluğu elinde bulunduran Ermeniler tarafından hak iddia edilmiş ve savaşın temelini bu iddia oluşturmuştur.²⁰ Ermenistan, 1990 Eylül ayında, Laçın, Ağdam şehirlerine ve Şuşa-Bakü karayoluna saldırılara başlamış, Karabağ'da askeri eylemlerde bulunmuş, Azeri köylerine saldırmıştır. 1991 yılında her iki devletin de bağımsızlığı ilan etmesi ile birlikte Azerbaycan-Ermenistan sınırında karşılıklı çatışmalar artmıştır.²¹

Şubat 1992'ye gelindiğinde saldırılarını yoğunlaştıran Ermenistan, 25 Şubat'ta, önceden giriş ve çıkışları kapatılmış olan Hocalı'ya 366. Motorize Piyade Alayı'nın Rus askerleri ile birlikte giriş yapmış; kadın, çocuk ve yaşlılar dahil olmak üzere kentteki insanlara saldırmıştır.²² Bölgede yaşayan Ahıska Türkleri evlerinde

¹⁸ Hakan Taşdemir, Hasan Demir, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: II, No:3, 2002, s.89.

¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi: 33 üncü Birleşim**, 14.12.1999, s.220-221.

²⁰ "Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı", <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami>, (Çevrimiçi) 11 Mart 2023.

²¹ **A.e.**

²² Elşad Eyvazlı, "Hocalı Katliamı'na Giden Süreç ve Türk Basınında Hocalı Katliamı", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt:VIII, No:2, 2019, s. 159.

yakılarak öldürülmüş, sağ kalanlar ise Askeran-Ketik arasında ablukaya alınarak kurşuna dizilmiştir.²³ Bu saldırıda, 106 kadın, 70 yaşlı, 63 çocuk olmak üzere 613 Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 487 kişi katliamdan ağır yaralı kurtulmuştur.²⁴

24 Mart 1992 tarihinde Helsinki’de toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Dışişleri Bakanları Konseyi ve akabinde yapılan görüşmeler dahilinde alınan kararlar ile birlikte AGİK gözlemci heyeti Bakü’ye gitmiştir.²⁵ 1993 yılına gelindiğinde Ermenistan Dağlık Karabağ ve Batı Azerbaycan’ın birkaç bölgesinin daha kontrolünü tamamen ele geçirmiş ve Dağlık Karabağ’daki Azerilerin evlerinden kaçmalarına neden olmuştur.²⁶ İleriki dönemde Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu uluslararası barışı sağlama ve arabuluculuk faaliyetleri ile ateşkesler imzalanmış ancak uzun süreli olmamış ve karşılıklı çatışma durmamıştır.²⁷

4 ve 5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek’te Bağımsız Devletler Topluluğu Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri ile bir araya gelmiş ve Bişkek Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol ile birlikte 8 Mayıs ve 9 Mayıs arasındaki geceden itibaren ateşkes yapılması konusunda uzlaşa sağlanmış ve 12 Mayıs’tan itibaren bu ateşkes rejimi uygulanmaya başlanmıştır.²⁸

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) çökmesinin ardından Türkiye’nin Azerbaycan’ı açıkça desteklemesi gerektiğini savunmuştur.²⁹ O dönemde ana muhalefet liderliği yapan

²³ A.e., s. 159-160.

²⁴ Ruslan Rehimov, “İnsanlık Tarihinin Kara Lekesi: Hocalı Katliamı”, **Anadolu Ajansı**, 26.02.2021 (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-hocali-katliami/2157715#> , 12 Mart 2023.

²⁵ İsmail Özçelik, “Karabağ’daki Hocalı Soykırımı’nın Tarihi Arka Planı”, **Vakanüvis**, Cilt:II, 2017, s.449.

²⁶ Georgios Theophanous, “Blurred Borders: Armenia vs. Azerbaijan”, **Harvard International Review**, Cilt: XXIV, No:4, 2013, s.13.

²⁷ Özçelik, **a.g.e.**, s. 449-452.

²⁸ Nazim Caferov, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 53, 2016, s. 250-251.

²⁹ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 410.

Mesut Yılmaz da, tıpkı Özal gibi, Azerbaycan'ın yanında olunması gerektiğini düşünerek tüm süreç boyunca Azerbaycan'ı desteklemiştir. Yaşanan olaylar ile ilgili *soykırım* ve *katliam* kelimelerini kullanan Yılmaz, Türkiye'nin uyguladığı diplomasinin, caydırıcılığı yeterince kullanmadığını belirterek verilen tepkileri yetersiz bulmuştur.³⁰

Türkiye bu süreçte Orta Asya ve Kafkasya politikası gereği, Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Ancak bu süreç içerisinde Türkiye'nin, ABD'nin, Ermenistan'ın ve Batılı devletlerin baskıları ile Ermenistan'a yardım yapmış olması Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir.³¹ Dönemin Türk siyaseti içerisindeki başka bir grup, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirebileceğini ve hatta Dağlık Karabağ konusunda Türkiye'ye daha fazla etkinlik sağlayabileceğini savunmuştur. Nitekim dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Ermenistan'a giden buğdayın insani yardım niteliğinin ötesinde Türkiye çıkarına olduğunu belirtmiştir.³² Ancak 1992 yılından itibaren durumun Ermenistan lehine değişmesiyle Türk kamuoyu Ermenistan'a müdahale edilmesi gerektiğini savunmuş ve Demirel buna, Karabağ sorununun bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüştürülmemesi gerektiği yanıtını verse de ilerleyen süreçteki gelişmeler Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaktan kaçınmasına neden olmuştur.³³

Sorunun çözümünün barışçıl yollarla olması gerektiğini savunan Türkiye, uluslararası teşkilatlar aracılığıyla, Rusya ve İran ile birlikte başlıca bir aktör olarak bu sorunun çözümü için çabalamıştır.³⁴

2.2.1 Nahçıvan Krizi

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan Moskova Anlaşması ile birlikte 16 Mart 1921 tarihinde Nahçıvan, Azerbaycan'ın himayesine girmiş, 1991

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi: 46 ncı Birleşim, Cilt:V, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 10.03.1992, (Çevrimiçi) tbbm19005046.pdf, s. 95, 5 Şubat 2023.

³¹ Duygu Ata Kuduban, Mevlüt Kaya, "Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt:VII, No:21, 2018, s.928.

³² Aydın, a.g.e., s. 410.

³³ A.e.

³⁴ Ata Kuduban, Kaya, a.g.e., s.928-929.

yılında ise, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak özerk cumhuriyet statüsünde kalmıştır.³⁵ Türkiye'nin 1921 yılında yapılan anlaşmalarla garantör ülkesi olduğu Nahçıvan'ın idari bölgesi Sederek'e Ermenistan milis güçlerinin saldırması ile birlikte Türkiye ve Ermenistan arasında bir dış politika krizi yaşanmıştır.³⁶

Başbakan Süleyman Demirel, ilk etapta “Anormal bir durum yok.”³⁷ şeklinde bir tepki vermiştir. Ancak Ermeni çetelerinin Şuşa ve Günnük'ü ele geçirmesiyle bu tavır değişmiş ve Demirel, dönemin ABD Başkanı George Bush'u arayarak Ermeni saldırılarının durmaması durumunda Türkiye'nin garantör ülke olarak sessiz kalamayacağını belirtmiştir.³⁸ Türkiye, Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Aksi takdirde askeri yöntemlere başvuracağını altını çizmiş ve bu ifadesini destekler şekilde sınıra askerler konuşlandırmış; saldırıların artması ile birlikte bu sayıyı arttırmıştır.³⁹

1992 Mayıs ayına gelindiğinde yoğunlaşan saldırılar ile Ermeni çeteleri tarafından tekrar saldırıya uğrayan Sederek, Türkiye sınırına yakın olması sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir ve Türkiye'de geniş bir yankı bulmuştur. Türkiye'nin konu ile ilgili tepkisinde, uluslararası anlaşmalar ile belirlenen yükümlülükleri ve bu stratejik konumun etkisi olmuş, aynı zamanda Nahçıvan yarı özerk bölge yönetiminin lideri Haydar Aliyev, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ünal Ünsal'a Sederek'in her an düşebileceğini söyleyerek Türkiye'ye askeri müdahale çağrısında bulunmuştur.⁴⁰

Bu noktada Türkiye, kararlarını hem sistemsel hem bölgesel koşulları hem de Rusya Federasyonu'nun, ABD'nin ve AB'nin sürece dahiliyetini dikkate alarak

³⁵ “Nahçıvan'ın Kısa Tarihçesi”, (Çevrimiçi) <http://naxcivan.cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/208580> , 07 Mart 2023.

³⁶ Laçin İdil Öztığ, “1992-1993 Nahçıvan Krizi”, (Çevrimiçi) <https://tdpkrizleri.org/index.php/1991-nahcivan-krizi>, 7 Mart 2023.

³⁷ “Anormal Bir Durum Yok”, **Milliyet**, 5 Mayıs 1992, s.17.

³⁸ “Demirel: Nahçıvan'a Seyirci Kalamayız”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1992, s.7

³⁹ Laçin İdil Öztığ, “Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVIII, No: 36, 2018, s. 421-422.

⁴⁰ **A.e.**, s.419.

oluşturmuştur.⁴¹ Askeri müdahale tartışmaları sürerken, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göre Demirel, askeri müdahaleden daha az taraf olarak ifade edilebilecek bir tavır sergilemiş ve krizin güç kullanılmadan çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Konu ile ilgili olarak Demirel, savaşıacak tek devletin Türkiye olmadığı ve kim harp etmek istiyorsa gidip edebileceği ifadelerinde bulunmuştur.⁴² Bu dönemde ana muhalefet liderliği yapan Mesut Yılmaz, hükümetin bu konu ile ilgili tutumunu yetersiz görmüş; dış politikanın tüm imkanlarını ve bu gelişmeler karşısında caydırıcılık gücünü yeterince kullanmadığını dile getirmiştir.⁴³

Krizin son bulması, diplomasi ve hukuki uzlaşılı yoluyla değil çatışmaların zaman içerisinde azalması yoluyla olmuştur.⁴⁴ Sonuç olarak, Türkiye'nin Nahçıvan sorununa müdahalesi, ulusal güvenliğe doğrudan tehdit teşkil eden bir durumdan ziyade garantörlük statüsünden kaynaklanmış, Türkiye, sorunun Nahçıvan toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesini talep etmiştir.⁴⁵

2.3. SSCB ve Rusya Federasyonu İle İlişkiler

Soğuk Savaş'ın sonlanması ile birlikte SSCB, yerini Rusya Federasyonu'na bırakmıştır. Bu dönemde, Rus dış politikasının ana hatlarını Gorbaçov'un liberal politikaları ve bu politikaların taşıdığı söylemler şekillendirmiş ve bu söylemler 4 ilke temeline oturmuştur: Rusya'nın büyük bir güç olduğu vurgusu, Birleşmiş Milletler'in merkeziliği vurgusu, NATO (İngilizce: North Atlantic Treaty Organization) eylemleri eleştirisi ve ABD'nin tek taraflı karar alma mekanizmasının reddedilmesi.⁴⁶

⁴¹ Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt:XIII, No:59, 2018, s. 67.

⁴² Fikret Bila, "ABD İstedikimizi Yaptı", **Milliyet**, 23 Mayıs 1992, s.7.

⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi: 78 inci Birleşim**, Cilt:XI, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 20.05.1992, (Çevrimiçi) tbbmm19011078.pdf, s.208, 5 Şubat 2023.

⁴⁴ Öztüğ, "Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu", s.425.

⁴⁵ A.e.

⁴⁶ Didem Ekinci, **Russia and the Balkans After the Cold War**, Rangendingen, Libertas, (Çevrimiçi) 2013,

<https://5989e5f5b738a7bf6982c01c232a1cd27056bb51.vetisonline.com/EbscoViewerService/ebook?an=1657073&callbackUrl=https%3a%2f%2fdiscovery.ebsco.com&db=e000tww&format=EB&profId=eds&lpid=&ppid=&lang=tr&location=https%3a%2f%2f46f39d69f75379d6be3da62a573d0c58b4bf2>

Uluslararası sistem içerisinde yerini bulmaya çalışan Rusya, bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Dolayısıyla doksanlı yıllar Rusya için uluslararası sisteme katılma, bu çerçevede ülkede serbest pazar ekonomisi ve demokratik parlamenter düzeni kurma çabaları ile geçmiş, Batı'nın desteği ile başlayan bu çabalar 2000'lere gelindiğinde Batı'ya rağmen sürer hale gelmiştir.⁴⁷

Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kurucu belgesi, içerik olarak Özal'ın 1991 yılında SSCB ile imzalamış olduğu Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması ile aynı olan, Demirel'in 1992 yılında imzaladığı Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma'dır ve bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı üst düzey ziyaretler ve imzalanan birtakım ekonomik iş birliği anlaşmaları ile pekiştirilmiştir.⁴⁸

Ekonomik iş birliği anlaşmalarından belki de en önemlisi Mavi Akım projesi olmuştur. Bu proje, Rusya doğalgazının, rezervlerinden, Karadeniz yatağı kullanılarak Samsun ve daha sonra Ankara'ya sevk edilmesi amacıyla tasarlanmış ve 2003 yılında da hayata geçmiştir.⁴⁹ 1997 yılında, Mesut Yılmaz'ın iktidara gelişinden kısa bir süre sonra imzalanan bu proje, iç siyasette geniş yankı uyandırmıştır. Proje için yolsuzluk iddialarında bulunulmuş ve Türkmen gazı yerine Rus gazının alınması eleştirilmiştir. O dönemde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan Yılmaz, 22 Mayıs 2001 tarihli Meclis konuşmasında yolsuzluk iddialarını reddetmiş ve Rus gazı ve Türkmen gazı karşılaştırması ile ilgili olarak iki gazın birbirinin alternatifi olmadığını ve Türkiye için bu projenin daha uygun olduğunu açıklamıştır.⁵⁰ Ancak yolsuzluk iddialarını ve eleştirileri yaptığı bu açıklama ile durduramamıştır.

4e8.vetisonline.com%2fc%2fofrx5y%2fdetails%2f4c2r5ghhzb%3fq%3ddidem%2520ekinci&isPLink=False&requestContext=&profileIdentifier=ofox5y&recordId=4c2r5ghhzb, 9 Nisan 2023.

⁴⁷ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 542.

⁴⁸ A.e., s. 546-547.

⁴⁹ "Mavi Akım Resmen Hayata Geçirildi", **CNN Türk**, 17.11.2005, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/turkiye/mavi-akim-resmen-hayata-gecirildi>, 2 Nisan 2023.

⁵⁰ **TBMM Meclis Tutanak Dergisi: 106 ncı Birleşim**, Cilt:LXIV, Dönem:21, Yasama Yılı:3, 22.05.2001 (Çevrimiçi) [tbmm21064106.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/106-nci-birlesim), s. 242-244, 5 Şubat 2023.

Rusya ile her ne kadar karşılıklı iş birliğine yönelik bir ilişki geliştirilmiş olsa da Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'den ayrılmış ve bağımsızlıklarını ilan etmiş Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, iki ülke için bir rekabet alanına dönüşmüştür. 1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bununla ilgili, Türkiye'nin sınırlarının değişmeden büyüdüğünü ve Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bir Türkiye meydana geldiğini dile getirmiştir.⁵¹ Özellikle bu cumhuriyetlerin kökenlerinin Türk olması bu dönemde Türkiye'nin altını çizdiği en önemli olgu olmuştur ki Mesut Yılmaz da Meclis konuşmalarında, bu ülkelerden bahsederken yer yer *Türk Cumhuriyetleri* ifadesini kullanmıştır.

Türkiye bu ülkelere, demokratik, bağımsız, laik rejimlere sahip olmak ve liberal pazar ekonomilerine dönüşmek sloganları ile yaklaşmış ancak, bu sloganlardaki demokrasi ve bağımsızlık ilkeleri Rusya'yı, demokrasi ilkesi henüz işbaşında olan komünist liderleri, laiklik ilkesi İran'ı rahatsız etmiş, liberal pazar ekonomisi ise hem Türkiye hem de bu ülkelerin ekonomik zayıflığı nedeniyle söz üzerinde kalmıştır.⁵² İki ülke arasındaki bu rekabet Rusya'nın o dönemdeki görece zayıflığı, karşılıklı güdülen denge politikaları ve *Türk dünyası* söyleminin Türkiye'nin bölgede nüfuzunu koruyacak imkanları olmaması sebebiyle etkisini yitirmeye başlaması gibi sebepler nedeniyle bir krize dönüşmemiştir.⁵³

2.4. Amerika Birleşik Devletleri İle İlişkiler

Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin kritik jeopolitik konumu, NATO ve ABD için önemli ve iki devlet arasındaki stratejik yakınlığın temel nedeni olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Türkiye, ABD için stratejik bir öneminin kalmayacağı ve bu durumun ikili ilişkileri etkileyeceğini beklemiştir ki Arap yarımadasında yaşanan Körfez Krizi ve akabinde çıkan savaş, Türkiye ve ABD arasındaki stratejik yakınlığı güçlendirmiştir. Başkan George Bush'un Soğuk Savaş sonrası ortaya koymuş olduğu dış politika stratejisi olan Yeni Dünya Düzeni konulu

⁵¹ "Adriyatik'ten Çin'e Türkiye", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1992, s.19.

⁵² Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: LI, No:01, 1996, s.364.

⁵³ Evren Balta, "From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: XVI, No: 63, 2019, s. 75.

konusmasında, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda göstereceği yardımlara bizzat yer vermiştir.⁵⁴ Körfez Savaşı sonucunda ABD, Ortadoğu'da rakipsiz bir süper devlet konumuna gelmiştir ve savaş sonrası Türkiye, içerisinde Amerikan askerlerinin de bulunduğu Çekiş Güç'ün⁵⁵ Türkiye'ye yerleşmesine izin vermiştir ki bu durum doksanlar boyunca Türkiye-ABD ilişkilerinde belirleyici bir yere sahip olmuştur.

1996 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi'nin (RP) kurmuş olduğu Refahyol koalisyonunun iktidara gelmesi ile birlikte, başlarda, RP'nin dış politikasının bir parçası olarak ABD de dahil olmak üzere Batılı devletlere karşı bir tutum içerisinde olunmuştur. Ancak daha sonra iç politikada görülen tepki nedeniyle, Ruşen Çakır'ın *sistemle uzlaşma çabaları* olarak adlandırdığı çabalar kapsamında Batı'ya karşı bu katı tavırda bir kırılma yaşanmıştır.⁵⁶ İktidarın Refah kanadı, ABD ile uzlaşma çabaları kapsamında Fehmi Adak ve Abdullah Gül gibi bakanlarını Washington'a göndermiş ve tam olarak tanımlamasalar dahi Türkiye'de ABD tipi bir laiklikten yana olduklarını vurgulama yoluna girmişlerdir.⁵⁷

1997 yılında iktidar değişmiş ve Başbakan Mesut Yılmaz hükümetinde ikili ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. İki ülke arasında sürekli fikir alışverişlerinde bulunacak, düşünce ve yaklaşımlar üretecek çalışma grupları oluşturulmasına ve böylece Türk-Amerikan ilişkilerinde stratejik iş birliğini sağlayacak yeni bir döneme girilmesine karar verilmiştir.⁵⁸ Daha sonraki dönemde de karşılıklı ziyaretler ile yakınlık pekiştirilmiştir. 1993 yılında ABD Başkanı Bill Clinton'ın, iki ülke arasındaki ilişkiyi tanımladığı *geliştirilmiş ortaklık*⁵⁹, 1999 yılına gelindiğinde

⁵⁴ "BUSH 'OUT OF THESE TROUBLED TIMES . . . A NEW WORLD ORDER'," **The Washington Post**, (Çevrimiçi) <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1990/09/12/bush-out-of-these-troubled-times-a-new-world-order/b93b5cf1-e389-4e6a-84b0-85f71bf4c946/> , 02 Nisan 2023.

⁵⁵ Bakınız sayfa 55.

⁵⁶ Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, Murat Gültekingil, Tanıl Bora, Cilt: VI, 5. bs, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 570.

⁵⁷ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 303.

⁵⁸ Esen Ünür, "ABD İle Yeni Başlangıç", **Hürriyet**, 06.12.1997, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-ile-yeni-baslangic-39277248> , 2 Nisan 2023.

⁵⁹ William Jeffers Clinton, Tansu Çiller, "The United States and Turkey: Developing an Enhanced Relationship", **US Department of State Dispatch**, 1993, (Çevrimiçi) <https://46f39d69f75379d6be3da62a573d0c58b4bf24e8.vetisonline.com/c/ofrx5y/viewer/html/h66lgmnsbv> , 2 Nisan 2023.

stratejik ortaklığa evrilmiş ve bu ortaklık doksanlar boyunca hükümetler üstü bir durum olarak devam etmiştir.⁶⁰

2.5. Yunanistan İle İlişkiler

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, Washington'ın, bölgeye yönelik planlarını uygulamak adına coğrafi olarak gerek Balkanlar'da, gerek Ortadoğu'da gerek ise Kafkasya'da yer alan Türkiye ile yakınlaşma tercihi, Türkiye'nin stratejik değerinin azalacağını öngören Yunanistan'ın beklentileri tersine bir gelişme olmuştur.⁶¹ Dolayısıyla doksanlı yıllarda Türkiye, ABD ile ilişkilerini geliştirmek ve bölge ülkeleriyle tarihsel bağlarını Yunanistan aleyhine öne çıkarmak; Yunanistan ise, AB üyeliğinden ve Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olumsuzluklarından yararlanmak yolları ile bölgesel güç olmaya çalışmıştır.⁶²

1990 yılında, Yunanistan ve ABD arasında imzalanan Savunma İşbirliği Anlaşması'nın Yunanistan Dışişleri Bakanı tarafından Türkiye'ye karşı bir güvence olarak yorumlanması ilişkileri germiş, ABD yetkilileri tarafından Türkiye'ye, bir müttefike karşı bir diğerini kayırmak gibi bir durum olmayacağını, verilen sözlü güvence ve 1980'den beri dondurulmuş olan 700 milyon dolarlık krediyi Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek adına serbest bırakma girişiminin Yunanistan vetosuyla engellenmesi de halihazırda gergin olan Türk-Yunan ilişkilerini daha da gergin bir hale getirmiştir.⁶³ 1991 yılında Mesut Yılmaz'ın Başbakan olması ile diyalog sürecinin yeniden önü açılmış ve daha sonra gelen DYP-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu döneminde de bu durum devam etmiştir. Ancak ikili ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı bu dönemlerde azınlık sorunu yeniden gündeme gelmeye başlamıştır ki bu durum ilişkilerin tekrar gerilmesine neden olmuştur.

⁶⁰ Uzgel, **a.g.e.**, s.253.

⁶¹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.440-441.

⁶² **A.e.**, s. 442.

⁶³ **A.e.**, s. 443.

2.5.1. Azınlık Sorunu

Batı Trakya’da bulunan Türk azınlığın dini liderleri müftülerdir. Müftülük makamını ayrıntılı biçimde düzenleyen uluslararası belge, 1913 Atina Anlaşması, 2345/1920 sayılı yasa ile iç hukuka taşınmıştır. Bu yasaya göre müftüler, kendi görev çevrelerindeki Müslümanlar tarafından seçileceklerdir.⁶⁴ Ancak 1990 yılında, Yunan yönetimi müftü atamasını kendisinin yapacağı ile ilgili bir karar alınmıştır ki bu durum azınlığın büyük tepkisini çekmiştir. Halk bu kararı kabul etmeyerek kendi müftüsünü atamış ve böylelikle bölgede hem Yunan yönetimince atanmış olan hem de azınlığın seçmiş olduğu müftü görev yapmaya başlamıştır.⁶⁵ Bunun üzerine halk tarafından, sahip oldukları hak ile seçilen müftüler, sahte müftülük iddiasıyla suçlanarak yargılanmışlardır.⁶⁶ Yunan yönetiminin, doksanların ikinci yarısından itibaren seçilmiş müftüler aleyhinde açtığı ve mahkumiyetle sonuçlanan bu davalar iç hukuk yolları tükendikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmış ve Yunanistan’ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ndeki düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü ihlal ettiği hükmüne varılmıştır.⁶⁷

Aynı dönemde, İstanbul’da ise İstanbul Patriği vefat etmiş ve yerine Vartholomeos seçilmiştir. Patrik Vartholomeos geçmiş patriklere göre aktif bir politika izlemeyi tercih etmiş ve yabancı ülke ve kilise ziyaretlerinde ekümenik⁶⁸ sıfatını kullanmaya başlayarak Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılmasını savunmuştur ki bu durum Türk kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur.⁶⁹ Ancak Lozan’dan ödün vermeme çabası içinde olduğu kadar İslamcı akımın yükselmesi ve dinsel hoşgörü söyleminin İslamcı çevrelerce üstlenilmesini de istenmediğinden

⁶⁴ Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 99.

⁶⁵ “Yunanistan’daki Türk Varlığı”, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa>, 16 Mart 2023.

⁶⁶ Eren Alper Yılmaz, “Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:VI, No:3, 2019, s. 257.

⁶⁷ “Yunanistan’daki Türk Varlığı”

⁶⁸ Dünya Patrikliği.

⁶⁹ Fırat, **a.g.e.**, s. 449-452.

devletin Patrikhane'ye bakışını gözden geçirmesine olanak olmamış, tutum ve politikasında bir değişiklik yaşanmamıştır.⁷⁰

O dönemde Batı Trakya'da yaşanan bir başka sorun ise seçim yasası değişikliği ve Dr. Sadık Ahmet olayları olmuştur. Dr. Sadık Ahmet, 1982 yılında, Batı Trakya azınlığının entelektüel, kültürel, ve sosyal ilerlemesine katkıda bulunmak ve Türk-Yunan halkları arasında demokrasi, insan hakları, dostluk, özgürlük ve insani değerler ideallerini geliştirmek amacıyla faaliyet gösteren Batı Trakya Azınlığı Yüksek Tahsilliler Derneği'nin 28 adet kurucusundan biridir.⁷¹ Haziran 1989 yılında gerçekleşen seçimlere aday olarak katılan ve seçilen⁷² Sadık Ahmet, İbrahim Şerif ve İsmail Rodoplu hakkında seçim kampanyası sırasında yayınladıkları duyurular nedeniyle dava açılmış, bu isimler arasından sadece Rodoplu milletvekili seçilerek dokunulmazlık almıştır. Buna karşılık Ahmet ile Şerif anarşi ve terör atmosferi yarattıkları söylenerek yalan haber yaymak, Türk sözcüğünü kullanarak yurttaşları şiddete yöneltmek ve toplumsal barışı bozmak suçlarından yargılanmışlardır.⁷³ 1990 yılında gerçekleşen duruşmada, iftira ve yalan haber yaymak suçundan beraat etmişler ancak kamu düzenini bozmaktan 18'er ay hapis, 3'er yıl siyasal haklardan men bırakılma cezasına çarptırılmışlardır.⁷⁴ Sadık Ahmet hakkındaki diğer iki dava Ahmet'in 1990 yılında milletvekili seçilerek dokunulmazlık kazanması ile gerçekleşmemiştir.⁷⁵

Ahmet'in duruşması sonrası azınlık mensuplarına saldırılarda bulunulmuştur ve bir Müslümanın bir Yunanı öldürdüğü yalan haberi ile saldırılar artarak Türk dükkanları tahrip edilmeye başlanmıştır.⁷⁶ *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* kitabının 2. cildinde bu olaylar Yunan mini 6-7

⁷⁰ A.e., s. 452.

⁷¹ Nilüfer Erdem, "Dr. Sadık Ahmet'in Biyografisi", **Doktor Sadık Ahmet**, Ed. Nilüfer Erdem, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı YTB Yayınları, 2021, s. 153.

⁷² Ahmet, Haziran 1989 ve Kasım 1989 yılındaki seçimlerde seçilmiş ancak Kasım seçiminde dilekçesindeki bir yanlışlık nedeniyle men edilmiştir. "Batı Trakya Türklerinin unutulmaz lideri Dr. Sadık Ahmet kimdir?", 12.01.2023, (Çevrimiçi) [Batı Trakya Türklerinin unutulmaz lideri Dr. Sadık Ahmet kimdir? \(ytb.gov.tr\)](http://ytb.gov.tr), 23 Nisan 2023.

⁷³ Fırat, a.g.e., s. 446.

⁷⁴ A.e., s. 446-447.

⁷⁵ A.e., s. 448.

⁷⁶ A.e.

Eylül'ü olarak nitelendirilmektedir.⁷⁷ Saldırı sonrası Gümülcine Başkonsolosu Kemal Gür'ün Rodop Bölge Valisi'ne yazdığı mektupta azınlık mensuplarından *soydaşlarımız* diye söz etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri halihazırda olandan daha gergin bir hale getirmiş ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Kemal Gür'ü *persona non grata*⁷⁸ ilan etmiştir.⁷⁹ Yanıt olarak Türkiye aynı işlemi İstanbul Başkonsolosu Elias Klis için yapacaktır.⁸⁰

Mecliste, 1990 yılında yeni bir seçim yasası çıkarılmış ve buna göre 1993 seçimlerinde bağımsız adaylar dahil olmak üzere seçilebilmek için %3 barajı konulmuştur. Bu durum azınlığın seçilme şansını, tüm azınlık nüfusu dahi bu sayıya ulaşamadığından yok etmiştir.⁸¹ Bunun üzerine, Dr. Sadık Ahmet bir parti kurmuş ve parti hedefini meclise milletvekili sokma şansı olmasa da Avrupa Parlamentosu'na milletvekili göndermek olarak belirlemiştir.⁸² Yunanistan'ın azınlıklara yönelik politikası uluslararası kuruluşlarca eleştirilmiş; 1991 yılında gerçekleşen, Yunanistan ve Türkiye Başbakanları Miçotakis-Yılmaz görüşmesinde yer bulmamış ancak 1995'te Sadık Ahmet'in geçirdiği trafik kazasında hayatını yitirmesi sonucunda Batı Trakya uluslararası gündeme yerleşerek, bu baskı, Yunanistan'ın azınlık politikasında değişiklikler yapmasına yol açmıştır.⁸³

2.5.2. Kardak Krizi

Türk-Yunan ilişkilerinde bir başka kriz ise Kardak Kayalıkları'dır. 1996'da yaşanan ve Kardak Krizi olarak anılan bu olay iki ülkeyi savaşın kıyısına getirmiştir. İsrail'den Çanakkale'ye giden bir yük gemisinin Kardak kayalıklarına çarpması üzerine kurtarılması gerekmiş ve Kardak'ın kime ait olduğu sorusu ilk kez bu olayda

⁷⁷ A.e.

⁷⁸ İstenmeyen Şahıs.

⁷⁹ "Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece", 1990, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/legacy/reports/pdfs/g/greece/greece908.pdf> , s. 21, 14 Mart 2023.

⁸⁰ Fırat, a.g.e., s. 448.

⁸¹ A.e., s. 449.

⁸² A.e.

⁸³ A.e.

sorulmuştur.⁸⁴ Yunanistan, İtalya ile 1932 yılında yaptığı anlaşmada kayalıkların kendisine ait olduğunu iddia ederken kayalıkların Türkiye'ye ait olduğunu gösteren tapu kayıtları Bodrum Kaymakamlığında bulunmuş ve karşılıklı notalar verilmiştir.⁸⁵

Bir belediye başkanı, bir polis, bir papaz ve bir gazeteci kayalıklara çıkarak Yunan bayrağı dikmiştir. Daha sonra Türk gazeteciler, Yunan bayrağını indirerek Türk bayrağı dikmiş ve her iki ülkede de bu bayrak dikme görüntüleri infiale neden olmuştur.⁸⁶

Türk Dışişleri Bakanlığı'nın da belirttiği gibi, Yunanistan'da Kardak, iç siyaset konusu haline gelmiştir.⁸⁷ Yapılan seçimler sonucu yeni gelen hükümet muhalefete karşı Kardak olayları ile elini güçlendirmeye çalışarak kayalıklardan birine asker çıkarmış ve bu durum iki ülke arası gerilimi iyice artırmıştır. Türkiye ve Yunanistan deniz kuvvetlerini Kardak ve çevresine yöneltmiş ve dönemin Başbakanı Tansu Çiller ile Dışişleri Bakanı Deniz Baykal bu durumun diplomatik yollarla çözülemez ise askeri yönden çözüleceği konusunda kararlı bir tavır sergilemişlerdir.⁸⁸ Çiller'in "Bu bayrak iner, bu asker gider."⁸⁹ açıklaması krizin tam boyutlarına ulaştığının göstergesidir.⁹⁰

ABD, Ege'de bir savaşın çıkamaması adına arabuluculuk görevi üstlenerek Türkiye ve Yunanistan ile bir telefon trafiğine girmiş ancak Türkiye planlamış olduğu operasyonu iptal etmeyerek Türk komandolarını diğer kayalığa çıkarmış ve durum eşitlenmiştir.⁹¹ Bir Yunan helikopterinin arızalanması üzerine Türk Yavuz gemisi kendi uçuş güvertesine iniş yapabileceğini belirtmiş ancak Yunan helikopter

⁸⁴ Mehmet Ali Birand, "Kardak Krizi", **32. Gün**, 31.01.2020, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=xi9B1nsCBQ>, 17 Mart 2023.

⁸⁵ **A.e.**

⁸⁶ Stelyo Berberakis, "Kardak Krizinin 25. Yılı: Türkiye ve Yunanistan Nasıl Savaşın Eşiğine Geldi?", **BBC News Türkçe**, 01.02.2021, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55882481>, 17 Mart 2023.

⁸⁷ "The Kardak Dispute", (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/the-kardak-dispute.en.mfa>, 17 Mart 2023.

⁸⁸ Mehmet Ali Birand, "Kardak Krizi"

⁸⁹ **A.e.**

⁹⁰ Çağıl Kasapoğlu, "Kardak Kayalıkları: Theodoros Pangalos ve Onur Öymen 1996 Krizini Anlattı", **BBC News Türkçe**, 21.12.2016, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38394643>, 17 Mart 2023.

⁹¹ Birand, "Kardak Krizi"

bu izni kabul etmeyerek düşmüştür; bu durum Amerika'nın müdahalesine neden olmuştur.⁹² Amerika, tarafları arayarak bayrakların, gemilerin ve askerlerin çekilmesi için bir uzlaşa sağlamış ve kriz bu şekilde sona ermiştir.⁹³

Krizin sonucuna bakıldığında, Yunanistan, kayalıkların aidiyeti hakkında Türkiye ile müzakereye girmesi gerektiğine inanmış ve nitekim 1999 yılında gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Yunanistan, Türkiye ile her konuyu müzakere edebileceğini beyan etmiştir.⁹⁴

Kardak Krizi döneminde ana muhalefet lideri olan Yılmaz, krizin AB yönüne dikkat çekmiş ve Yunanistan'ın bu kriz vasıtasıyla Türkiye'nin AB ile ilişkilerini zedelemeye çalıştığını öne sürmüştür.⁹⁵ Yılmaz, aynı zamanda, kriz boyunca ve sonrasında dış politika anlayışının bir parçası olan diplomasi ve diyalog yolunun altını çizmiş ve bu nedenle eleştirilere maruz kalmıştır.

2.5.3. Terör

İki ülke arasındaki bir başka kriz terör olmuştur. 1998 yılında Suriye'nin terör örgütü PKK'ya vermiş olduğu desteğe karşı Türkiye hükümeti, halihazırda ortaya koyduğu tepkiyi artırmıştır. Bu tavır, Suriye'nin örgütün başındaki isim olan Abdullah Öcalan'ı sınır dışı etmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Öcalan, sığınacak ülke arayışlarına başlamış ve pek çok ülke ile temasa geçmiştir. Bu ülkelerden biri olan İtalya'nın, ölüm cezası ile karşı karşıya olan birini iade edemeyeceğini açıklaması Türkiye'den büyük tepki görmüştür.⁹⁶ Konu ile ilgili olarak 18 Kasım 1998 tarihli meclis konuşmasında dönemin Başbakanı Yılmaz iade talepleriyle ilgili olarak şu sözleri sarfetmiştir:

⁹² A.e.

⁹³ Berberakis, a.g.e.

⁹⁴ Aydın Şihmantepe, "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: IX, No: 17, 2013, s.151.

⁹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi: 38 inci Birleşim**, Cilt:III, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, 17.04.1996, (Çevrimiçi) [tbmm20003038.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/38inciBirlesim/CiltIII/Donem20/YasamaYili1/17.04.1996), s.523, 5 Şubat 2023.

⁹⁶ Ali Kemal Akan, "Terör örgütü PKK'nın elebaşı Öcalan'ın Türkiye'ye Getirilmesinin Üzerinden 23 Yıl Geçti", **Anadolu Ajansı**, 14.02.2022, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/teror-orgutu-pkknin-elebas-ocalanin-turkiyeye-getirilmesinin-uzerinden-23-yil-gecti/2502163>, 17 Mart 2023.

“Karar almak durumunda olduğu konunun son derece net durumu karşısında, İtalya Hükümetinin, bu sınavdan, bir caniyi taltif etmeden, terörü özendirmeden, siyasî suçla adi suçu birbirine karıştırmadan, adalet duygusunu rencide etmeden, saygınlığına gölge düşürmeden çıkacağına, son günlerde bazı İtalyan yetkililerinin yaptıkları fevkalade yanlış beyanlara rağmen, hâlâ güvenmek istiyoruz; aksi halde, yaşama hakkından başlayarak, insan hakları, terörizm, terör, terörist, suç, cani gibi sözcük ve kavramların, hiçbir dilin lügatında, artık, yeri ve anlamı kalmayacaktır.

Değerli milletvekilleri, şimdilik bize düşen, dostumuz ve müttefikimiz İtalya'ya, uygar dünya adına girdiği bu tarihî sınavda başarı dilemektir. Eğer, İtalyan Hükümeti, bu sınavdan başarıyla çıkamazsa, sadece kendi geçmişine ağır bir leke düşürmekle kalmayacak, PKK'nın bugüne kadar işlediği bütün cinayetlerin de suç ortağı olacaktır.”⁹⁷

Yunanistan'ın 1980'li yıllardan beri, PKK militanlarını koruduğu, askeri ve ekonomik yardım yaptığı bilinmektedir ancak Atina, Türkiye'nin yaptığı tüm uyarıları reddetmiştir.⁹⁸ Nitekim Öcalan, 1999 yılında sahte bir isme düzenlenmiş GKRY pasaportu ile Yunanistan büyükelçiliğinde yakalanmıştır. Bu durum, Yunanistan ve Türkiye arasında büyük bir krize neden olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel, Filipinler gezisinde yapmış olduğu bir konuşmada Yunanistan'ı *rouge state*⁹⁹ şeklinde tanımlayarak Yunanistan'ın yasadışı davranışlarına devam etmesi durumunda Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa tedbirlerini alma hakkının saklı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰

Bu olay sonrasında, Türkiye'nin eline Yunanistan'a karşı bir koz geçmiştir. Yunanistan uluslararası arenada prestij kaybetmiş, ABD ve AB tarafından kınanmıştır.¹⁰¹ Bundan sonra ise Yunanistan, Türkiye'ye karşı ikili ilişkilerde yumuşamaya gidilmesi, Öcalan hatasının unutturulması, diyalog başlatılması ve Türk-Yunan sorunlarını AB içine taşınması politikası izlemiştir ki 1999 yılında

⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim, Cilt: LXV, Dönem:20, Yasama Yılı:4, 18.11.1998, (Çevrimiçi) tbmm20065020.pdf , s. 464-465, 5 Şubat 2023.

⁹⁸ Fırat, a.g.e., s. 476.

⁹⁹ Hukuk Tanımayan Devlet.

¹⁰⁰ “Atina’ya Savaş Uyarısı”, **Milliyet**, 23.02.1999, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/dunya/atina-ya-savas-uyarisi-5256279> , 17 Mart 2023.

¹⁰¹ Fırat, a.g.e., s. 477.

gerçekleşen Helsinki Zirvesi bu politikaların sonuçlarının alındığı bir mecra olmuştur.¹⁰² Türkiye, Helsinki Kararları birlikte adaylık statüsü kazanmış ve böylelikle, iki ülke arasındaki ilişkiler açısından, Türkiye–Yunanistan arasında geçen Ege ve Kıbrıs sorunları Türkiye–AB eksenine kaymıştır.¹⁰³

2.5.4. Kıbrıs Sorunu

Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin o dönemdeki bir başka belirleyicisi Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs Adası, konumu itibari ile tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuş; bu nedenle ada sıklıkla istila edilmiş ve yönetimi değişmiştir. 1571 yılında, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Venedikliler’den alınan, 1878 yılında İngiltere’ye devredilen ve 1914 yılında da İngiltere tarafından ilhak edilen Kıbrıs, Türkler ve Rumlar olmak üzere iki millete ev sahipliği yapmıştır. Ancak Rumların Yunanistan ile birleşme hayalleri, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası artan ENOSİS¹⁰⁴ kampanyaları ile artmıştır. 1955 yılında kurulan EOKA’nın¹⁰⁵, 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Kıbrıslı Türkleri hedef alan eylemleri şiddet boyutuna ulaşmıştır.

1963 yılında, Türklerin yaşadığı mahallelere saldırılmış, Türk Büyükelçiliği’ne, okullara ateş açılıp evler ateşe verilmiştir. EOKA destekçileri, Kıbrıs Türk alayı doktoru Nihat İlhan’ın evini basarak eşi ve 3 çocuğunu banyoda katletmiş ve bu olay *Kanlı Noel* olarak tarihe geçmiştir.¹⁰⁶ 1964’te Erenköy’e saldırıya geçen EOKA kuvvetlerini Yüzbaşı Cengiz Topel öncülüğünde adaya hareket eden Türk savaş uçakları durdurmuş ve 1964 krizi sonlanmıştır. Bu hareket sırasında, Yüzbaşı Topel’in uçağı isabet almış ve esir düşmüştür. Ağır işkencelere maruz kalan Topel, propaganda olarak kullanılmak istenmiş ancak tüm zorlamalara

¹⁰² A.e., s. 477-478. (Ayrıca bu çalışmanın 33. sayfasına bakınız.)

¹⁰³ A.e., s. 477-480.

¹⁰⁴ Megali İdea İstanbul’un kaybedilmesiyle yeni bir imparatorluk kurmak amacı taşıyan bir ideolojidir. Enosis ise bu ideoloji kapsamında, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı amacıdır.

¹⁰⁵ Yunancada baş harfleri *Kıbrıs Mücadelesi İçin Milli Teşkilat* anlamına gelen ve Kıbrıs adasındaki İngiliz ve Türk varlığını sonlandırmak adına kurulmuş bir terör örgütüdür. Sabahattin İsmail, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998, s.6.

¹⁰⁶ Mehmed Ali Birand, “Kıbrıs’ın 50 Yılı 2. Bölüm”, **32. Gün**, 12.07.2017, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=mxHs4N66UCM>, 15 Mart 2023.

rağmen Türkiye aleyhinde konuşmamış ve şehit edilmiştir.¹⁰⁷ Cumhuriyet tarihinin ilk hava şehidi olan Topel'in naaşı, yoğun çabalar sonucu teslim alınarak Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

1963 ve 1964'te yaşanan olaylar sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen sona ermiş ve adada yaşayan Türkler ve Rumlar arasındaki ayrışma süreci başlamıştır.¹⁰⁸ 1967'de Yunanistan'da gerçekleşen darbe sonrası, Rum tarafına bir EOKA destekçisi olan Nikos Sampson cumhurbaşkanı olarak atanmıştır. Cunta rejimi boyunca artarak devam eden şiddet olaylarını son vermek amacıyla 1960 Anlaşması'nda tanımlanan garantör devlet hakkını kullanan Başbakan Bülent Ecevit hükümetindeki Türkiye, adaya hareket başlatmıştır.¹⁰⁹ Başarılı olan hareketin sonucunda adada sınırlar çizilmiş ve adanın kuzeyi olan Türk tarafında, öncelikle 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti, 1983 yılında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur.

Adadaki iki taraf arasında 1968 yılında başlayıp 1974'e kadar süren müzakereler, 1974'teki Rum/Yunan darbesi ile son bulmuş ve 1974 sonrası Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye iki toplum ve iki kesimli federasyon modelini benimsese de müzakereler son bulmamış ve özellikle doksanlı yıllarda önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹¹⁰ GKRY, 1990 yılında adadaki federe yapıya rağmen tüm ada adına AB'ye başvurmuştur. Bu başvuru, Garanti Anlaşması başta olmak üzere Kıbrıs ile ilgili yapılmış uluslararası anlaşmalar nezdinde meşru değildir.¹¹¹ Buna rağmen AB, 1993 yılında bu başvuruyu kabul etmiştir.

¹⁰⁷ Hakan Güler, **Türkiye-KKTC İlişkileri: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2020, s. 39.

¹⁰⁸ A.e.

¹⁰⁹ Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ın 50 Yılı 3. Bölüm", **32. Gün**, 12.07.2017, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=gBF5tk8OKw>, 15 Mart 2023.

¹¹⁰ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, 15 Mart 2023.

¹¹¹ Garanti Anlaşması kapsamında Kıbrıs Cumhuriyeti, herhangi bir devletle politik ve ekonomik bir birliğe katılmamayı taahhüt etmiştir. "Treaty of Guarantee", (Çevrimiçi) <https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>, 15 Mart 2023.

1993 yılında gerçekleşen ve Yunanistan ile ilişkileri sertleştiren bir başka gelişme GKRY'nin Yunanistan ile Ortak Savunma Doktrini'ni yürürlüğe sokmasıdır. Bu doktrin kapsamında, iki ülke arasında ortak askeri strateji ve operasyonlar planlanması, ortak tatbikatlar yapılması, Oniki Ada, Girit ve Kıbrıs'ın savunma alt yapılarının yeniden düzenlenmesi, Yunanistan'ın Akdeniz'de somut bir rol oynamasına imkân sağlayacak şekilde Güney Kıbrıs'ta deniz ve hava üsleri kurması ve askeri harcamaların artırılması öngörülmüş; doktrin çerçevesinde, S-300 füzelerinin Rusya'dan teminine ve adaya konuşlandırılmasına karar verilmiş ancak Türkiye'nin girişimleri neticesinde füzeler Girit'e konuşlandırılmıştır.¹¹²

Aynı yıllarda, Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafının da katkıları ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros Ghali, Fikirler Dizisi adıyla iki federe devletten oluşan bir yapıyı çözüme esas alan bir anlaşma taslağı oluşturmuştur. Müzakereler sonucu Türk tarafı bu taslağın 91 paragrafını kabul edip 9 paragrafının ise müzakere edebileceğini ifade ederken GKRY ise Kıbrıs Türklerinin ayrı bir yapıya sahip olmalarını kabul etmemiştir.¹¹³ 1995 yılında AB'den adaylık statüsü alması ile birlikte GKRY, odağını AB'ye çevirmiştir.

GKRY'nin başvurusu sonucu aldığı bu adaylık statüsü ile aynı zamanda Türkiye ve AB ilişkilerinde bir gelişme olmuş ve Gümrük Birliği Anlaşması yapılmıştır. Bu durum üzerine kamuoyunda Kıbrıs'ın Gümrük Birliği karşılığında satıldığı tartışmaları ve Kıbrıs'taki rahatsızlık, Cumhurbaşkanı Demirel'i harekete geçirmiş, 28 Aralık 1995 tarihinde KKTC ve Türkiye arasında Ortak Deklarasyon yayınlamıştır. Deklarasyonda, nihai hedefin iki toplumlu ve iki kesimli bir çözüm olduğu, bu çözümden sonra da Türkiye'nin etkin garantisinin devam edeceği, nihai çözüme kadar geçecek süre içerisinde Türkiye'nin KKTC'nin güvenliğini tam olarak koruyacağı ve bu konuda Rum-Yunan tarafının giriştiği askeri tırmanma teşebbüsleri karşısında gerekli önlemlerin alınacağı, nihai çözümden sonra Federal Kıbrıs'ın Türkiye ile birlikte AB'ye tam üye olabileceği, Türkiye ile KKTC arasındaki ekonomik ilişkilerin sıkılaştırılacağı, Türkiye'nin, KKTC'nin uluslararası

¹¹² "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı"

¹¹³ A.e.

kuruluşlarda görüşlerini yansıtabilmesi için gerekli siyasal katkıyı sağlayacağı ve bu amaçla KKTC ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları arasında mevcut işbirliğinin daha da yoğunlaştırılacağı ve sürekli bir siyasal dayanışma mekanizması kurulacağı belirtilmiştir.¹¹⁴ Dönemin Başbakanı Yılmaz da, -yalnızca iktidarda bulunduğu süre içerisinde değil muhalefet konumunda bulunurken de- tüm süreç boyunca KKTC'nin yanında bulunmuş ve Kıbrıs konusunda aktif bir dış politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Kıbrıs ile ilgili söylemleri incelendiğinde, adada iki devletli bir yapıyı desteklediği görülmektedir.

AB Komisyonu'nun genişleme konusundaki Gündem 2000 raporu ve GKRY ile 1998 yılı başında tam üyelik görüşmeleri başlatılmasına ilişkin tavsiye kararının duyulması üzerine Türkiye ve KKTC tarafından AB'nin bu tutumuna karşılık olarak KKTC'nin, Türkiye ile bütünleşme sürecini hızlandıracağı 20 Temmuz 1997 tarihli ortak açıklamada açıkça belirtmiştir.¹¹⁵ İlgili açıklamada, tüm bu çalışmaların amacının ise adada barışın devamını sağlayarak Türk-Yunan dengesini koruyan ve iki tarafın egemenliğini ve eşitliğini tanıyan bir anlaşmaya ulaşmak olduğunun altı çizilmiştir.¹¹⁶

1997 yılı aralık ayında gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi'nde, GKRY adına 1998 yılında tam üyelik müzakerelerinin başlayacağı kararı ve Türkiye'nin aday ülkeler arasına alınmaması Türkiye tarafından büyük bir tepki toplamıştır.¹¹⁷ Dönemin Başbakanı Yılmaz, Lüksemburg Zirvesi ile ilgili olarak sert şekilde tepki göstermiş ve AB'yi bu hatadan dönmeye davet etmiştir. Türkiye bunun üzerine diyalogu sonlandırmış ve bundan sonra Kıbrıs ve Yunanistan ile ilgili hiçbir konuda AB ile müzakereye girmeyeceğini, daha önce ifade edildiği üzere KKTC ile ilişkileri genişletme yolunda adımları atacağını belirtmiştir.¹¹⁸ Nitekim 1999 yılında gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde¹¹⁹ Türkiye aday listesinde yerini almıştır. Bu

¹¹⁴ Fırat, **a.g.e.**, s. 461-462.

¹¹⁵ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı"

¹¹⁶ "Türkiye Cumhuriyeti - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; Ortak Açıklaması", (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti---kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti_ortak-aciklamasi_-20-temmuz-1997.tr.mfa , 15 Mart 2023.

¹¹⁷ Bakınız sayfa 31.

¹¹⁸ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı"

¹¹⁹ Bakınız sayfa 33.

zirvede, GKRY'nin yaptığı başvuru konusunda ise konsey, Kıbrıs sorununun çözülmemiş olmasının Kıbrıs'ın üyeliğini engellemeyeceğini belirtmiştir.¹²⁰ Ancak KKTC'nin adaylığı üzerinde durulmamış, GKRY'nin izole şekilde katılımı düşünülmüştür.¹²¹ Bu zirveden sonra Türkiye-AB ilişkileri iyileşmiş, Kıbrıs'ın güvenliği için yürütülen müzakere süreci sona ermemiş ve iki tarafın yöneticileri yüz yüze görüşmeler yapmaya devam etmişlerdir.

2.6. Bosna Savaşı

Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Hırvatistan ve Slovenya'nın ardından 1992 yılında, Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen referandum sonucunda halk, bağımsızlıktan yana oy kullanmış ve yeni bir devlet kurulmuştur. Ancak kurulan bu yeni devleti tanımayan Sırlar, Sırbistan ordusunun da desteği ile Hırvatlar ve Boşnaklara karşı savaş açmışlardır.¹²²

Sırlar Bosna'da katliamlar yapmış, Boşnakları yok etmiş ve savaş bir din savaşı haline gelirken Birleşmiş Milletler'in ambargo kararlarının hiçbir etkisi olmamıştır.¹²³ Bu savaş, Srebrenitsa'da Sırların Bosnalı Müslümanlara karşı yaptığı soykırım yöntemlerine dayalı etnik temizlik ile binlerce insanı katletmesi sonucu korkunç boyutlara ulaşmıştır.¹²⁴ İki gün içerisinde, içinde kadın ve çocukların da bulunduğu 8372 sivil Boşnak katledilmiştir. Birleşmiş Milletler Sekreteri Kofi Annan, 1999 yılında Srebrenitsa için, "Srebrenitsa faciası tarihimize sonsuza dek musallat olacak."¹²⁵ ifadesini kullanmış ve Srebrenitsa Soykırımı'nın 10.

¹²⁰ Stavridis Stelios, "The International Relations of the Cypriot Parliament", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt: V, No: 3, 2003, s.337.

¹²¹ Celal Şar, **British Policy Towards Cyprus and the Cyprus Question 1878-2005**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.70-71.

¹²² Faruk Sönmezoglu, Hakan Güneş, Erhan Keleşoglu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 182.

¹²³ Mehmet Ali Birand, "Sırlar Bosna'da Katliam Yapıyor: 1992", **32. Gün**, 23.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=RFjN5kp6cug>, 18 Mart 2023.

¹²⁴ Sönmezoglu, Güneş, Keleşoglu, **a.g.e.**, s. 182.

¹²⁵ "UN Bosnia Experience One Of Most 'Difficult And Painful' In Its History Says Secretary-General To Memorial Ceremony In Sarajevo", 11.10.1999, (Çevrimiçi) <https://press.un.org/en/1999/19991011.sgsm7168.doc.html>, 18 Mart 2023.

yıldönümünde yaptığı açıklamada, Birleşmiş Milletler'in Srebrenitsa'da gerekli tepkiyi vermekte başarısız olduğunu dile getirmiştir.¹²⁶

İç savaş, 1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşması ile sona ermiştir. Anlaşmaya göre Bosna-Hersek, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti entitelerine ayrılmıştır.¹²⁷

Türkiye, Bosna-Hersek konusunda aktif bir politika benimsemiştir. Bosna-Hersek'in kuşatma altındaki hükümetine gerek Birleşmiş Milletler'de gerekse Avrupa'daki çeşitli platformlarda her şekilde destek veren Türkiye, Bosna'ya her türlü askeri, ekonomik ve tıbbi yardımda bulunmuştur.¹²⁸ O dönemde ana muhalefet liderliği yapan Yılmaz Meclis da konuşmalarında, yaşananları soykırım olarak nitelendirmiş ve dönemin hükümetini daha aktif bir politika izlemesi gerektiği konusunda eleştirmiştir.

2.7. Ortadoğu İle İlişkiler

Doksanların Ortadoğu Türk dış politikasının belirleyicilerinden biri Sovyetlerin dağılması olmuştur. Dağılma ile birlikte dünya tek kutuplu düzene dönmüş ve ABD'nin dikkati Ortadoğu petrollerine çevrilmiştir. Yaşanan Körfez Savaşı ile birlikte ortaya çıkan yönetim boşlukları, terörün artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca kuzeyden beklediği tehdit, artan terör ve irtica sorunları ile güneyden gelmeye başlamış ve Türkiye'nin doksanlar boyunca Ortadoğu politikasında bölgesel güvenlik endişesi belirleyici olmuştur.¹²⁹

¹²⁶ “‘May We All Learn And Act On The Lessons Of Srebrenica’ Says Secretary-General, In Message To Anniversary Ceremony”, 11.07.2005, (Çevrimiçi) <https://press.un.org/en/2005/sgsm9993.doc.htm> , 18 Mart 2023.

¹²⁷ “Dayton Agreement, General Framework Agreement For Peace In Bosnia and Herzegovina”, 30.11.1995, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf , 18 Mart 2023.

¹²⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 168.

¹²⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 551.

2.7.1. Körfez Savaşı

Körfez Krizi Irak'ın, üzerinde hak iddia ederek komşusu Kuveyt'i işgal etmesi ile başlamıştır. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler, Irak'ın denizden kuşatılmasına yönelik kararı onaylamış ve Ocak 1991'de Birinci Körfez Savaşı ile birlikte Kuveyt, işgalden kısa bir süre sonra kurtarılarak savaş sonuçlandırılmıştır.¹³⁰

Türkiye, kriz boyunca yoğun diplomatik çabalarda bulunmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dış politika kararlarını vermedeki aktif tutumu ile birlikte Türkiye, Birleşmiş Milletler'in Irak'a yönelik ambargo kararını desteklemiş, Irak'tan gelen petrolü aktaran Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmış, Adana İncirlik Üssü'nü kullanıma açmış ve savaşa fiili olarak katılmasa da Irak sınırına asker çıkartmıştır.¹³¹

Özal'ın bu dönemdeki dış politikası, din ve diğer yakınlıklardan ziyade pragmatizme daha fazla önem verdiğinin önemli bir göstergesi olmuştur.¹³² Özal'ın amacı, Batı'ya Türkiye'nin stratejik önemini kaybetmediğini göstermek ve bölgedeki istikrarla ulusal güvenliği sağlamanın yanı sıra Musul ve Kerkük'ün alınmasından, bölgedeki Arap devletleri ile ilişkileri geliştirerek yeni kurulacak güvenlik sisteminin bir parçası olmaya uzanan bir planı kapsamaktadır.¹³³ Ancak Arap ülkeleri ile yaşanan yakınlaşma Özal'ın beklentilerini karşılayacak boyutta değildir.¹³⁴

İnsani yardımın yanı sıra kamplara yerleşmiş olan mültecileri saldırılardan korumak adına Türkiye ve Batılı devletler, çok uluslu bir yapının Kuzey Irak'ta bulunması gerektiğine karar vermiştir.¹³⁵ Bunun üzerine Çekiç Güç ya da Huzur Harekâtı olarak adlandırılan bu kuvvet, 1991 yılında Adana İncirlik Üssü'ne taşınmıştır. Aslen Türkiye'deki varlıklarının geçici olacağı düşünülen kuvvetlerin

¹³⁰ Sönmezoğlu, Güneş, Keleşoğlu, a.g.e., s. 201.

¹³¹ Duygu Demirdöven, **Turkish Foreign Policy Between 1983 and 1999: Comparison of Turgut Özal and Mesut Yılmaz in the Period of Transition and Transformation of Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 90-91.

¹³² A.e., s. 38.

¹³³ Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 552.

¹³⁴ A.e.

¹³⁵ Ramazan Gözen, "Operation Provide Comfort: Origins and Objectives", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: No:03, 1995, s.177.

kalış süreleri daha sonra uzatılmıştır. Türkiye'nin, sürelerin uzatılmasındaki en önemli motivasyonlarından biri bölgedeki terördür. 28 Mart 1996 tarihli Meclis konuşmasında dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, bu harekât çerçevesinde Türkiye'de konuşlanan ve içerisinde Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa'nın bulunduğu bu çok uluslu gücün görev süresinin uzatılması oylamasında yaptığı konuşmada konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“1991 Temmuzundan bu yana, bölgede meydana gelen gelişmelerin, gerek Irak gerek bölge için, hiç iç açıcı olmadığını söylemek zorundayım. Kuzey Irak'taki otorite boşluğu büyük sakıncalar yaratmıştır. Otorite boşluğu, bir taraftan çeşitli gruplar arasında çatışmalara yol açmış, diğer taraftan PKK terör örgütünün Türkiye'ye yönelik eylemleri için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu boşluktan Kuzey Irak halkı büyük zarar görmektedir. Masum bölge halkı, çatışan gruplar arasında kalmıştır. Ayrıca, Irak'ın toprak bütünlüğü zaafa uğramıştır.”¹³⁶

Türkiye'nin Huzur Harekâtı'ndan ayrılması terör ile mücadelede ciddi sorunlara yol açacaktır ki bu nedenle Türkiye, ABD'nin bölgedeki dış politikasına verdiği desteğe karşılık yaptığı operasyonlarda ABD'den destek almıştır.¹³⁷

DYP ve RP koalisyonunun iktidara gelmesi ile birlikte ise, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan, Batıdan ziyade Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. İktidarın Refah kanadı, birbiriyle rakip Müslüman ülkeler ile kurduğu dostane ilişkiler ile birlikte, bu ülkelerin uluslararası alanda İslami hareketleri denetim altına almak amacıyla sağladıkları mali olanaklardan yararlanmış ve bu pragmatik yaklaşımı nedeniyle kimi zaman bu ülkeler arasında birtakım ilişkiler kurulmasına katkıda bulunurken kimi zaman da ikili oynamakla suçlanmıştır.¹³⁸ İran ve Libya gibi radikal İslamcı ülkelere düzenlediği ziyaretler,

¹³⁶ TBMM Tutanak Dergisi: 30 uncu Birleşim, Cilt: II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 28.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002030.pdf, s. 554, 5 Şubat 2023.

¹³⁷ Gözen, a.g.e., s. 188.

¹³⁸ Çakır, a.g.e., s. 567-568.

artan PKK saldırıları ve komşu ülkelerin PKK'ya vermiş olduğu destek açısından TSK'yı endişelendirmiştir.¹³⁹

Erbakan, Körfez Krizi boyunca da aktif bir rol oynamış ve arabuluculuk konusunda yoğun çaba göstermiştir ki bu durum Türkiye'yi uluslararası arenada daha fazla dikkate alınan bir devlet haline getirmiştir.¹⁴⁰ Kriz sonrasında Erbakan'ın 2. Sevr gücü¹⁴¹ olarak tanımladığı Çekiç Güç'ün süresi bu dönemde uzatılmıştır. Çakır bu meseleyi *sistemle uzlaşma çabaları* olarak nitelendirmiştir.¹⁴² Milli Görüş'ün endişelendirdiği devlet kurumları ile barışma ve sisteme uyum sağlama amacıyla yaptığı bu adımda, dış politikada bir devamlılık söz konusudur.

Bir başka devamlılık İsrail ile ilişkilerde sağlanmıştır. İsrail ile ilişkiler, Erbakan'ın Millî Görüş Hareketini anti-semitik bir çizgiye taşımış olmasına rağmen yine sistemle barışma çabaları kapsamında, bu dönemde önemli bir gelişme kaydedilmiş ve Türkiye-İsrail arasında yapılan bir askeri anlaşmaya imza atılmıştır.¹⁴³

Ancak tüm bu adımlar Erbakan'ın yaptığı Libya ziyaretini¹⁴⁴ ve bu hükümet döneminde gerçekleştirilen Kudüs Gecesi'ni¹⁴⁵ unutturmamış ve Milli Güvenlik

¹³⁹ Duygu Kabak, Müge Aknur, "Armed Forces As A Significant Actor In Turkish Foreign Policy: Refahyol Government Period In Turkey", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: LXXIV, No:1, 2019, s. 263-264.

¹⁴⁰ Çakır, **a.g.e.**, s. 568.

¹⁴¹ "Çekiç Güç Bir İşgal Kuvvetidir, İkinci Sevr Demektir: ERBAKAN", **Benim OY'um**, 02.10.2014 (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=gub4hVQPtIM>, 26 Mart 2023.

¹⁴² Çakır, **a.g.e.**, s. 570.

¹⁴³ **A.e.**, s. 569-570.

¹⁴⁴ Türk müteahhitlerin alacaklarını tahsil etmek amacıyla Libya'ya giden Erbakan'ı, Muammer Kaddafi, çöldeki çadırında ağırlamıştır. Kaddafi'nin Türkiye'deki Batıcı ve Kemalist rejimi hakarete dayanan bir üslupla yeren sözleri Libya skandalı olarak adlandırılmıştır. Çakır, **a.g.e.**, s. 570. Dönemin ana muhalefet lideri Mesut Yılmaz da Libya'da yaşananları bir skandal olarak nitelendirmiş ve Türk milleti ve devletinin maruz kaldığı bir hareket olduğunu belirterek bu skandalın da ortaya koyduğu gibi, dönemin hükümetinin izlemiş olduğu dış politikanın o zamana kadar eşi görülmemiş bir utanç ve gaflet örneği olduğunu dile getirmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi 8 inci Birleşim**, Cilt:XII, Dönem:20, Yasam Yılı:2, 16.10.1996, (Çevrimiçi) [tbmm20012008.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/20012008.pdf), s. 82, 5 Şubat 2023.

¹⁴⁵ Sincan'da yapılan gecede, Hamas ve Hizbullah liderlerinin portreleri salona asılmış, Sincan Belediyesi'nin davetlisi olarak geceye katılan İran büyükelçisinin yaptığı konuşma ve oynanan cihat temalı piyes büyük bir tepki toplamıştır. Bu geceden 2 sabah sonra Sincan'da tanklar yürümüş ancak bu durum, tankların tatbikat sebebi ile bir yerden bir yere intikal ediyor olması olarak açıklanmıştır. Sincan Belediye Başkanı görevden alınmış ve piyesteki oyuncular ile birlikte tutuklanmış, İran Büyükelçisi ve İran İstanbul Başkonsolosu Türkiye'den ayrılmıştır. Daha sonra ise, Washington'da bulunan Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir, gazetecilere, tanklar ile ilgili olarak Sincan'da

Kurulu'nun ilk kez irticayı bir numaralı gündem maddesi yapması ile birlikte 28 Şubat süreci başlamıştır. Akabinde Refahyol koalisyon hükümeti son bulmuş ve yerine, Erbakan'ın izlemiş olduğu politikaları muhalefet konumunda bulunurken sert bir dil ile eleştirmiş olan Yılmaz'ın Başbakan olarak görev aldığı Anadol-D¹⁴⁶ koalisyon hükümeti kurulmuştur. 28 Şubat sürecinde ordunun siyaset üzerindeki etkisi artmış ve teröre karşı tavizsiz bir tutum sergilenmiştir. Bunun en önemli hedefi ise PKK'ya verdiği açık destek nedeniyle Suriye olmuştur.

Terör, Türkiye'nin Suriye dış politikasında büyük bir etken olmuştur. Suriye'nin PKK'ya verdiği açık desteğe ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'de ikamet ediyor olmasına karşılık Türkiye, sürekli olarak bu desteğin kesilmesini talep etmiştir. Ancak 1998 yılına gelindiğinde, diplomatik yöntemlerin cevap vermemesi sonucunda Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş,

“Suriye'ye karşı sabrımız kalmadı. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır.”¹⁴⁷

ifadesini kullanmış ve bu ifadeden, Türkiye'nin konu ile ilgili tavrının değişeceği anlaşılmıştır. Hükümet de konuyla ilgili sert açıklamalarda bulunmuş ve Türkiye'nin kararlılığını ortaya koymuştur. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, 7 Ekim 1998 tarihli meclis konuşmasında konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Türkiye, terör örgütünün elebaşısının Türkiye'ye iadesi dahil, Suriye topraklarından Türkiye'ye yönelik saldırıların durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını, suçluların cezalandırılmasını, PKK'ya silah, lojistik ve malî destek sağlanmasından vazgeçilmesini, bu terörist kuruluşun propaganda faaliyetlerine izin vermemesini Suriye'den talep etmiş ve topraklarında PKK faaliyetlerine izin verdiği sürece, uluslararası hukukun imkân verdiği tedbirleri gerekli gördüğü zaman alma hakkını

demokrasiye balance ayarı yaptıklarını ifade etmiş ve tartışmaları sonlandırmıştır. Mehmed Ali Birand, “28 Şubat Belgeseli 7. Bölüm”, **32. Gün**, 01.09.2017 (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=JQRXu0M9Tdo>, 26 Mart 2023.

¹⁴⁶ Koalisyon ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokrat Türkiye Partisi'nden (DTP) oluşmaktadır.

¹⁴⁷ “Her şey Atilla Paşa'nın Gözdağı İle Başladı”, **Hürriyet**, 14.11.1998, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611> , 19 Mart 2023.

saklı tuttuğunu da bildirmiştir. Son derece ciddî bir konu olan uluslararası terörizm meselesine sorumlu biçimde yaklaşmayan Suriye'nin, konuyu inkâr politikası izleyerek askıda tutması, bundan sonra, artık mümkün değildir; buna, imkân ve izin verilmeyecektir. Değerli milletvekilleri, Suriye, terörizme verdiği destekle, Türkiye'ye karşı dolaylı bir savaş sürdürmektedir. Bu durumu, geldiğimiz noktada, başka türlü tanımlama olanağı kalmamıştır. Bunun da, Türkiye'ye, Suriye'ye karşı, Birleşmiş Milletler Yasasının 51 inci Maddesi uyarınca meşru müdafaa tedbirleri alma hakkını vermekte olduğunu önemle hatırlatmak isterim. (...) Hükümetimiz, halkımızın tam desteğine mazhar olan tutumunda haklı olduğunu bilmekte ve bu haklılığının bilinci içerisinde hareket etmektedir. Tabiatıyla, biz, savaş çıkarmak için çalışmıyoruz; "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi şiarımızdır; ancak, Türkiye'nin hayatî menfaati arını korumak birinci görevimizdir. Bunun için gerekli önlemleri almakta ve -hiç temenni etmiyoruz ama- gerekirse bu konuda Yüce Meclisin iznine başvurmakta da kararlıyız.”¹⁴⁸

Nitekim 20 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye'nin benimsediği bu kuvvet politikası ile iki ülke arasında Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği sonlandıracağını taahhüt eden Adana Mutabakatı imzalanmıştır.¹⁴⁹ Bu mutabakatın akabinde Öcalan'ın Suriye'deki ikameti sona ermiş ve bir yıl içerisinde yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir.¹⁵⁰

2.7.2. Türkiye – İsrail İlişkileri

1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri Filistinliler ve İsrailliler arasındaki barışın etkisiyle gelişim göstermiştir.¹⁵¹ Arap devletlerinin PKK'ya vermiş olduğu

¹⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi 3 üncü Birleşim, Cilt: LXIII, Dönem:20, Yasama Yılı: 4, 07.10.1998, (Çevrimiçi) [tbmm20063003.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanak-dergisi/3-uncu-birlesim-cilt-lxiii-donem-20-yasama-yili-4-07-10-1998), s. 284-285, 5 Şubat 2023.

¹⁴⁹ “Adana Mutabakatı Nedir, İçeriğinde Ne Var Ve Metin Neler İçeriyor?”, BBC News Türkçe, 25.01.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46996917>, 19 Mart 2023.

¹⁵⁰ Bakınız sayfa 48.

¹⁵¹ ABD, Körfez Savaşı sonrasında Arap-İsrail çatışmasını çözümllemek amacıyla bir girişim başlatmıştır. Kuveyt'in kurtarılış mantığı yani bir halkın işgal altında olmadan yaşama hakkının olduğu ve ABD'nin Arap koalisyon ortaklarına savaş sonrasında bu konu ile ilgileceği sözünü vermiş olması bu girişimin nedenlerindendir. ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak desteğinde toplanması planlanan 1991 Madrid Konferansı'nda İsrail, Filistin topluluğu ve İsrail'in varlığını henüz tanımayan Arap devletleri bir araya gelmiştir. Bu, İsrailliler ve Filistinlilerin ilişkilerini yeni bir düzeye taşıyan bir adım olmuştur. William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.547-548. Bu konferansın ardından Ankara'daki İsrail ve

desteğin Türkiye’yi bölgede yeni bir stratejik ortak arayışına itmesi ile birlikte de İsrail ile yakın ilişkiler kurulmuştur.¹⁵² Türkiye’de artan irtica söylemlerinin de bu yakınlaşmaya etkisi olmuştur. Türkiye – İran – İsrail üçgeninde İran önemli bir ortak iken, hem Türkiye hem de İsrail için önemli bir tehdide dönüşmüş ve bu durum iki ülke arasındaki yakınlığı perçinlemiştir.¹⁵³ Gelişen bu işbirliğine stratejik bir nitelik kazandıran belirleyici faktör, ulusal güvenlik kaygıları olmuştur.¹⁵⁴

İlişkilerdeki bu canlanmanın bir başka önemli nedeni ise, Soğuk Savaş’ın bitişinin ardından her iki ülkenin de ABD’nin kendilerine verdiği stratejik önemin azalacağı düşüncesi olmuştur ki ABD öncülüğünde Ortadoğu’da izlenen yeni düzen içinde etkin bir biçimde yer almak adına ABD ve birbirleriyle ilişkilerini yoğunlaştırmışlardır.¹⁵⁵

Bu yakınlaşma kapsamında, iki ülke arasında üst düzey ziyaretler yapılmış, 1992 yılında Turizm İşbirliği Anlaşması, 1996 yılında -her ne kadar Erbakan İsrail ile diplomatik ilişkileri durdurmayı amaçlasa da- iç siyasetteki gelişmeler nedeniyle, Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.¹⁵⁶ Serbest Ticaret Anlaşması, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın bir sonucu olmakla birlikte aynı zamanda Türkiye’nin AB ile imzalamış olduğu Gümrük Birliği anlaşmasının bir sonucudur. Buna göre, Türkiye’nin AB’nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalama yükümlülüğü bulunmaktadır.¹⁵⁷

Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, 1997 yılında, Lally Weymouth’a verdiği röportajda iki ülke ilişkileri için, Türkiye-İsrail iş birliğinin, bölgedeki güç

Filistin temsilcilikleri büyükelçiliğe yükseltilmiş ve 1980 yılından beri kapalı olan Kudüs’teki Türk başkonsoloslugu yeniden açılmıştır. Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, “İsrail’le İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.568.

¹⁵² Kabak, **a.g.e.**, s.266.

¹⁵³ Ofra Bengio, **Türkiye İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine**, İstanbul, Erguvan Yayınları, 2009, s. 111.

¹⁵⁴ Efraim İnbar, **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Çev. Suna Ercan, Özgül Erdemli, Ankara, ASAM, 2001, s.35

¹⁵⁵ Erhan, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 569. (Ayrıca bu çalışmanın 40. Sayfasına bakınız.)

¹⁵⁶ Duygu Kabak, **a.g.e.**, s.266-267.

¹⁵⁷ Erhan, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 573.

dengeinin sağlanması açısından gerekli olduğunu ve bu ilişkinin yalnızca Suriye'yi değil aynı zamanda İran'ı da dengelediği ifadesinde bulunmuştur.¹⁵⁸ Bir yıl kadar sonra da, 1998 yılında, İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında, Türk ve İsrailli yatırımcıların ortak projeler yürütmeleri, tarım ve teknoloji alanında iş birliği ve bilgi alışverişinde bulunulması gibi konularda görüş birliği sağlanmıştır.¹⁵⁹

Üst düzey diyaloglar karşılıklı iş birliğini artırmıştır. Yaşanan 1999 Adapazarı depreminde İsrail'in Türkiye'ye yaptığı yardımlar ilişkileri iyice yakınlaştırmış ancak İsrail Eğitim Bakanı'nın okul kitaplarına Ermeni soykırımı ile ilgili bilgiler konulacağını ifade etmesini Türkiye tepkiyle karşılamış ve ilişkiler yavaşlamıştır.¹⁶⁰

Bu bölümde 1990'lı yıllarda, Türkiye'de önde gelen dış politika konuları incelenmiştir. Tez kapsamında, bu bölümde açıklanmış olan konulara bir sonraki bölümde içerik analizi yöntemi uygulanmış ve bulgular aktarılmıştır.

¹⁵⁸ “‘We Have Done A Lot’”, **Newsweek Staff**, 10.08.1997, (Çevrimiçi) <https://www.newsweek.com/we-have-done-lot-172366>, 26 Mart 2023.

¹⁵⁹ Erhan, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.573.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 574.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİNİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNE YASAMA VE YÜRÜTME KONUMLARININ ETKİSİ ÖRNEĞİ: MESUT YILMAZ

Siyasinin bulunduğu siyasi konuma göre dış politika söylemlerinde bir değişiklik olup olmayacağını araştıran bu tezde, araştırma birimi olarak 1991-2002 yılları arasında ANAP Genel Başkanı olarak görev yapmış olan Mesut Yılmaz, iktidar ve muhalefette farklı konumlarda bulunmuş olması ve genel başkanlık görevinden önce Dışişleri Bakanı olarak görev almış olması nedeniyle seçilmiştir. 1991 yılında, 1996 yılında Anayol koalisyon hükümetinde ve 1997 yılında Anasol-D koalisyon hükümetinde olmak üzere toplam üç kez Başbakan olarak; 1999 yılında Bülent Ecevit tarafından kurulan Anasol-M koalisyon hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak iktidarda görev almış olan Yılmaz, 1991-2002 yılları arasında iktidarda ya da iktidar ortağı olmadığı zamanlarda ise ana muhalefet lideri ya da muhalefet lideri olarak Meclis'te bulunmuştur.

3.1. Mesut Yılmaz

1947 yılı doğumlu olan Ahmet Mesut Yılmaz, İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini ise 1972-1974 yılları arasında Köln Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde tamamlamıştır.

1980 askeri darbesinden sonra Özal'ın özel daveti ile siyasi hayata adım atmıştır. Siyasete katılması ANAP'ın kuruluş yılı olan 1983 yılıdır. ANAP'ın Turgut Özal başkanlığında kurulması ile Mesut Yılmaz partide, kurucu üye ve Genel Başkan Yardımcısı olarak görev almıştır. 12 Eylül Darbesi ardından yapılan ilk genel seçim

olan Kasım 1983 seçiminde, memleketi Rize’den ANAP milletvekili seçilerek Meclis’e girmiştir.¹

1983 seçimlerinden sonra, ilk Özal hükümeti döneminde Bilgilendirmeden Sorumlu Devlet Bakanlığı’na atanarak iki yıl süreyle hükümet sözcülüğü yapmıştır. 1986 yılında Kültür ve Turizm Bakanı olmuş ve bu dönemde Türkiye ile Federal Almanya ve Türkiye ile Yugoslavya Karma Ekonomik Komisyonları² başkanlıklarını yürütmüştür. Yılmaz, 1987 yılında gerçekleşen seçimlerde ikinci kez Rize milletvekili olarak seçilmiştir.³

İkinci Özal hükümeti döneminde bu kez Dışişleri Bakanlığı görevine atanan ve 1988 yılından sonra Avrupa Demokrasi Birliği Genel Başkan Yardımcılığı yapmış olan Mesut Yılmaz, hükümette yaklaşık 6 yıl boyunca kesintisiz bakanlık yapmıştır.⁴

Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra partiler üzeri bir devlet insanı imajının bir gereği olarak, öncelikle muhalefet liderleri Erdal İnönü ve Süleyman Demirel’i ziyaret ederek bu ziyaretleri her ay gerçekleştireceğini dile getirmiştir. Türkiye dış politikasının iç politikaya malzeme olmaması gerektiğini

¹ Ayşe Sayın, “Mesut Yılmaz: 1991-99 yılları arasında üç kez başbakanlık yapan siyasetçi”, **BBC News Türkçe**, 30.10.2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54744911>, 11 Şubat 2022.

² Geçmişte, devletin ülke ekonomisi üzerinde sınırlı da olsa bir yönlendirme etkisi bulundurduğu ülkeler başta olmak üzere totaliter rejimler ve gelişme yolundaki ülkeler ile iş birliği ilişkileri kurmak üzere Karma Ekonomik Komisyon (KEK) oluşturulmuştur. Eş başkanlıklarını genellikle bakanların yaptığı ve heyetlerin, ilgili tüm bakanlık ve kurum temsilciliklerinden oluştuğu bu komisyonlar, yıllık toplantılarını dönüşümlü olarak başkentlerde gerçekleştirmektedir. Bu toplantılarda, son bir yıl içerisindeki faaliyetler gözden geçirilerek değerlendirilmeleri yapılmakta ve geleceğe yönelik görüş alışverişlerinde bulunmaktadır. Taraflar, ekonomik iş birliği ve ticari ilişkilerde karşılaşılan meseleleri bu platformda dile getirmekte ve eş başkanların bakan olması nedeniyle ihtiyaç duyulan siyasi irade ve yetkinin de katkısıyla sorunların çözüme ulaşması daha kolay ve hızlı olabilmektedir. Ancak söz konusu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmelerine paralel olarak ilişkilerin özel sektöre kaymaya başlaması ile birlikte KEK’ler giderek önemini yitirmiş ve bu ülkelerin sayısı giderek azalmıştır. 65 ülke ile KEK mekanizması mevcut olmakla birlikte günümüzde önemli bir bölümü faal değildir. “Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri”, (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, 9 Mart 2022.

³ Aylin Dal, Semra Orkan, “Türk Siyasi Hayatının Önemli İsimlerinden Mesut Yılmaz”, **Anadolu Ajansı**, 30.10.2020, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-siyasi-hayatının-onemli-isimlerinden-mesut-yilmaz/2024546>, 11 Şubat 2022.

⁴ Yılmaz Çetiner, **Son 10 Yılın Perde Arkası: Mesut Yılmaz**, İstanbul, Milliyet Yayın, 1994, s. 7.

düşünen Yılmaz, yalnızca dış politika ile ilgili konularda konuşmaya özen göstererek bu ilkesini bakanlığı boyunca uygulamıştır.⁵

Dışişleri Bakanlığı görevi aynı zamanda Turgut Özal ve Mesut Yılmaz arasında bir dönüm noktası olmuştur. Özal, Yılmaz'ın bakanlık yaptığı seksenlerin sonu boyunca Körfez Krizi gibi tüm dış politika olaylarına müdahale etmiştir. Eleştirmenler Özal'ın cumhurbaşkanı gibi davranmak yerine hem başbakan hem de dışişleri bakanı gibi davranıyor olmasının altını çizmiş, ancak buna rağmen Özal, kararları kendi başına alma tavrında ısrar ederek tüm itirazlara rağmen ana karar verici aktör olmaya çalışmıştır.⁶ Özal'ın özerk bir şekilde karar almasından ve dış politikaya uyguladığı yoğun müdahaleden rahatsız olan Yılmaz ile Özal arasında gerginlik başlamıştır.

Özal'ın 31 Ekim 1989 tarihinde cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra yerine kimin geçeceği konusundaki ayrışma, gerginliği tırmandırmıştır. Özal'ın -parti içerisindeki milletvekillerinin Mesut Yılmaz'ı tercih ediyor olmasına rağmen- Yıldırım Akbulut'u desteklemesi ile halihazırda var olan gerginlik gözle görülür bir hale gelmiş ve Yılmaz 1991 yılı başında Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmiştir.⁷

Halihazırda içeride devam eden muhafazakâr-liberal çatışması etkisi ile ANAP'ın en karmaşık yılı olan 1991 yılında gerçekleşen 3. Olağan Kongre'de Mesut Yılmaz genel başkanlığa adaylığını koymuştur. Kongreden önce yaptığı bir basın toplantısında Dışişleri Bakanlığı döneminde bağımsızlığına edilen müdahalelere istinaden, Özal'a sevgisinin ve saygısının bulunduğunu ve tavsiyelerini her zaman dikkate alacağını ancak uzaktan kumanda ile yönetilen bir başbakan olmayacağını dile getirmiş ancak Özal bu sözleri kongre havasında edilen sözler olarak değerlendirek Yılmaz'ın bağımsızlık söylemlerinin üzerinde durmamıştır.⁸ Yılmaz ile birlikte muhafazakâr kanattan aday olan Yıldırım Akbulut ve Hasan Celal Güzel

⁵ Faruk Bildirici, **Hanedanın Son Prensi: Mesut Yılmaz ve ANAP'lı Yıllar**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003, s. 144.

⁶ Demirdöven, **a.g.e.**, s. 47-50.

⁷ Mehmed Ali Birand, "Mesut Yılmaz 32. Gün'de", **32. Gün**, 30.10.2020, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=IgzQmVTQsGA>, 31 Mayıs 2022.

⁸ Çetiner, **a.g.e.**, s. 78-79.

seçimi kaybetmiş ve liberal kanattan Yılmaz genel başkan seçilerek başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Böylelikle parti içerisinde yeni bir dönem başlamıştır. Turgut Özal liderliğindeki ANAP, muhafazakarlığı, ekonomik liberalizmi, sosyal demokrasiyi ve milliyetçiliği temsil ederken Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP hakkında Metin Heper 2002 yılında yazmış olduğu bir makalesinde, *ekonomik liberalleri ve milliyetçileri bir arada tutabildiği ve Batı'dan yana bir duruşa sahip olduğu* tespitini yapmıştır.⁹

Başbakanlığı boyunca, bağımsızlık söylemlerinin arkasında durarak partinin kurucu lideri olan Özal'a danışmayan ve konuşmalarında Özal'a karşı eleştirilerini dile getiren Yılmaz ile Özal'ın arası tamamen açılmış ve parti ikiye bölünmüştür.¹⁰

Yılmaz, 1991 yılında başbakanlığa geldikten 155 gün kadar sonra erken seçime gitmiş ve Ekim 1991'de gerçekleştirilen seçimde ANAP ikinci parti olarak ana muhalefet konumuna düşmüştür. Seçimin ardından Süleyman Demirel liderliğinde DYP ve SHP koalisyon hükümeti kurulmuş ve Yılmaz, 1996 yılına kadar ana muhalefet partisi lideri olarak görevine devam etmiştir.

1995 yılında yapılan genel seçimlerden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi tek başına hükümet kuramadığı için dönemin Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermiştir. Yılmaz ile DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in kurmuş olduğu, Yılmaz liderliğindeki Anayol hükümeti yalnızca üç ay sürmüştür.

Başbakanlık görevini Yılmaz'dan devralan Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın DYP ile yapmış olduğu Refahyol hükümeti ise 1997 yılı şubat ayında verilen Milli Güvenlik Kurulu kararları ile başlayan 28 Şubat sürecinin ardından son bulmuştur.

Refahyol sonrası Demirel bir kez daha hükümet kurma görevini Yılmaz'a vermiş ve Yılmaz, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP ve DYP'den ayrılan Hüsamettin Cindoruk'un kurmuş olduğu Demokratik Türkiye Partisi ile birlikte, Cumhuriyet

⁹ Metin Heper, "Conclusion - The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey", **Turkish Studies**, Cilt:III, No:1, 2002, s. 143.

¹⁰ Birand, "Mesut Yılmaz 32. Gün'de"

Halk Partisi'nin (CHP) de dışarıdan destek verdiği, Anasol-D hükümetini kurarak muhalefet konumundan tekrar başbakanlık koltuğuna geçiş yapmıştır.

Bu süre boyunca Körfez Savaşı, Bosna Savaşı, AB ilişkileri gibi dış politikada pek çok gelişme yaşamıştır. AB, Yılmaz'ın özellikle önem verdiği bir konudur ve dışişleri politikasının da temel taşı oluşturmaktadır. AB'ye tam üyeliği savunan ve bu hedefini sıklıkla dile getiren Yılmaz, Başbakanlık süresi boyunca tıpkı Dışişleri Bakanlığı yaptığı süreçte olduğu gibi AB yanlısı politikalar yürütmeye devam etmiştir.

Yılmaz'ın adı, 1998 yılında gerçekleşen ve *Türkbank Skandalı* olarak adlandırılan şaibeli Türkbank ihalesine karışmıştır. Yolsuzluk iddialarının kamuoyu tarafından duyulması ve siyasete taşınması uzun sürmemiştir. Yılmaz'ın malvarlığını araştırmak için TBMM'de araştırma komisyonu kurulmuştur. Aynı dönemde Çiller için de aynı konulu bir araştırma komisyonu kurulmuş olması, iki ismin Yüce Divan'da yargılanmaktan kaçınmak adına bunların seçim öncesi liderleri yıpratmak için ortaya atılan spekülasyonlar olduğu noktasında anlaşmaya varmasına yol açmıştır.¹¹ Ancak bu karşılıklı aklanma çabaları hükümetin düşmesini engellememiştir. Yılmaz'ın azınlık hükümeti, bu hükümete dışarıdan destek veren CHP'nin vermiş olduğu gensoru ile güvenoyunu kaybetmiş ve bir ihale nedeniyle düşürülen ilk Türk hükümeti olmuştur. Yılmaz hakkındaki bu yolsuzluk davası, 2002 seçimlerinden sonra tekrar açılmış ve Yılmaz, *Türkbank ihalesine fesat karıştırarak zararın kamuya yüklenmesi*¹² sebebi ile yargılanarak Yüce Divan'a sevk edilen ilk başbakan olmuştur.

Yolsuzluk iddiaları nedeniyle kamuoyunda duyulan güveni zedelenmiş olmasına rağmen ANAP, 1999 seçimleri sonrası Demirel'in hükümet kurma görevi verdiği Ecevit'in Milliyetçi Hareket Partisi ile yapmış olduğu koalisyonda yerini almıştır. Bu hükümette başbakan yardımcılığı yapan Yılmaz, 2002 seçimlerine kadar görevine devam etmiştir.

¹¹ Bildirici, **a.g.e.**, s. 342-380

¹² "Ahmet Mesut Yılmaz ve Güneş Taner Kararı", 23.06.2006, (Çevrimiçi) https://www.anayasa.gov.tr/media/5696/02_yilmaz_taner_05_02.pdf, 11 Şubat 2022.

Kasım 2002 seçimlerinde ANAP, koalisyon ortağı üç partiden hiçbirinin yüzde on barajını geçememesi üzerine parlamentoya girememiştir. Yılmaz bunun üzerine istifa ederek aktif siyasete ara vermiştir. 2006'da Rahşan Affı olarak nitelendirilen af ile birlikte hakkındaki yolsuzluk dosyasının karara bağlanması üzerine, 2007 yılında Rize'den bağımsız aday olarak seçimlere katılarak kazanmış ve bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir.

Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin (AP) siyasi mirasçısı olarak kabul edilen DYP'nin 2007 yılında adını, Demokrat Parti (DP) olarak değiştirmiştir. 2009 yılında ise, ANAP Genel Başkanı Salih Uzun ve DP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un önderlikleri ile Anavatan Partisi, Demokrat Parti çatısı altında birleşmiş ve böylece ANAP'ın 26 yıllık tüzel kişiliği feshedilmiştir.¹³ Mesut Yılmaz siyasi hayatına bu partide devam etme kararı almıştır.

2011'de gerçekleştirilmiş olan DP'nin 10. Olağan Büyük Kongre'sinde yapılan genel başkanlık seçimlerini Eski Bakan Namık Kemal Zeybek 3. turda kazanmıştır.¹⁴ Eski Genel Başkan Cindoruk'un ise seçimden önce adaylıktan çekildiğini açıklaması ve Zeybek'in Demokrat Parti Genel Başkanı olması ile birlikte parti içerisinde bir eksen kayması yaşanmıştır. Yaşanan bu kayma üzerine Mesut Yılmaz, Cindoruk ile iki partinin birleşme kongresinde çıktıkları nokta ile seçim sonrası gelineen noktanın çok farklı olduğunu ve Zeybek ile siyasete farklı açılardan baktıklarını ifade ederek Demokrat Parti'den istifa etmiştir.¹⁵ Bu istifa ile birlikte meclisteki tek milletvekili olan Rize Milletvekili Mesut Yılmaz'ı yitiren Demokrat Parti TBMM'de temsilcisi bulunmayan partiler arasına girmiştir.

ANAP sonrası siyasi yaşamı uzun sürmeyen Yılmaz, 2011 yılında vermiş olduğu bu istifa ile siyasi hayatını noktalamıştır.

¹³ "ANAVATAN ve Demokrat Parti Birleşti", **CNN Türk**, 31.10.2009, (Çevrimiçi) <https://www.cnntrk.com/2009/turkiye/10/31/anavatan.ve.demokrat parti.birlesti/549926.0/index.html>, 18 Nisan 2022.

¹⁴ "'Kırat'ın Yeni Genel Başkanı Zeybek", **CNN Türk**, 15.01.2011, (Çevrimiçi) <https://www.cnntrk.com/2011/turkiye/01/15/kiratin.yeni.genel.baskani.zeybek/603346.0/index.html>, 18 Nisan 2022.

¹⁵ "Mesut Yılmaz İstifa Etti", **NTV**, 19.01.2011, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/mesut-yilmaz-istifa-etti.xji4quMMUU2s-Vi21GqThg>, 18 Nisan 2022.

1991-1999 yılları arasında üç kez Başbakanlık yapan ve siyasetin her kademesinde görev almış olan Mesut Yılmaz, 2020 yılında vefat etmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Siyasilerin dış politika söylemlerine iktidar ya da muhalefette olmalarının etki edip etmediğinin araştırıldığı bu tezde, seçilecek siyasinin -karar almada bağımsızlık açısından- bir partinin genel başkanı konumunda olmasına karar verilmiştir. Bu nedenle genel başkanlık süresi boyunca iktidar ve muhalefette yer almış olan siyasilerin bu araştırmanın konusu olabileceği belirlenmiş ve analiz birimi olarak 1991-2002 yılları arasında üç kez başbakanlık olmak üzere, başbakan yardımcılığı ve devlet bakanlığı yapan, iktidar ortaklığı, ana muhalefet liderliği, muhalefet liderliği gibi siyasetin pek çok konumunda yer alan ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın Meclis konuşmalarının ele alınmasına karar verilmiştir.

Bu araştırmanın evrenini Mesut Yılmaz'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi konuşmaları oluşturmaktadır.¹⁶ Örneklem olarak ise Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı olduğu 1991-2002 yılları arasında TBMM Genel Kurul konuşmaları sırasında yapmış olduğu dış politika söylemleri belirlenmiştir. Bunun nedeni ise, dış politikanın iktidarlar üstü bir olgu olması nedeniyle, bir başka deyişle bir siyasinin, iktidarın yürütmüş olduğu dış politikayı eleştiriyor olsa da kendisi iktidara geldiğinde aynı politikayı yürütüp yürütmeyeceğinin siyasilerin dış politika söylemlerindeki değişiklik ile araştırılmasının amaçlanmasıdır.

Yıl aralığı olarak 1991-2002 yıllarının seçilmiş olması, araştırma biriminin Mesut Yılmaz'ın Genel Başkan olduğu yıllar olmasından kaynaklıdır. Genel Kurul konuşmalarının seçilmesi ise Meclis'in iktidar ve muhalefetin en salt halleri ile ortaya konulduğu mecra olmasından kaynaklıdır. Mesut Yılmaz, daha önce Dışişleri Bakanlığı yapmış olmasından dolayı, sonrasında da dış politika ile ilgili bir siyasetçi olmuş ve meclis konuşmalarında sıklıkla dış politikaya yer vermiştir. Yılmaz muhalefet konumunda bulunduğu süre zarfında sıklıkla, dış politika konusunda

¹⁶ Araştırma evrenine basın dahil edilmemiş olması, basında bulunan tüm konuşmaların süre kısıtı nedeniyle incelenmesinin mümkün olmamasından ve Meclis'in iktidar ve muhalefetin bizzat ortaya konduğu mecra olması ile araştırma sorusu ile birebir örtüşüyor olmasından kaynaklıdır.

hükümetin meclise bilgi akışı sağlaması gerektiğini dile getirmiştir. Yılmaz'ın, ANAP Genel Başkanlığı koltuğuna oturmuş olduğu 15 Haziran 1991 ile 3 Kasım 2002 seçimlerinde ANAP'ın barajı geçememesinden sonra verdiği istifasına kadar geçen süre içerisinde, dış politika konuşmaları geniş bir kapsama sahiptir ve bu konuşmalar, iktidar ve muhalefet koltuğu olmak üzere yasama ve yürütme konumlarında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, araştırmanın sorusu olan bir siyasi parti genel başkanının iktidar ve muhalefet konumlarının dış politika söylemlerinde bir değişikliğe neden olup olmadığını test etmek adına uygun bulunmuştur.

Mesut Yılmaz ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde karşımıza az sayıda çalışma çıkmaktadır. Genellikle AB süreci ve ANAP ile ilgili çalışmalarda değinilen Yılmaz'ı tek başına ele alan çok sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Ülkemizde 2023 Mayıs ayı itibarıyla, Yılmaz'ı konu alan toplamda iki adet teze ulaşılmıştır. Bu nedenle, Yılmaz'ı ve diğer yıllara göre görece daha az çalışılmış olan Türkiye'de 1990'lı yılları kapsıyor olması açısından bu tezin literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

3.3. Verilerin Toparlanması

Bu süreçte, Mesut Yılmaz'ın 1991 yılında ANAP Genel Başkanı konumuna gelmesinden, istifa ettiği 58. Türkiye Hükümetine kadar geçen süredeki TBMM tutanaklarına ulaşılmış ve Yılmaz'ın tüm konuşmaları incelenmiştir. Bu konuşmalar içerisinden dış politika ile ilgili söylemleri çekilerek MAXQDA adlı analiz programına yüklenmiştir. Bu söylemler tarafımızca *Muhalefet* ve *İktidar* olmak üzere iki ayrı belge grubuna ayrılmış ve daha sonra içerikleri incelenerek dış politika konularına göre kodlanmıştır. Bu kodlar ise içerik analizinin yapılabilmesi bakımından alt kodlar ile kodlanmış ve nitel ifadelerin nicel bir hal alması sağlanmıştır.

Bu noktada bir adet metin kodlama örneği vermek yerinde olacaktır. Meclis tutanaklarının çoğu zaman yüzlerce sayfaya ulaşıyor olmasından kaynaklı olarak örnek olarak tüm bir tutanağı ya da çoğu zaman konuşması sayfalarca süren Yılmaz'ın tüm bir konuşma metnini buraya eklemek mümkün olmayacaktır ancak

kodlamanın nasıl yapıldığına örnek teşkil etmesi açısından 10 Temmuz 1997 tarihli Meclis konuşmasından örnek bir kodlama şu şekildedir:

“Sayın milletvekilleri, Sayın Ecevit söyledi; daha şurada on günlük hükümetiz, on günümüzü doldurmadık. Dışpolitikada bir yıldan beri Türkiye'nin üzerindeki baskılar dağılmaya başlamıştır. Artık önümüzü görmeye başlıyoruz. Ege'de gerginlikleri giderecek, Yunanistan'la aramızda, mevcut anlayışlarımızdan hiç taviz vermeden, hiç geri adım atmadan, yeni bir diyalog, yeni bir barış dönemini başlatacak çok önemli bir adımı, daha güvenoyu almadan attık.

Size bir müjdem daha var: Önümüzdeki günlerde, iki yıldan beri -parasını ödediğimiz halde- Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye'ye teslim edilmeyen firkateynler Türkiye'ye teslim edilecektir.”¹⁷

Bu ifade Yunanistan ve ABD ile ilişkilere değiniyor olması sebebiyle bir dış politika söylemidir ve bu nedenle analiz kapsamına alınmıştır. Tarih olarak incelendiğinde, Yılmaz'ın bu tarihte iktidarda olduğu görülmektedir ve bu nedenle iktidar kategorisine dahil edilmiştir. “Ege'de gerginlikleri giderecek, Yunanistan'la aramızda, mevcut anlayışlarımızdan hiç taviz vermeden, hiç geri adım atmadan, yeni bir diyalog, yeni bir barış dönemini başlatacak çok önemli bir adımı, daha güvenoyu almadan attık.”¹⁸ cümlesi Yunanistan ile ilişkiler kapsamına girmektedir ve bu nedenle **Yunanistan İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Bu ifadede, Yunanistan ile ilişkilerde diyalog ve barış dönemine girileceğinden, gerginliklerin giderileceğinden bahsetmektedir ve bu nedenle Yılmaz bu ifadede, Yunanistan'a karşı olumsuz bir söylemde bulunmamakta aksine ilişkiler konusunda olumlu bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu ifade, **Yunanistan İle İlişkiler** kodunun, ifadelerin tutumunu belirlemek amacıyla açılmış alt kodu olan **Olumlu** kodu ile kodlanmıştır. Aynı zamanda bu ifadede, mevcut anlayıştan taviz verilmeyeceği ancak barış döneminin diyalog yolu ile başlatılacağından bahsedilmektedir. Bu nedenle bu ifade, **Dış Politika Anlayışı** kodunun alt kodu olan **Diplomasi Yanlılığı** kodu ile de kodlanmıştır. “Size bir müjdem daha var: Önümüzdeki günlerde, iki yıldan beri -parasını ödediğimiz halde- Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye'ye teslim

¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi: 119 uncu Birleşim, Cilt:XXX, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, 10.07.1997, (Çevrimiçi) tbmm20030119.pdf, s. 488, 5 Şubat 2023.

¹⁸ A.e.

edilmeyen firkateynler Türkiye'ye teslim edilecektir.”¹⁹ cümlesi ise ABD ile ilişkiler kapsamına girmektedir ve bu nedenle **ABD İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Bu ifadede firkateynlerin ücretinin ödendiği ancak iki yıldır Türkiye'ye teslim edilmediğinden bahsedilmektedir ve bu ABD'ye karşı eleştirel ve olumsuz bir tavır söz konusudur. Bu nedenle bu ifade **ABD İle İlişkiler** kodunun, ifadelerin tutumunu belirlemek amacıyla açılmış alt kodu olan **Olumsuz** kodu ile kodlanmıştır.

Kodlamaların mümkün olduğunca tek düze bir şekilde yapılması önemsenmiş ve çalışma mümkün olduğunca nesnelleştirilmiştir. Çalışmayı nesnelleştirmek adına ifadelerde netlik aranmış ve ifadenin salt olarak analiz edilmesine özen gösterilmiştir. MAXQDA programının *Görsel Araçlar* kısmından çekilen tablolarda, *Belge Başına Yalnız Bir Kez Say* özelliği ile kodların sayıları ekarte edilmiş ve böylece kodlamadaki öznelliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu tablolar çekilirken kullanılan bir diğer özellik ise -frekans analizi değil değerlendirici analiz yapılıyor olması sebebi ile- *Görüntüyü İkiye* özelliğidir ve böylelikle yine çalışmayı mümkün olduğunca nesnelleştirmek amacı ile kod yoğunluklarının büyüklükleri ekarte edilmiştir.

Daha önce benzer bir çalışma yapıp yapılmadığını öğrenmek amacı ile yapılan literatür taramasında, bugüne kadar yapılmış ve siyaset bilimi ile ilgili ve içerik analizinin araştırma yöntemi olarak kullanıldığı pek çok çalışmanın var olduğu görülmüştür. Siyasilerin söylemleri üzerine yapılan çalışmalarda araştırma yöntemi olarak içerik analizinin seçilmesi ve uygulanmasının, araştırmacılar tarafından başvurulmuş bir yöntem olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde, Türkiye'de ve dünyada siyasilerin söylemlerine yapılan içerik analizini konu alan çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaların gazeteler, televizyon programları, sosyal medya ve internet siteleri gibi iletişim araçlarındaki söylemleri analiz kapsamına aldığı görülmektedir.

Seçim beyannameleri gibi araçlara odaklanan çalışmalar bulunmakla birlikte, siyasilerin söylemlerine uygulanmış içerik analizi çalışmalarının son yıllarda özellikle sosyal medya ya da internet sitelerindeki söylemlere odaklandığı

¹⁹ A.e.

görülmekte ve bu açıdan siyasal iletişim, çalışmalar arasında özel bir yeri kapsamaktadır. Bu bağlamda literatürde, Twitter ve Facebook gibi sosyal medya mecralarındaki söylemlerdeki tavırları ve medyanın belirli konuları nasıl ele aldığı ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bu gibi çalışmalara, Steiner'in *Soft Presentation of Hard News? A Content Analysis of Political Facebook Posts* adlı çalışması, Demirhan'ın *Sosyal Medya ve Siyaset İlişkisinin Müzakereci ve Agonistik Demokrasi Yaklaşımları Çerçevesinde Analizi: Türkiye'de 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sürecinde Twitter Kullanımı* adlı doktora tezi ya da Kantar'ın, bu çalışmada olduğu gibi siyasilerin Meclis konuşmalarının analiz edilmesini konu alan, *TBMM'nin Açılış Konuşmalarında Politik Dil Kullanımı: Ahmet Necdet Sezer ve Abdullah Gül'ün Siyasal Söylemlerinin İçerik Analizi* adlı çalışması örnek olarak gösterilebilir.

Siyasilerin konuşmaları yalnızca siyaset bilimi değil uluslararası ilişkilerin de konusu olmuş ve siyasilerin konuşmalarına uygulanan içerik analizi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu çalışmalara Korkmaz'ın doktora tezini kitaplaştırarak yazdığı *Zoraki Birliktelik: Soğuk Savaş Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerinin Niteliğine Yönelik Bir İçerik Analizi* kitabı örnek olarak verilebilir.

Bu çalışma ise, örneklem olarak belirlenen yıllar olan 1991-2002 ve analiz birimi olarak seçilen Mesut Yılmaz'ın Meclis konuşmaları açısından daha önce yapılmış çalışmalardan farklıdır. Yılmaz'ın 1991-2002 yılları arası Meclis'te yapmış olduğu konuşmalardaki dış politika söylemlerine uygulanmış bir içerik analizi çalışmasına rastlanmamıştır ve bu nedenle, bu çalışmanın literatüre söz konusu farklılıklar sayesinde bir katkısının bulunması amaçlanmıştır.

Bir sonraki bölümde bulunan tüm tablolar MAXQDA aracılığı ile analiz sonucunda oluşturulmuş tablolardır. Tablolar, dış politika söylemlerindeki konular bazında içeriklerine göre değerlendirici analiz ile yorumlanmış ve iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda ilgili konu hakkındaki tutumda ve söylemlerde bir değişim olup olmadığı araştırılmıştır. Bulgulara da bir sonraki bölümde yer verilmiştir.

3.4. Bulgular ve Yorum

Mesut Yılmaz'ın dış politika anlayışını kapsayan ifadeler için **Dış Politika Anlayışı** ana kodunun altına **Tarih Bilinci, Batıya Karşı Bakış Açısı, Atatürk'ün Belirlediği İlkeler, İnsan Hakları, Uluslararası İş birliği, Aktif Dış Politika, Ulusal Çıkar, Diplomasi Yanlılığı, Uluslararası Hukuk, Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet** olmak üzere alt kodlar girilmiştir. (Tablo 1)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Dış Politika Anlayışı		
Tarih Bilinci	■	■
Batıya Karşı Bakış Açısı	■	■
Atatürk'ün Belirlediği İlkeler	■	■
> İnsan Hakları	■	■
Uluslararası İş Birliği	■	■
Aktif Dış Politika	■	■
Ulusal Çıkar	■	■
> Diplomasi Yanlılığı	■	■
Uluslararası Hukuk	■	■
Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet	■	■

(Tablo 1: Dış Politika Anlayışı Kod Tablosu)

Yılmaz'ın meclis konuşmaları boyunca yapmış olduğu dış politika söylemlerinde, Atatürk ve belirlemiş olduğu ilkelere sıklıkla değindiği gözlemlenmiştir. Bu kod ile kodlanan ifadeler kapsamına *cumhuriyetin kurucu felsefesi, cumhuriyetin ilanı* vb. ifadeler dahil edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde hem iktidar hem muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Atatürk'ün Belirlediği İlkeler** kodunun girildiği gözlemlenmiştir. (Tablo 2) Yapılan içerik analizi kapsamında, Yılmaz'ın Atatürk ve belirlediği ilkeleri saygı ile gözettiği ve meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Dış Politika Anlayışı Atatürk'ün Belirlediği İlkeler		

(Tablo 2: Atatürk'ün Belirlediği İlkeler Kod Tablosu)

Dış politika söylemlerindeki *siyasi birikim, geleneksel dış politika, tarih bilinci, tarihi ve kültürel varlıklar* gibi ifadeler **Tarih Bilinci** kodu ile kodlanmıştır. İktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Tarih Bilinci** kodunun olduğu ve buna göre, tarihe önem veren ve bilinci ile hareket eden bu tavrın her iki konumda da korunduğu gözlemlenmiştir. (Tablo 3) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Dış Politika Anlayışı Tarih Bilinci		

(Tablo 3: Tarih Bilinci Kod Tablosu)

Tarih Bilinci ve **Atatürk'ün Belirlediği İlkeler** kodları ifadelerin ve konuların ortaklığı nedeniyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle bu iki kodun kesişmekte olduğu görülmektedir. (Tablo 4)

Kod Sistemi	Atatürk'ün Belirlediği İlkeler
Dış Politika Anlayışı Tarih Bilinci	

(Tablo 4: Atatürk'ün Belirlediği İlkeler ve Tarih Bilinci Kodları Kesişim Tablosu)

Batıya Karşı Bakış Açısı kodu içerik analizinin yapılabilmesi amacı ile ayrıca bir **Etki** kodu altında **Olumlu** ve **Olumsuz** olarak Batı'ya karşı bakış açısı ifadeleri kodlanmıştır. Burada olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. Çıkan sonuçlarda ise iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Olumlu** ve **Olumsuz** kodu

girildiği ve her iki konumda da eleştirel ve destekler ifadelerde bulunduğu görülmüştür. (Tablo 5) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Etki (Batıya Bakış Açısı)		
Olumsuz	■	■
Olumlu	■	■
▼ Dış Politika Anlayışı		
Batıya Karşı Bakış Açısı	■	■

(Tablo 5: Batıya Karşı Bakış Açısı Kod Tablosu)

İnsan Hakları kodu içerik analizinin yapılabilmesi amacı ile **İnsan Hakları Konusunda Avrupa'yı Eleştiri/İnsan Hakları Talebi, Türkiye'nin İnsan Haklarına Saygılı Bir Ülke Olduğu Belirtmek ve İnsan Haklarının Geliştirilmesi Gerekliliği** olmak üzere üç farklı alt kod ile kodlanmıştır. Çıkan sonuçta iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da bu üç kodun kullanıldığı görülmüştür. Buna göre, her iki konumda da insan hakları konusunda Avrupa'yı eleştirdiği/insan hakları talebinde bulunduğu, Türkiye'nin insan haklarına saygılı bir ülke olduğunu belirttiği ve insan haklarının geliştirilmesi gerektiğini savunduğu görülmüştür. (Tablo 6) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Dış Politika Anlayışı		
▼ İnsan Hakları	■	■
İnsan Hakları Konusunda Avrupa'yı Eleştiri/İnsan Hakları Talebi	■	■
Türkiye'nin İnsan Haklarına Saygılı Bir Ülke Olduğunu Belirtmek	■	■
İnsan Haklarının Geliştirilmesinin Gerekliliği	■	■

(Tablo 6: İnsan Hakları Kod Tablosu)

İnsan hakları konusu genellikle Avrupa Birliği konusu ile birlikte dile getirilmiştir. Bu nedenle **İnsan Hakları** ve **Avrupa Birliği İle İlişkiler** kodlarının ortak söylemler için kullanıldığı ve kesiştikleri görülmektedir.²⁰ (Tablo 7)

Kod Sistemi	İnsan Hakları
Avrupa Birliği İle İlişkiler	

(Tablo 7: Avrupa birliği ile ilişkiler ve İnsan Hakları Kodları Kesişim Tablosu)

Mesut Yılmaz'ın meclis tutanaklarındaki dış politika söylemleri incelendiğinde uluslararası alanda iş birliğini desteklediği ve teşvik ettiği görülmektedir. İktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Uluslararası İş Birliği** kodu girilmiş ve bu tavrı üzerinde bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. (Tablo 8)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Dış Politika Anlayışı		
Uluslararası İş Birliği		

(Tablo 8: Uluslararası İş Birliği Kod Tablosu)

Aktif bir dış politika gözetilmesi gerektiği Yılmaz'ın meclis konuşmaları arasında sıkça yer almaktadır. Yılmaz'ın, Türkiye'nin kendi dış politika meselelerinde ve dünyada yaşanan sorunlarda aktif bir dış politika gözetmek taraftarı olduğundan ve muhalefette bulunduğu süre içerisinde genellikle iktidarı bu sebeple eleştirdiğinden; iktidarda bulunduğu sürede ise genellikle aktif dış politikaya devam edileceğinden bahsettiği görülmektedir. Bu nedenle iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Aktif Dış Politika** kodu girilmiş ve bu tavrı üzerinde bir değişiklik olmadığı, dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. (Tablo 9)

²⁰ Bakınız sayfa 33.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
☒ Dış Politika Anlayışı ☒ Aktif Dış Politika	☐	☐

(Tablo 9: Aktif Dış Politika Anlayışı Kod Tablosu)

Ulusal çıkar Yılmaz'ın meclisteki dış politika söylemleri boyunca değindiği bir kavram olmuştur. İktidar ve muhalefet olmak üzere iki konumda da **Ulusal Çıkar** kodu girilmiş ve bu tavrı üzerinde bir değişiklik olmadığı, Yılmaz'ın ulusal çıkarın her zaman korunması ve gözetilmesi gerektiğinin altını çizdiği görülmüştür. (Tablo 10) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
☒ Dış Politika Anlayışı ☒ Ulusal Çıkar	☐	☐

(Tablo 10: Ulusal Çıkar Kod Tablosu)

Yılmaz'ın dış politikada önem verdiği ve bu nedenle çokça kodlanmış bir diğer husus diplomasidir. **Diplomasi Yanlılığı** kodu sıklıkla kullanılmıştır. Bu tavrını, araştırma kapsamındaki yıllar boyunca korumuş olsa da kimi zaman var olan diplomasinin yetmediğini ve daha caydırıcı ve aktif bir diplomasi anlayışı benimsemek gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle **Diplomasi Yanlılığı** kodu altına **Daha Caydırıcı Bir Diplomasi** kodu girilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, iktidar ve muhalefet olmak üzere iki konumda da **Diplomasi Yanlılığı** kodu girilmiş ve bu tavrında bir değişiklik olmadığı görülmüştür. **Daha Caydırıcı Bir Diplomasi kodu** da aynı şekilde her iki konumda da girilmiş ve bu tavrında bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. (Tablo 11) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
- Dış Politika Anlayışı - Diplomasi Yanlılığı - Daha Caydırıcı Bir Diplomasi		

(Tablo 11: Diplomasi Yanlılığı Kod Tablosu)

Uluslararası anlaşmaların geçirildiği, uluslararası hukuka başvurmanın gerekliliğinden bahsedildiği, uluslararası hukukun üstünlüğü üzerinde durulduğu vb. söylemler **Uluslararası Hukuk** kodu ile kodlanmıştır. Bu kod iktidar ve muhalefet olmak üzere iki konumda da girilmiş ve tavrında bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. (Şekil 12) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
- Dış Politika Anlayışı - Uluslararası Hukuk		

(Tablo 12: Uluslararası Hukuk Kod Tablosu)

Yılmaz'ın söylemleri arasında yurt dışında yaşayan Türkler ile ilgili olarak bulunduğu vaatler, eleştiriler vb. ifadeler **Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet** kodu ile kodlanmıştır. Bu kod iktidar ve muhalefet olmak üzere iki konumda da girilmiş ve tavrında bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. (Şekil 13) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
- Dış Politika Anlayışı - Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet		

(Tablo 13: Yurt Dışında Bulunan Türklere Karşı Hassasiyet Kod Tablosu)

Araştırma örnekleminin başlangıç tarihi olan 15 Haziran 1991 tarihi itibarıyla henüz Sovyetler Birliği uluslararası arenadadır ve Soğuk Savaş henüz sona ermemiştir. Bu nedenle kodlamada ABD ve SSCB birlikte alınmış ve **ABD-Rusya**

İle İlişkiler kodu açılmıştır. Ancak aynı yılın Kasım ayında Sovyetler Birliği'nin sona ermesi ile Soğuk Savaş biteceği için devletin yeni adı olan Rusya kullanılmıştır.

Rusya İle İlişkiler kodu meclis tutanaklarında önce Sovyetler Birliği daha sonra Rusya ile ilişkilerden bahsedildiği ifadelerin kodlanmasında kullanılmıştır. Bu kodlar niteliğinin anlaşılabilmesi amacıyla **Etki** ana kodu altında **Uluslararası Projeler**; olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. Adı geçen uluslararası projelere karşı söylemlerinin analizi için ise projeye bakışa göre **Olumlu Bakış** ve **Olumsuz Bakış** kodları açılmıştır. (Tablo 14)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
ABD-Rusya İle İlişkiler		
Rusya İle İlişkiler	■	■
Etki (Rusya)		
Olumlu		■
Olumsuz	■	■
Uluslararası Projeler	■	■
Olumlu Bakış		■
Mavi Akım Projesi		■
Olumsuz Bakış	■	

(Tablo 14: Rusya ile İlişkiler Kod Tablosu)

Rusya İle İlişkiler kodu iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da kullanılmıştır. **Uluslararası Projeler** kodu altına girilen **Olumlu Bakış** kodu Rusya'dan Türkiye'ye doğalgaz taşınması için Karadeniz'den döşenen boru hattı projesi olan Mavi Akım projesi içindir. Bu proje ile ilgili söylemler yalnızca iktidar konumunda dile getirilmiş ve tamamı olumludur.²¹ (Tablo 15) **Olumsuz Bakış** ile kodlanan diğer proje ise II. Çiller hükümeti zamanında tartışılan petrol boru hattı ile

²¹ Mavi Akım projesi, Yılmaz'ın siyasi hayatında önemli bir konu olmakla birlikte, analizde muhalefet konumunda bu projeye değinilmemiş olması, örneklem yılları içerisinde (1991-2002) projenin kapsadığı yılların yani 1997 ve sonrasında Yılmaz'ın iktidarda bulunduğu yıllar olmasından kaynaklıdır. Ancak ilerleyen çalışmalarda örneklem genişletilerek (örneğin, basını da örneklem kapsamına alarak ya da bu çalışmanın örneklem yıllarına dahil olmayan 2002 yılındaki istifasından sonraki söylemlerini inceleyerek) bu konu üzerine detaylı çalışmalar yapılması ve Yılmaz'ın bu proje hakkındaki tutumunun incelenmesi mümkündür.

ilgilidir ve Yılmaz bu projeyi pragmatik bulmamıştır. Dolayısıyla her iki konumda da bahsedilen bir proje olmadığından bütünlük sağlanmamış ve analize dahil edilmeye uygun bulunmamıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Etki (Rusya)		
▼ Uluslararası Projeler	■	■
▼ Olumlu Bakış		■
Mavi Akım Projesi		■
Olumsuz Bakış	■	

(Tablo 15: Uluslararası Projeler Kod Tablosu)

İfadeleri betimlemek amacıyla girilen **Olumsuz** kodu her iki konumda da girilmişken **Olumlu** kodunun yalnızca iktidar konumunda kullanıldığı görülmüştür. (Tablo 16) İçerik incelendiğinde, **Olumsuz** kodu ile kodlanmış söylem Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) Anlaşması'nın değişmesi için Türkiye'ye verdiği nota ile ilgilidir. Ancak daha sonra bu konuya Rusya ile ilişkiler çerçevesinde ve tutanaklar dahilinde rastlanmamıştır.²² Dolayısıyla, her ne kadar ülkeler ile ilişkiler örneklem yılları içerisinde değişen dış politika konularını bir bütünlük çerçevesinde değerlendirebilmek için eğer süregelen spesifik bir konu yok ise genel olarak ifade bazında kodlanmış olsa da bu kod spesifik bir konudan bahsettiği ve yalnızca bir konumda değinildiği için buradan bir sonucuna varılması geçerli bulunmamıştır. Bu nedenle analize dahil edilmeye uygun görülmemiştir.

²² Doksanlı yılların başı itibarıyla Türkiye açısından AKKA'da sorunlar yaşanmaya başlanmış ancak Türkiye, 1996 yılında gerçekleştirilen AKKA'nın Yeniden Gözden Geçirilmesi Konferansı'ndan olumlu olarak değerlendirilebilecek sonuçlar ile ayrılmıştır. Murat Özgan, **Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ve Türkiye'ye Etkileri (1990-2010)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 107-120. Yılmaz'ın, 1996 yılında iktidara geldiğinde iktidarının kısa sürmesi; 1997 yılında iktidara geldiğinde ise, 1996 yılındaki konferansın sonuçlarından memnun olması ve bu nedenle bu konuya değinmemiş olması ya da kendi iktidarı döneminde konuyu gündemden düşürmek amacı gütmesi ihtimaller arasında olmak ile birlikte elimizdeki veriler ile ulaşılamadığından net bir kanıya varılamamaktadır. Ancak bu konunun detaylı şekilde araştırılması için gelecekteki çalışmalarda, örneklem genişletilerek ve basın organlarındaki söylemler de incelenerek bir sonuç varılabilmesi mümkündür.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Etki (Rusya)		
Olumlu		■
Olumsuz	■	■

(Tablo 16: Etki (Rusya) Kod Tablosu)

ABD ile ilişkiler ile ilgili söylemler **ABD İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Söylemlerdeki içeriğin analizi açısından ise olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. Buna göre her iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da hem **Olumlu** hem **Olumsuz** kodun girildiği, bir başka ifadeyle her iki konumda da hem olumlu hem olumsuz ifadelerin kullanıldığı ve bulunulan konuma göre bir tavır değişikliği yaşanmadığı gözlemlenmiştir. (Tablo 17) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ ABD-Rusya İle İlişkiler		
▼ ABD İle İlişkiler	■	■
Olumsuz	■	■
Olumlu	■	■

(Tablo 17: ABD ile İlişkiler Kod Tablosu)

Yılmaz'ın meclis konuşmalarında direkt olarak Balkanlar ile ilişkilerden bahsettiği ifadeler **Balkanlar İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. (Tablo 18) Kodun içeriğine bakıldığında ise Türkiye'nin jeopolitik olarak yakın olduğu bölgeler arasında olduğundan bahsetmiş ve hatta Türkiye'yi bir Balkan ülkesi olarak tanımlamış, bölgedeki uyuşmazlıklara değinerek bölgede akraba topluluklar bulunduğu belirtmiştir. Ancak hiçbir söyleminde Balkanlara karşı olumsuz bir tutumda bulunmamış ve bu nedenle içerikte bir farklılık olmamıştır. Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bu kod altında dış politika gündeminde sıkça bahsi geçen **Bosna-Hersek** ve **Bulgaristan** kodları açılmıştır. (Tablo 18) Muhalefet konumunda, Bulgaristan’da yaşanan olaylar ile ilgili olarak Yılmaz, 1989 yılında Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre içerisinde Türkiye’ye kabul etmiş olunan göçmenlerden ve bunun insan hakları ile bağlantısından, Bulgaristan’da yaşanan sorunlardan bahsetmiştir. İktidar konumunda ise Bulgaristan’da yaşanan olayların varlığını kabul ederek o zamandan beri karşılıklı ilişkilerin iyileşme yoluna girmiş olmasından söz etmiştir. Dolayısıyla içerik analizi bakımından incelendiğinde girilmiş Bulgaristan kodlarında Bulgaristan’da yaşanan olayların varlığı ve olumsuz yanı kabul edilmiştir, tutumda bir değişiklik olmamıştır.

Bosna-Hersek ile ilgili söylemler barışın sağlanmasına yönelik ve orada yaşanan olayların yıkıcılığını betimleyen, yaşayan olayları kınayan söylemlerdir. Yılmaz, Bosna-Hersek’ten bahsederken *zulüm*, *vahşet* ya da *soykırım* kelimelerini kullanmış ve bu ifadeleri için **Soykırım/Zulüm/Vahşet** kodu açılmıştır. (Tablo 18) (Yılmaz’ın 15 Temmuz 1999 tarihindeki “Yakın geçmişte Balkanlarda şahit olduğumuz soykırım girişimi, Kıbrıs’ta 1960’lardan başlayarak birkaç kez denenmiştir.”²³ ifadesi hem **Bosna-Hersek** hem de **Balkanlar İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Burada bahsi geçen soykırımın Bosna-Hersek olduğu sonucuna ise Yılmaz’ın 12 Aralık 1994 tarihinde kullanmış olduğu “Bu vesileyle, konuşmamın başında, Anavatan Partisi olarak; Rus işgali altındaki Çeçen kardeşlerimizin, Ermeni işgali altındaki Azerî kardeşlerimizin uzun bir zamandan beri tarihin en utanç verici soykırımlarından birisine hedef olan Boşnak kardeşlerimizin Rumların elektrik sabotajlarına karşı bu Hükümetin kaderine terk ettiği Kuzey Kıbrıslı kardeşlerimizin yanında olduğumuzu ve her zaman yanında olmaya devam edeceğimizi bir defa daha buradan ifade ediyorum.”²⁴ cümlesinden varılmıştır.)

²³ TBMM Tutanak Dergisi, 34 üncü Birleşim, Cilt:VI, Dönem: 21, Yasama Yılı:1, 15.07.1999, (Çevrimiçi) tbmm21006034.pdf, s. 354, 5 Şubat 2023.

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 50 inci Birleşim, Cilt:LXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 12.12.1994 (Çevrimiçi), tbmm19074050.pdf, s. 47-48, 5 Şubat 2023.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Balkanlar İle İlişkiler	■	■
Bulgaristan	■	■
▼ Bosna-Hersek	■	■
Soykırım/Zulüm/Vahşet	■	■

(Tablo 18: Balkanlar ile İlişkiler Kod Tablosu)

İçerik analizi yapıldığında Yılmaz'ın Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar hakkındaki tutumunun değişmediği görülmüştür. **Soykırım/Zulüm/Vahşet** kodunun **Aktif Dış Politika** kodu ile kesiştiği görülmektedir. (Tablo 19) Ana muhalefet lideri olarak Yılmaz, hükümeti Bosna-Hersek'i de söylemlerine dahil ederek daha aktif bir dış politika izlemesi gerektiği konusunda eleştirmiştir. Sonuç olarak meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Aktif Dış Politika
▼ Balkanlar İle İlişkiler	
Bosna-Hersek	■
Soykırım/Zulüm/Vahşet	■

(Tablo 19: Aktif Dış Politika ve Bosna-Hersek Kodları Kesişim Tablosu)

Tıpkı Balkanlar gibi Kafkasya bölgesi için de **Kafkaslar İle İlişkiler** kodu açılmıştır. Bu kod ile kodlanan ifadelere bakıldığında hükümet programlarında, tamamının olumlu ve ilişkileri geliştirmek, bölgedeki uyuşmazlıkları çözmek adına yapıcı tutumlar sergilemek ile ilgili ifadeler oldukları görülmüştür. Ancak hükümet programlarında geçmeleri sebebiyle muhalefet konumunda bu koda değinilmediğinden analiz kapsamına alınmamıştır. (Tablo 20)

Kafkaslar İle İlişkiler kodunun altına ise, tutanaklarda değinilen **Gürcistan**, **Nahçıvan**, **Çeçenistan** ve **Azerbaycan İle İlişkiler** kodları açılmıştır. O dönemde gerçekleşen Azerbaycan-Ermenistan olayları ise **Azerbaycan İle İlişkiler** kodu altındaki **Azerbaycan-Ermenistan** kodu altında incelenmiştir. (Tablo 20) **Gürcistan** kodu II. Çiller hükümeti zamanı olan 13 Ekim 1995 tarihli konuşmasında Hazar

petrollerinin, Boğazların birtakım risklerden dolayı tanker trafiğine kapatılması amacı ile Akdeniz'e taşınması teziyle düşünülmüş petrol hattı projesi içerisinde var olan bir liman olmasından kaynaklı olarak kullanılmıştır ve yalnızca muhalefet konumunda bu konuya değinilmiş olması nedeniyle analiz kapsamına alınmamıştır. Nahçıvan'a ise 20 Mayıs 1992 tarihli konuşmada yer verilmiştir. Orada yaşanan olayların bir vahşet olduğunu belirten Yılmaz hükümetin izlemiş olduğu dış politikayı eleştirmiştir. **Nahçıvan** da yalnızca muhalefet konumunda değinildiğinden tıpkı **Gürcistan** kodu gibi analiz kapsamına alınmamıştır. Tutanaklarda geçen **Çeçenistan** kodlu ifadelerine bakıldığında ise, iktidar konumunda ihtilafın son bulması gerektiği ve muhalefet konumunda ise bunun bir işgal olduğunu belirterek bu konu üzerinden hükümeti eleştirdiği görülmektedir. İktidar konumunda, muhalefet konumundaki düşüncesinin aksini düşündüğünü ortaya koyan bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla, meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Kafkaslar İle İlişkiler		
● Gürcistan		
▼ Azərbaycan İle İlişkiler		
> ● Azərbaycan-Ermenistan		
● Nahçıvan		
● Çeçenistan		

(Tablo 20: Kafkaslar ile İlişkiler Kod Tablosu)

Azerbaycan ile ikili ilişki ifadelerinin içerik analizi yapılabilmesi amacıyla **Azerbaycan İle İlişkiler** kodu **Tutum** kodu ile kodlanmıştır. Burada olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde yalnızca **Olumlu** kodun kullanıldığı ve Yılmaz'ın Azerbaycan'dan yana bir tutum içerisinde bulunduğu görülmüştür. (Tablo 21) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ ☒ Kafkaslar İle İlişkiler		
☒ Azerbaycan İle İlişkiler	☒	☒
▼ ☒ Tutum (Azerbaycan)		
☒ Olumsuz		
☒ Olumlu	☒	☒

(Tablo 21: Azerbaycan ile İlişkiler Kod Tablosu)

Azerbaycan İle İlişkiler kodu daha çok o ülke ile ikili ilişki ifadeleri, ülkeye genel bakış için kullanılmıştır. Örneğin, Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey’e karşı gerçekleşmiş olan isyan bu kod kapsamına alınmıştır. Ancak direkt olarak Azerbaycan-Ermenistan arasında gerçekleşen olaylara değinen ifadelere **Azerbaycan İle İlişkiler** altında **Azerbaycan-Ermenistan** isimli bir alt kod açılmıştır. Söylemlerin içeriğinin analiz edilebilmesi için ise bu koda **Azerbaycan** ve **Ermenistan** olmak üzere 2 alt kod girilmiştir ve Yılmaz’ın söylemleri yakın bir tutum gösterdiği ülkenin adı ile kodlanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, söylemlerinde, yaşananlar için *soykırım*, *katliam* kelimelerini kullanan Yılmaz’ın, bu iki devlet arasında yaşanan olaylarda siyasi konumu fark etmeksizin Azerbaycan’dan yana olduğu görülmüş, **Ermenistan** kodu ne muhalefet ne iktidar konumunda hiç kullanılmamıştır. (Tablo 22) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ ☒ Kafkaslar İle İlişkiler		
▼ ☒ Azerbaycan İle İlişkiler		
▼ ☒ Azerbaycan-Ermenistan	☒	☒
☒ Ermenistan		
☒ Azerbaycan	☒	☒

(Tablo 22: Azerbaycan-Ermenistan Kod Tablosu)

Bünyesinde Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Kuzey Makedonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Ukrayna, Yunanistan ve Türkiye’nin bulunduğu **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü** için ayrı bir kod açılmıştır. Bu örgütün geçtiği ifadeler bu kod ile kodlanmıştır. (Tablo 23) İçerikler

incelendiğinde, Yılmaz’ın, bu örgütün, bölge ülkeleri menfaatine daha da güçlendirilmesini belirttiği görülmüştür. Ancak yalnızca iktidar konumunda bu kod girildiğinden analiz kapsamına alınmamıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
☐ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü		■

(Tablo 23: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kod Tablosu)

Yılmaz’ın Avrupa ve Avrupa Birliği söylemleri **Avrupa Birliği İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Söylemlerde adı geçen ülkeler bazında kodlama yapılmış, sıkça rastlanan Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği üyeliğine destek konuları ayrı kodlar ile kodlanmıştır. (Tablo 24)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
☑ Avrupa Birliği İle İlişkiler	■	■
☐ İtalya İle İlişkiler		■
☐ İngiltere İle İlişkiler		■
☐ Fransa İle İlişkiler		■
> ☐ Gümrük Birliği	■	■
> ☐ Almanya İle İlişkiler	■	■
> ☐ Yunanistan İle İlişkiler	■	■

(Tablo 24: Avrupa Birliği ile İlişkiler Kod Tablosu)

İtalya, İngiltere ve Fransa’nın geçtiği söylemler ilgili ülkelerin kodları ile kodlanmıştır. Bu söylemlerin içerikleri incelendiğinde **İtalya İle İlişkiler** kodu 18 Kasım 1998 yılında Abdullah Öcalan’ın Roma Havaalanında yakalanması üzerine yaptığı meclis konuşmasında girilmiştir bu nedenle girilen kodlar **Terör** kodu ile kesişmektedir. **İngiltere İle İlişkiler** kodu, **Terör** ve Kuzey Irak’ta Körfez Savaşı ile birlikte süregelen uluslararası operasyon olan **Çekiç Güç** kodu ile kesişmektedir. **Fransa İle İlişkiler** kodu ise **Terör** ve **Çekiç Güç** kodları ile kesişmektedir. (Tablo 25) Bu üç kod da yalnızca iktidar konumundaki söylemlerde karşımıza çıkmış ve bu nedenle analiz kapsamına alınmamıştır.

Kod Sistemi	Terör	Çekiç Güç
Avrupa Birliği İle İlişkiler	■	
İtalya İle İlişkiler	■	
İngiltere İle İlişkiler	■	■
Fransa İle İlişkiler	■	■

(Tablo 25: İtalya ile İlişkiler, İngiltere ile İlişkiler, Fransa ile İlişkiler, Terör ve Çekiç Güç Kodları Kesişim Tablosu)

Almanya İle İlişkiler kodu Almanya'nın söylem içerisinde geçtiği ve karşılıklı ilişkileri kapsayan ifadeler için kullanılmıştır. Ülkeye karşı tutumu anlayabilmek ve içerik analizini yapabilmek amacıyla kod **Olumlu** ve **Olumsuz** alt kodu ile kodlanmıştır. Burada olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. (Tablo 26) İçerikler konu bazında incelendiğinde terör örgütü PKK'nın Almanya'da yasaklanması her iki konumda da olumlu şekilde karşılanmıştır. Muhalefet konumunda girilen **Olumsuz** kodu ise AKKA çerçevesinde Almanya'dan Türkiye'ye gelen silahların kullanım kısıtı ile ilgili bir eleştiridir.²⁵ Dolayısıyla her ne kadar ülkeler ile ilişkiler örneklem yılları içerisinde değişen dış politika konularını bir bütünlük çerçevesinde değerlendirebilmek için eğer süregelen spesifik bir konu yok ise genel olarak ifade bazında kodlanmış olsa da bu kod spesifik bir konudan bahsettiği ve yalnızca bir konumda değinildiği için buradan yola çıkarak bir sonuca varılması geçerli bulunmamıştır. Bu nedenle analize dahil edilmeye uygun görülmemiştir.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Avrupa Birliği İle İlişkiler		
Almanya İle İlişkiler	■	■
Olumsuz	■	
Olumlu	■	■

(Tablo 26: Almanya ile İlişkiler Kod Tablosu)

Yılmaz Avrupa Birliği ile ilişkilere önem vermiş bir siyasetidir. Türkiye'yi birçok kez bir Avrupa ülkesi olarak tanımlamıştır. Avrupa Birliği'ne tam üyelik

²⁵ Bu bölümün 22 numaralı dipnotuna bakınız.

yolunda Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı yıllardan itibaren önemli adımlara imza atmış olan Yılmaz, ulusal çıkarlar dahilinde üyeliğin destekçisi olmuştur. **Avrupa Birliği İle İlişkiler** kodu altında bu duruma siyasi konumun etkisi incelenmiştir. Bu amaçla bir **İfadeler** kodu açılmış olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumlu**; olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz** ve Avrupa Birliği konusu ile direkt bağlantılı, Avrupa Birliği'ne uyum politikaları kapsamında insan hakları, demokrasi, ekonomi vb. konularda değişikliklerin yapılması gerektiğini belirttiği ifadeler için **Üyelik İçin Birtakım Değişikliklerin Yapılması Gerektiği** alt kodları ile kodlanarak içerik analizi yapılmıştır. Buna her iki konumda da **Olumlu**, **Olumsuz** ve **Üyelik İçin Birtakım Değişikliklerin Yapılması Gerekliliği** kodları girilmiştir. (Tablo 27) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İfadeler (Avrupa Birliği İle İlişkiler)		
Üyelik İçin Birtakım Değişikliklerin Yapılması Gerekliliği	■	■
Olumsuz	■	■
Olumlu	■	■
Avrupa Birliği İle İlişkiler	■	■

(Tablo 27: İfadeler (Avrupa Birliği ile İlişkiler) Kod Tablosu)

Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda önemli bir gelişme ve Yılmaz'ın yine ulusal çıkarlar kapsamında desteklediği konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle **Gümrük Birliği** adlı ayrı bir ad kod açılmış ve söylem içinde geçtiği noktalarda kullanılmıştır. İktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da girilmiş olan bu koda olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** alt kodu girilmiştir. (Tablo 28) İktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da **Olumlu** ve **Olumsuz** kodlarının girildiği ve dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Avrupa Birliği İle İlişkiler		
Gümrük Birliği	■	■
Olumlu İfadeler	■	■
Olumsuz İfadeler	■	■

(Tablo 28: Gümrük Birliği Kod Tablosu)

Yunanistan, Yılmaz'ın konuşmalarında Avrupa Birliği ve özellikle Kıbrıs konusuna bağlı olarak çokça dile getirdiği bir başka Avrupa ülkesidir ve bu nedenle **Avrupa Birliği İle İlişkiler** kodu altında **Yunanistan İle İlişkiler** kodu ile kodlanmıştır. Bu kod ise içerik analizinin yapılabilmesi amacıyla olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelerle bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelerle ise bütünlük açısından **Olumlu**; Kıbrıs konusu için ayrı olarak **Kıbrıs Sorunu İle İlgili Yunanistan'a Karşıt Tutum** kodları girilmiştir. (Tablo 29) Sonuçlarda **Olumsuz** kodunun iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda ancak **Olumlu** kodunun yalnızca iktidar konumunda girildiği görülmüştür. İçerikler incelendiğinde ise, ayrıştırıcı **Olumlu** kodları, iki ülke arasındaki dostluktan ve sorunların müzakere yolu ile çözülebileceğinden bahseden ifadelerdir. Muhalefet konumunda Yunanistan ile ilişkilerde barışı ve dostluğu savunmadığına dair bir ifadesi bulunmadığından bunun bir söylem değişikliği olarak düşünülmesi geçerli görülmemiştir. Yılmaz'ın genel anlamda barışı ve diplomasiyi gözetir tavra siyasi konumundan bağımsız olarak sahip olduğu **Diplomasi Yanlılığı** kodu analizinde test edilmiştir.²⁶ Bu nedenle, muhalefet konumunda buna değinmemiş olması diplomasi yanlısı tavrında bir değişiklik olarak yorumlanmamıştır. Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

²⁶ Bakınız sayfa 77.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Avrupa Birliği İle İlişkiler		
Yunanistan İle İlişkiler	■	■
Kıbrıs Sorunu İle İlgili Yunanistan'a Karşı Tutum	■	■
Olumsuz	■	■
Olumlu		■

(Tablo 29: Yunanistan ile İlişkiler Kod Tablosu)

Kıbrıs Sorunu İle İlgili Yunanistan'a Karşı Tutum kodu örneklem içerisindeki Yunanistan ile ilişkiler söylemlerinde büyük bir yer kaplayan Kıbrıs konusu için açılmıştır ki **Yunanistan İle İlişkiler** ve **Avrupa Birliği İle İlişkiler** kodları sıklıkla, Yılmaz'ın Kıbrıs'daki sorun ile ilgili söylemlerini incelemek amacıyla açılmış **Kıbrıs** kodu ile kesişmiştir. (Tablo 30) Kodun sonuçları incelendiğinde ise iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da girildiği ve Yılmaz'ın tavrında bir değişiklik olmadığı görülmüştür. (Tablo 29) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Kıbrıs
Avrupa Birliği İle İlişkiler	■
Yunanistan İle İlişkiler	■

(Tablo 30: Yunanistan ile İlişkiler ve Kıbrıs Kodları Kesişim Tablosu)

Kıbrıs'ta süregelen sorunlar ile ilgili olarak **Kıbrıs** kodu altına **İki Devlet Tezi** kodu açılmış ve muhalefet ve iktidar olmak üzere Yılmaz'ın ada ile ilgili tutumunda bir değişiklik olup olmadığı test edilmiştir. Bu kod başta *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* ifadesi için kullanılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde Yılmaz'ın adaya karşı Türk halkını savunan çözüm yolu tutumundan örneklem yılları boyunca hiç vazgeçmediği görülmüştür. (Tablo 31) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
✓ Kıbrıs	■	■
İki Devlet Tezi	■	■

(Tablo 31: Kıbrıs Kodu Kesişim Tablosu)

Yılmaz, Türkiye’yi aynı zamanda bir Asya ülkesi olarak tanımlamıştır. Örneklemin başlangıcı olan 1991 yılı Haziran ayı itibariyle henüz Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan ancak aynı yılın kasım ayında SSCB’nin dağılması ile bağımsızlığını ilan eden ülkeler ile kurulacak ilişkiler konusuna söylemlerinde yer vermiştir. Bu ifadeler kodlanırken, Yılmaz’ın Meclis konuşmalarında bu ülkeleri tanımlamak için kullandığı *Türk Cumhuriyetleri* ifadesi kullanılmış ve bu ifadeler **Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler** kodu altında incelenmiştir. Analiz yapılabilmesi amacıyla olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. (Tablo 32) Bu ülkeler ile kurulacak ilişkiler açısından söylemler değerlendirilmiş ve Yılmaz’ın bulunduğu konumdan bağımsız olarak bu ülkeler ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğinin altını çizdiği görülmüştür. Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

İçerik incelemesi sonucunda, Türkmenistan ile görüşmeleri yapılmış bir doğalgaz projesine Yılmaz’ın ulusal çıkarlar doğrultusunda sıcak bakmadığı görülmüştür ki bu bu kod **Ulusal Çıkar** kodu ile de kesişmiştir. Bu proje tıpkı **Rusya İle İlişkiler** koduna yapıldığı gibi altına bir **Uluslararası Projeler** kodu açılarak Yılmaz’ın bu projeye bakışının olumlu ya da olumsuz oluşu, **Olumlu Bakış** ve **Olumsuz Bakış** kodu ile değerlendirilmiştir. (Tablo 32) Muhalefet konumunda bulunurken **Uluslararası Projeler** kodu kullanılmamış olduğundan bu kod analiz kapsamına alınmamıştır.²⁷

²⁷ İlgili proje Mavi Akım projesi ile ilgilidir ve Yılmaz, Türkmen gazının neden pragmatik olmadığını 22 Mayıs 2001 tarihli Meclis konuşmasında detaylı şekilde anlatmaktadır. **TBMM Meclis Tutanak Dergisi: 106 ncı Birleşim**, 22.05.2001, s.241-246.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler	■	■
▼ Uluslararası Projeler		■
Olumsuz Bakış		■
Olumlu Bakış		
Olumsuz		
Olumlu	■	■

(Tablo 32: Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler Kod Tablosu)

İçerik analizi yapmak adına açılan bir başka kod ise **İslam Ülkeleri İle İlişkiler** kodudur. Bu kod içerik analizinin yapılabilmesi amacıyla **İfadeler** alt kodu ile kodlanmıştır. Bu kodda ise içerisinde Türkiye, İran ve Pakistan'ın bulunduğu **Ekonomik İş birliği Teşkilatı** ve **İslam Konferansı Örgütü** yer almaktadır. Bu kurumlar hakkında ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde olumlu ifadelerde bulunulmuş ancak bu kodlar yalnızca iktidar konumunda girildiğinden analiz kapsamına alınmamıştır. İfadeler kodu altına **Olumlu** ve **Olumsuz** kodları girilmiştir. Olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadelere ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu kullanılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da hem **Olumlu** hem **Olumsuz** kodu girilmiştir. (Tablo 33) Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ İfadeler (İslam Ülkeleri İle İlişkiler)		
Ekonomik İş birliği Teşkilatı		■
İslam Konferansı Örgütü		■
Olumsuz	■	■
Olumlu	■	■
İslam Ülkeleri İle İlişkiler	■	■

(Tablo 33: İfadeler (İslam Ülkeleri ile İlişkiler) Kod Tablosu)

İslam Ülkeleri İle İlişkiler koduna **Libya İle İlişkiler**, **Mısır İle İlişkiler**, **Nijerya İle İlişkiler**, **İran İle İlişkiler** ve **Ortadoğu İle İlişkiler** alt kodları girilmiş ve analiz edilmiştir. (Tablo 34)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ İslam Ülkeleri İle İlişkiler	■	■
> İran İle İlişkiler	■	■
> Libya İle İlişkiler	■	■
> Mısır İle İlişkiler	■	■
■ Nijerya İle İlişkiler	■	
> Ortadoğu ile ilişkiler	■	■

(Tablo 34: İran ile İlişkiler, Libya ile İlişkiler, Mısır ile İlişkiler, Nijerya ile İlişkiler ve Ortadoğu ile İlişkiler Kod Tablosu)

Libya İle İlişkiler kodu girilen ifadeler de olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu ile tekrar kodlanmıştır. (Tablo 35) Libya, Yılmaz'ın söylemlerinde 1996 yılında Başbakan Necmettin Erbakan'ın yapmış olduğu Libya gezisi ile ilgili olarak karşımıza çıkmıştır. Tüm söylemlerin bu konu ile ilgili olmasından kaynaklı olarak analiz bu konu üzerine yapılmıştır. 16 Ekim 1996'da muhalefet konumunda iken ve 25 Aralık 1997'de iktidar konumunda iken aynı konuya değinmiş ikisinde de Libya gezisine olumsuz tepki verdiği görülmüştür. Dolayısıyla meclis tutanaklarına göre, siyasi konunun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
▼ İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
▼ Libya İle İlişkiler	■	■
■ Olumsuz	■	■
■ Olumlu		

(Tablo 35: Libya ile İlişkiler Kod Tablosu)

Mısır İle İlişkiler kodu girilen ifadeler de olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu ile tekrar kodlanmıştır. (Tablo 36) Muhalefet konumundaki söylem, Başbakan Necmettin Erbakan'ın Mısır ziyareti sırasında yaşanan tören sırasında bayrağın

çekilmemesinden bahsetmektedir ve Yılmaz bunu eleştirel bir ifade ile dile getirdiğinden **Olumsuz** kodu ile kodlanmıştır. İktidar konumundaki söylemde ise Yılmaz, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in, Suriye'nin teröre verdiği destek konusunda hem Şam hem Ankara ile görüşmelerinden bahsettiği bir konuşma sırasında Mısır'a karşı olumlu ifadelerde bulunmuş, Mısır'ın dost ülke olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bu ifade **Olumlu** kodu ile kodlanmıştır. İktidarda ve muhalefette yalnızca bir alt kod girilmesinin, kodlanan ifadelerin belli zaman dilimlerini kapsamasından kaynaklı olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla iki farklı konumda iki farklı konudan bahsedilmektedir ve analize dahil edilmeye uygun görülmemiştir.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Mısır İle İlişkiler		
Olumsuz		
Olumlu		

(Tablo 36: Mısır ile İlişkiler Kod Tablosu)

Nijerya İle İlişkiler kodu yalnızca muhalefet konumunda girilmiştir. (Tablo 37) Bu kod ile kodlanan ifade, Erbakan'ın yapmış olduğu gezi ve Nijerya'ya yapmış olduğu ziyaret ile ilgilidir. Spesifik bir olaydan bahsediyor olması nedeniyle yalnızca bir konumda değinildiği düşünülmüştür. İktidar konumunda konu ile ilgili bir söylemi bulunmadığından analiz kapsamına alınmamıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Nijerya İle İlişkiler		

(Tablo 37: Nijerya ile İlişkiler Kod Tablosu)

İran İle İlişkiler kodu, olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu ile tekrar kodlanmıştır. Ancak iktidar konumundaki İran söyleminde **Olumlu** ya da **Olumsuz** kodun girilmediği görülmektedir. Bunun nedeni Yılmaz'ın, İran-Irak Savaşı sırasında Türkiye'nin her

iki ülkeye de eşit mesafeden durduğundan bahsetmesi ve olumlu ya da olumsuz ile kodlanabilecek bir ifade olmamasından kaynaklıdır. **İslam Ülkeleri İle İlişkiler** kodu altındaki **İslam Konferansı Örgütü** ve **Ekonomik İş Birliği Teşkilatı** kodu ile kodlanmış ifadelerde bu örgütlerde yer alan ülkeler ile olumlu ilişkiler kurulacağı ve dolayısıyla **Olumlu** kodu ile kodlanacak ifadeler bulunmaktadır ancak uluslararası örgütler ayrıca kodlandığından ve bünyesindeki ülkelere bu kodlar aksettirilmediğinden analizin bütünlüğü açısından İran’a da bu olumlu ifadeler kod olarak aksettirilmemiştir. Dolayısıyla **İran ile İlişkiler** kodunun yalnızca muhalefet konumundaki ifadeleri kodlanabilmiş ve iktidar konumunda bir ifade kodu bulunmadığından analiz kapsamına alınmamıştır. (Tablo 38)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
İran ile İlişkiler	■	■
Olumsuz	■	
Olumlu	■	

(Tablo 38: İran ile İlişkiler Kod Tablosu)

İslam Ülkeleri İle İlişkiler koduna Yılmaz’ın, Türkiye’yi bu bölgenin bir ülkesi olarak tanımladığı Ortadoğu için **Ortadoğu ile İlişkiler** kodu açılmıştır. Bu kod kapsamındaki ifadelerde Yılmaz, bölgedeki uyuşmazlıklara, istikrarın sağlanması gerektiğine, ilişkilerin geliştirilmesine değinmiş ve aynı zamanda Ortadoğu’nun karanlık bir meçhulü olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kod yalnızca iktidar konumunda girildiğinden analiz kapsamına alınmamıştır. (Tablo 39)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		■

(Tablo 39: Ortadoğu ile İlişkiler Kod Tablosu)

Bu kod altına **Filistin ile İlişkiler**, **Irak ile İlişkiler**, **İsrail ile İlişkiler**²⁸, **Suriye ile İlişkiler** ve **Terör** kodları açılmıştır. (Tablo 40)

²⁸ İsrail bir İslam ülkesi olarak kategorize edilmemiştir ancak bir Ortadoğu ülkesi olduğundan, bütünlüğün sağlanabilmesi amacıyla Ortadoğu ile İlişkiler kodu altında yer verilmiştir.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		■
İsrail İle İlişkiler		■
Filistin İle İlişkiler		■
Terör	■	■
Suriye ile ilişkiler	■	■
Irak İle İlişkiler	■	■

(Tablo 40: Ortadoğu ile İlişkiler Alt Kodlar Tablosu)

İsrail İle İlişkiler ve **Filistin İle İlişkiler** kodları çoğunlukla kesişmektedir. İçerik incelendiğinde ise Yılmaz'ın 1967'de gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı sonrası durumu işgal olarak değerlendirdiği ve İsrail'in bu topraklardan geri çekilmesi gerektiğini düşündüğü görülmektedir ancak bu kodlar yalnızca iktidar konumunda kullanılmış olduğundan analiz kapsamına alınmamıştır.²⁹ (Tablo 41)

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		■
İsrail İle İlişkiler		■
Filistin İle İlişkiler		■

(Tablo 41: İsrail ile İlişkiler ve Filistin ile İlişkiler Kod Tablosu)

Suriye İle İlişkiler kodu ayrı bir **İfadeler** kodu açılarak bu kodun alt kodları olan **Olumlu** ve **Olumsuz** kodları ile kodlanmıştır. Burada olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadelere bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu,

²⁹ Yılmaz'ın İsrail-Filistin konusuna Meclis konuşmalarında sıklıkla değinmediği görülmüştür. 1991 yılında gerçekleştirdiği hükümet programı konuşmasında, 1967 Savaşı sonrası İsrail'in Filistin topraklarını işgal ettiğini ifade etmektedir. **TBMM Tutanak Dergisi: 130 uncu Birleşim (Olağanüstü)**, Cilt:LXI, Dönem:18, Yasama Yılı: 4, 30.06.1991, (Çevrimiçi) [tbmm18061130.pdf](#), s.570, 5 Şubat 2023. 1996 yılındaki hükümet programı konuşmasında ise Arap-İsrail ihtilafın son bulması gerektiğini söylemiştir. **TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim**, Cilt:II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 07.03.1996, (Çevrimiçi) [tbmm20002020.pdf](#), s.23, 5 Şubat 2023. Tutumunda bir değişiklik görülmemekle birlikte tavrında bir yumuşama görülmektedir. Bu duruma, 1996 yılında Türkiye içerisinde artan irtica tartışmaları nedeniyle bölgede gerçekleşen Türkiye-İsrail yakınlaşmasının neden olduğu akla gelen bir ihtimal olmakla birlikte 1996 yılındaki konuşmasında İslam ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmek konusuna yer verdiği görülmekte ve bu nedenle direkt olarak böyle bir sonuca varılamamaktadır. Ancak gelecekteki çalışmalarda örneklem genişletilerek konu ile ilgili detaylı bir araştırma yapılabilmesi mümkündür.

destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise bütünlük açısından **Olumlu** kodu girilmiştir. **Olumsuz** kodu altına ayrıca, Yılmaz'ın, Suriye'nin terör örgütü PKK'ya destek verdiğini belirten ifadelerini kodlamak amacıyla **Terör Örgütüne Destek Vermek** kodu açılmıştır. (Tablo 42) Sonuçlar incelendiğinde **Olumsuz** ile kodlanan ifadelerin **Terör Örgütüne Destek Vermek** kodu ile kesiştiği görülmüştür. **Olumlu** ile kodlanan ifadelerde ise Yılmaz, Türkiye'nin Suriye ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri içerisinde bulunmak istediğini belirtmiş, 20 Ekim 1998 tarihinde Türkiye ile Suriye arasında imzalanmış olan, Suriye'nin PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabul ettiği belgeye değinmiştir. Muhalefet konumunda bunun aksini düşündüğünü gösteren bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla Yılmaz'ın tavrında bir değişikliğe rastlanmamış ve meclis tutanaklarına göre, siyasi konunun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		
Suriye ile ilişkiler		
Olumsuz		
Terör Örgütüne Destek Vermek		
Olumlu		

(Tablo 42: Suriye ile İlişkiler Kod Tablosu)

Irak İle İlişkiler kodu Yılmaz'ın Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta yaşanan kriz ile ilgili söylemlerini içermektedir. Bu söylemler Körfez Savaşı ve dolayısıyla Çekiç Güç olarak adlandırılan Huzur Harekatı, bu ülkedeki iç karışıklıklar ve bu iç karışıklıklardan doğan otorite boşluğunda bölgede terör örgütü PKK'nın varlığını sürdürdüğü konularını kapsamaktadır. Bu nedenle **Irak İle İlişkiler** kodunun altına **Çekiç Güç** ve **Bölgede Terör Örgütü PKK'nın Varlığı** alt kodu açılmış ve bu ifadeler, **İfadeler** kodu ile **Olumlu** ve **Olumsuz** alt kodlarıyla kodlanmıştır. Burada olumsuz, eleştirel, sert, destekleyici olmayan vb. ifadeler bütünlük açısından **Olumsuz**; olumlu, destekleyici, sert olmayan vb. ifadeler ise **Olumlu** kodu girilmiştir. (Tablo 43)

Kod Sistemi	Muha...	İktidar
İfadeler (Irak)		
Olumsuz	■	■
Olumlu		■
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		
Irak İle İlişkiler	■	■
Çekiç Güç	■	■
Bölgede Terör Örgütü PKK'nın Varlığı	■	■

(Tablo 43: Irak ile İlişkiler Kod Tablosu)

Bölgede Terör Örgütü PKK'nın Varlığı kodu incelendiğinde Yılmaz'ın, bölgedeki istikrarsızlıklar nedeniyle PKK'nın bu boşluktan yararlanarak bölgede barındığını ve bu nedenle bölgedeki karışıklıkların bir an önce giderilmesi gerektiğini belirttiği görülmektedir. **Çekiç Güç** kodunun içeriğine bakıldığında, Yılmaz'ın muhalefet konumunda daha önceleri harekata karşı çıkan Refahyol hükümetinin Refah kanadını, hareketin süresinin uzatılması karşılığında Türkiye'nin yeterli kazanımı elde edip etmediği konusunda eleştirdiği görülmektedir. İktidar konumuna geldiğinde, hareketin süresinin uzatılması hakkında Meclis konuşması yaparken dahi yine Türkiye'nin kazanımları konusuna ağırlık verdiği ve birtakım endişeler barındırdığını ifade ettiği görülmektedir. Buna göre harekata karşı Türkiye'nin hareket sonucunda ne elde ettiğini önemseyen bir tavır mevcuttur ve bu tavrında bir değişiklik bulunmamaktadır. Muhalefetteki **Irak İle İlişkiler** kodu ile kodlanmış ifadelerle bakıldığında ise, hükümetin bu bölgede izlediği politikayı eleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle **Olumlu** ile kodlanan bir ifade muhalefette bulunmamaktadır ancak bu bir tavır değişikliği anlamını taşımamaktadır çünkü iktidar konumundaki ifadelerine zıt bir tavır söz konusu değildir. Dolayısıyla Yılmaz'ın iktidar ve muhalefet olmak üzere her iki konumda da bölgedeki istikrarsızlıklar nedeniyle PKK'nın bu bölgede rahatça varlığını sürdürdüğünü ve bu durumun çözülmesi gerektiğini savunduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Suriye ve Irak ile ilgili söylemler terör ile ilgili söylemler ile iç içedir. Bu nedenle **Suriye İle İlişkiler** ve **Irak İle İlişkiler** kodları **Terör** kodu ile

kesişmektedir. (Tablo 44) Bu ve buna ek olarak Yılmaz'ın teröre destek veren ülkeler olduğu iddiası nedeniyle terör, dış politika söylemlerini örneklem olarak belirlemiş bu çalışma kapsamına alınmıştır.

Kod Sistemi	Terör
İslam Ülkeleri İle İlişkiler	
Ortadoğu ile ilişkiler	
Suriye ile ilişkiler	
Irak İle İlişkiler	

(Tablo 44: Suriye ile İlişkiler, Irak ile İlişkiler ve Terör Kodları Kesişim Tablosu)

Terör kodu, terörün yaşandığı coğrafya nedeniyle **Ortadoğu İle İlişkiler** kodu altına girilmiştir ve dış politika söylemlerinde geçen terör konusu bu kod ile kodlanmıştır. Bu kod altına Yılmaz'ın terörü parti değil bir devlet meselesi olarak görmesinden kaynaklı olarak **Terörü Parti Değil Bir Devlet Meselesi Olarak Görmek** ve teröre destek veren yabancı ülkeler olduğunu dile getirmesinden kaynaklı olarak **Dış Mhraklar** kodu girilmiştir. Sonuçlara bakıldığında hem iktidar hem de muhalefet konumunda aynı tavrı koruduğu görülmektedir. (Tablo 45) Dolayısıyla Yılmaz'ın tavrında bir değişikliğe rastlanmamış ve meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
İslam Ülkeleri İle İlişkiler		
Ortadoğu ile ilişkiler		
Terör		
Dış Mhraklar		
Terörü Parti Değil Bir Devlet Meselesi Olarak Görmek		

(Tablo 45: Terör Kod Tablosu)

Son olarak **Uluslararası Kuruluşlar İle İlişkiler** adlı bir kod açılmış ve *uluslararası kuruluşlar, NATO, Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi* gibi ifadeler bu kod altında toplanmıştır. Kodun altına ise içerik analizinin yapılabilmesi amacıyla olumlu ifadeler için kullanılan **Uluslararası Kuruluşlara Olumlu Bakış** adlı bir kod

ve eleştirel ifadeler için kullanılan **Eleştiri** adlı bir kod açılmıştır. Bu iki kod birbirine zıt olmadığından iki farklı analiz olarak ele alınmıştır. Buna göre Yılmaz'ın her iki konumda da uluslararası kuruluşları eleştirdiği ve yine her iki durumda da uluslararası kuruluşlar hakkında olumlu ifadelerde bulunduğu görülmüştür. (Tablo 46) Dolayısıyla, meclis tutanaklarına göre, siyasi konumun bu kod ve dahi söylem üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kod Sistemi	Muhalefet	İktidar
Uluslararası Kuruluşlar İle İlişkiler		
Eleştiri		
Uluslararası Kuruluşlara Olumlu Bakış		

(Tablo 46: Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler Kod Tablosu)

MAXQDA 2022 programı ile yapılmış analiz sonucunda yapılan kodlamalar ve kod bazındaki değerlendirmeler incelendiğinde, Yılmaz'ın Meclis söylemlerinde ve tutumlarında bulunduğu konuma bağlı olarak bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. Tüm çalışmanın sonucunda genel bağlamda varılan sonuç bir sonraki Sonuç bölümünde yer almaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, genel başkanlık koltuğunda oturan bir siyasinin yasama ve yürütme konumlarında iken, bulunduğu dış politika söylemlerinde bir değişiklik olup olmadığı araştırılmıştır. Filozof Michel Foucault'nun, söylemi, güce ulaşmak için bir aracı olarak görmesinden ve her doğrunun her yerde söylenmeyeceği tabusundan yola çıkılmış ve siyasilerin bulundukları konuma bağlı olarak söylemlerini değiştirecekleri savunulmuştur.

Söylemler ise araştırmanın detaylandırılabilmesi adına daraltılmış ve bu tez ile bağlantısı olduğuna kanaat getirilen dış politika söylemleri konu alınmıştır. Bunun nedeni ise, dış politikanın iktidarlar üstü bir olgu oluşu ve bir siyasinin iktidara gelmeden önceki görüşü ne olursa olsun iktidara geldikten sonra bir devlet politikası olan dış politika hakkında daha önce muhalefet konumunda iken yaptığı eleştirel söylemlerde bulunamayacağı inancının, bu tezin konusu olan söylem değişikliği ile birebir örtüşüyor olmasından kaynaklıdır. Dolayısı ile bu çalışma, siyasilerin söylemlerindeki değişiklikleri dış politikanın iktidarlar üstü bir devlet politikası olması fikri üzerinden araştırmıştır.

Buna göre Genel Başkan olduğu süre boyunca yasama ve yürütme olmak üzere siyasetin her konumunda bulunmuş bir siyasi araştırılmış ve 1991-2002 yılları arasında ANAP Genel Başkanı olan ve bu yıllar boyunca ana muhalefet lideri, iktidar ve iktidar ortağı olmuş ve üç kez bizzat başbakanlık yapmış olan Mesut Yılmaz seçilmiştir. Bu nedenle araştırmaya konu edilen ve incelenen yıllar Yılmaz'ın genel başkanlık yaptığı 1991-2002 arası yıllardır.

İktidar ve muhalif olmanın en salt şekilde ortaya konduğu mecra olan Türkiye Büyük Millet Meclisi konuşmaları araştırma evrenini, Mesut Yılmaz'ın mecliste yapmış olduğu dış politika konuşmaları ise araştırma örneklemini belirlemiştir. Genel Başkan olmadan önce dışişleri bakanlığı yapmış olan Yılmaz, sürekli olarak dış politika meselelerini meclise taşımış, muhalefet koltuğunda oturduğu zamanlar içerisinde dış politika hakkında meclise yeterli bilgi akışını sağlamıyor oldukları gerekçesiyle iktidarı eleştirmiştir. Bu nedenle Yılmaz'ın, tüm meclis konuşmalarına

oranla dış politika söylemleri geniş bir yer kapladığından veri genişliği açısından bir sorun yaşanmamıştır.

Meclis konuşmalarında karşılaşılabilecek olan doksanlı yıllar dış politika gelişmeleri ve Türk dış politikası araştırılmış ve incelenmiş, bu araştırmaya ikinci bölümde yer verilmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin, iktidarın aynı kalmıyor olmasına rağmen, dış politikasında genel anlamda bir istikrar olduğu görülmüştür ki bu durum dış politikanın bir devlet politikası olduğunu göstermektedir.

Son bölümde ise içerik analizi yapılmış ve bulgular paylaşılmıştır. Mesut Yılmaz'ın tüm meclis konuşmaları incelenerek dış politika ile ilgili olan bölümler ayrıştırılmış ve MAXQDA 2022 programına aktarılmıştır. İçerik analizi yapabilmeyi mümkün kılan ve sosyal bilimciler tarafından bu amaçla kullanılan bu programda tüm dış politika söylemleri öncelikle *muhalefet* ve *iktidar* kodları, daha sonra dış politika konuları ile ilgili kodlar ile kodlanmıştır. Bu kodlamalar ile içerik analizinin bir çeşidi olan değerlendirici içerik analizi uygulanmıştır. Böylece muhalefet ve iktidar konumlarında dış politika söylemlerindeki tutum değişiklikleri belirlenmiştir.

Her kod için MAXQDA programı kullanılarak tablolar oluşturulmuştur. Böylece Mesut Yılmaz'ın kod kapsamındaki konu hakkında tutumu gözlemlenmiş ve her bir kod için oluşturulan bu tablolar yorumlanmıştır. Buna göre ortaya çıkan sonuçta, Yılmaz'ın, yasama ve yürütmedeki konumlarının dış politika söylemleri üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Yılmaz'ın, siyasetteki konumundan bağımsız bir şekilde dış politika söylemlerinde bulunduğu ve muhalefet koltağında eleştirel söylemlerde bulunduğu bir dış politika mevzusu hakkında iktidar koltağında olduğu süreçte farklı bir tutum içerisine girmediği gözlemlenmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda, 1991-2002 yılları arasında üç kez başbakanlık yapmış ve yasama ve yürütmenin her konumunda bulunmuş Mesut Yılmaz'ın bu yıllar arasındaki Meclis konuşmalarındaki dış politika söylemlerine dayanılarak, siyasilerin iktidar konumunda iken, muhalefet konumunda bulundukları eleştirel dış politika söylemlerinde siyasetteki yeni konumuna bağlı olarak olası birtakım değişikliklerde bulunacağı ve siyasi konumun dış politika söylemlerini etkileyeceği tezi çürütülmüştür.

Dış politika, konusu itibariyle, devlet ve ulusal çıkar gibi kavramların belirleyici olduğu bir olgudur. Dolayısıyla, yapılan bu çalışma kapsamında siyasi konuma bağlı olarak bir değişim görülmemiş olsa dahi bunun gerekçesinde, dış politikanın yapı olarak bir devamlılık içerisinde olması ya da çalışmaya dahil edilen yıllar arasında, askerin siyaset üzerindeki ve MGK'nın dış politikanın belirlenmesi üzerindeki etkisinin belirleyici olmuş olma ihtimali vardır. Bu nedenle bu konudaki çalışma, dış politika konusu ile sınırlanmamalıdır. Gelecekteki çalışmalarda, ekonomi ve iç politika söylemleri gibi siyasilerin başka konulardaki söylemler incelenerek çalışma kapsamı genişletilmelidir.

Gelecekteki çalışmalarda, yalnızca Mesut Yılmaz ile sınırlı kalmayarak hem iktidar hem muhalefette bulunmuş diğer siyasiler belirlenebilir ve bu siyasiler hakkında çalışmalar yapılabilir. Araştırma konusuna bağlı olarak seçilecek siyasetçiye göre, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemdeki ya da parlamenter sistem ve Başkanlık sistemi dönemindeki gibi büyük sistem değişiklikleri sonrasında siyasilerin söylemlerinde bir değişiklik olup olmadığı incelenebilir. Çalışmalarda yalnızca dış politika hakkında ya da kapsam değiştirilerek ve genişletilerek çalışmalar yapılması mümkündür.

KAYNAKÇA

“‘May We All Learn And Act On The Lessons Of Srebrenica’ Says Secretary-General, In Message To Anniversary Ceremony”, 11.07.2005 (Çevrimiçi) <https://press.un.org/en/2005/sgsm9993.doc.htm> , 18 Mart 2023.

“‘We Have Done A Lot’”, **Newsweek Staff**, 10.08.1997, (Çevrimiçi) <https://www.newsweek.com/we-have-done-lot-172366>, 26 Mart 2023.

“‘Kırat’ın Yeni Genel Başkanı Zeybek”, **CNN Türk**, 15.01.2011, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/01/15/kiratin.yeni.genel.baskani.zeybek/603346.0/index.html>, 18 Nisan 2022.

“Adana Mutabakatı Nedir, İçeriğinde Ne Var Ve Metin Neler İçeriyor?”, **BBC News Türkçe**, 25.01.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46996917> , 19 Mart 2023.

“Adriyatik’ten Çin’e Türkiye”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1992.

“Ahmet Mesut Yılmaz ve Güneş Taner Kararı”, 23.06.2006, (Çevrimiçi) https://www.anayasa.gov.tr/media/5696/02_yilmaz_taner_05_02.pdf, 11 Şubat 2022.

“ANAVATAN ve Demokrat Parti Birleşti”, **CNN Türk**, 31.10.2009, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/10/31/anavatan.ve.demokrat.parti.birlesti/549926.0/index.html>, 18 Nisan 2022.

“Anormal Bir Durum Yok”, **Milliyet**, 5 Mayıs 1992.

“Atina’ya Savaş Uyarısı”, **Milliyet**, 23.02.1999, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/dunya/atina-ya-savas-uyarisi-5256279> , 17 Mart 2023.

“Batı Trakya Türklerinin unutulmaz lideri Dr. Sadık Ahmet kimdir?”, 12.01.2023, (Çevrimiçi) [Batı Trakya Türklerinin unutulmaz lideri Dr. Sadık Ahmet kimdir? \(ytb.gov.tr\)](http://Batı%20Trakya%20Türklerinin%20unutulmaz%20lideri%20Dr.%20Sadık%20Ahmet%20kimdir%3F(ytb.gov.tr)) , 23 Nisan 2023.

“BUSH 'OUT OF THESE TROUBLED TIMES . . . A NEW WORLD ORDER””, **The Washington Post**, (Çevrimiçi) <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1990/09/12/bush-out-of-these-troubled-times-a-new-world-order/b93b5cf1-e389-4e6a-84b0-85f71bf4c946/> , 02 Nisan 2023.

“Çekiç Güç Bir İşgal Kuvvetidir, İkinci Sevr Demektir: ERBAKAN”, **Benim OY’um**, 02.10.2014, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=gub4hVQPtIM>, 26 Mart 2023.

“Dayton Agreement, General Framework Agreement For Peace In Bosnia and Herzegovina”, 30.11.1995 (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf , 18 Mart 2023.

“Demirel: Nahçıvan’a Seyirci Kalamayız”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1992.

“Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece”, 1990, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/legacy/reports/pdfs/g/greece/greece908.pdf> , 14 Mart 2023.

“Her şey Atilla Paşa'nın Gözdağı İle Başladı”, **Hürriyet**, 14.11.1998, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611> , 19 Mart 2023.

“Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı”, <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami>, (Çevrimiçi) 11 Mart 2023.

“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı”, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa>, 15 Mart 2023.

“Mavi Akım Resmen Hayata Geçirildi”, **CNN Türk**, 17.11.2005, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/turkiye/mavi-akim-resmen-hayata-gecirildi> , 2 Nisan 2023.

“Mesut Yılmaz İstifa Etti”, NTV, 19.01.2011, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/mesut-yilmaz-istifa-etti,xji4quMMUU2s-Vi21GqThg>, 18 Nisan 2022.

“Nahçıvan’ın Kısa Tarihçesi”, (Çevrimiçi) <http://naxcivan.cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/208580>, 07 Mart 2023.

“Presidency Conclusions”, (Çevrimiçi) https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/032a0008.htm, 27 Şubat 2023.

“The Kardak Dispute”, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/the-kardak-dispute.en.mfa>, 17 Mart 2023.

“Treaty of Guarantee”, (Çevrimiçi) <https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>, 15 Mart 2023.

“Türkiye Cumhuriyeti - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; Ortak Açıklaması”, (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti---kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti_ortak-aciklamasi_-20-temmuz-1997.tr.mfa, 15 Mart 2023.

“Türkiye Cumhuriyeti;Dışişleri Bakanlığının, AB Lüksemburg Kararı İle İlgili Açıklaması”, 14 Aralık 1997, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti- disisleri-bakanliginin -ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi -14-aralik-1997.tr.mfa>, 27 Mart 2023.

“Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri”, (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, 9 Mart 2022.

“Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, (Çevrimiçi) ab.gov.tr/111.html, 27 Şubat 2023.

“UN Bosnia Experience One Of Most ‘Difficult And Painful’ In Its History Says Secretary-General To Memorial Ceremony In Sarajevo”, 11.10.1999,

(Çevrimiçi) <https://press.un.org/en/1999/19991011.sgsm7168.doc.html> , 18 Mart 2023.

“Yunanistan’daki Türk Varlığı”, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa> , 16 Mart 2023.

Akan, Ali Kemal: “Terör örgütü PKK’nın elebaşı Öcalan’ın Türkiye’ye Getirilmesinin Üzerinden 23 Yıl Geçti”, **Anadolu Ajansı**, 14.02.2022, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/teror-orgutu-pkknin-elebasi-ocalanin-turkiyeye-getirilmesinin-uzerinden-23-yil-gecti/2502163>, 17 Mart 2023.

Aksu, Fuat: “Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanı ve Başbakanlar”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt:XIII, No:59, 2018, s. 65-87.

Ata Kuduban, Duygu, Mevlüt Kaya: “Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt:VII, No:21, 2018, s.923-949.

Aydın, Mustafa: “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.366-425.

Aziz, Aysel: “Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları”, **Kültür ve İletişim**, Cilt:IX, No:17, 2006, s. 9-32.

Aziz, Aysel: **Araştırma Yöntemleri - Teknikleri ve İletişim**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1994.

Balta, Evren: “From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: XVI, No: 63, 2019, s. 69-86.

Bengio, Ofra: **Türkiye İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine**, İstanbul, Erguvan Yayınları, 2009.

Berberakis, Stelyo: “Kardak Krizinin 25. Yılı: Türkiye ve Yunanistan Nasıl Savaşın Eşiğine Geldi?”, **BBC News Türkçe**, 01.02.2021, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55882481>, 17 Mart 2023.

Berelson, Bernard: **Content Analysis in Communication Research**, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1952.

Bila, Fikret: “ABD İstediğimizi Yaptı”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1992.

Bildirici, Faruk: **Hanedanın Son Prensi: Mesut Yılmaz ve ANAP’lı Yıllar**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003.

Bilgin, Nuri: **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.

Birand, Mehmed Ali: “28 Şubat Belgeseli 7. Bölüm”, **32. Gün**, 01.09.2017, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=JQRXu0M9Tdo>, 26 Mart 2023.

Birand, Mehmed Ali: “Kardak Krizi”, **32. Gün**, 31.01.2020, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=_xi9B1nsCBQ , 17 Mart 2023.

Birand, Mehmed Ali: “Kıbrıs’ın 50 Yılı 2. Bölüm”, **32. Gün**, 12.07.2017, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=mxHs4N66UCM> , 15 Mart 2023.

Birand, Mehmet Ali: “Kıbrıs’ın 50 Yılı 3. Bölüm”, **32. Gün**, 12.07.2017, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=_gBF5tk8OKw , 15 Mart 2023.

Birand, Mehmet Ali: “Mesut Yılmaz 32. Gün’de”, **32. Gün**, 30.10.2020, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=IgzQmVTQsGA>, 31 Mayıs 2022.

Birand, Mehmet Ali: “Sırlar Bosna’da Katliam Yapıyor: 1992”, **32. Gün**, 23.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=RFjN5kp6cug> , 18 Mart 2023.

Caferov, Nazim: “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 53, 2016, s. 239-260.

Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Clinton, William Jeffers, Tansu Çiller: “The United States and Turkey: Developing an Enhanced Relationship”, **US Department of State Dispatch**, 1993, (Çevrimiçi)
<https://46f39d69f75379d6be3da62a573d0c58b4bf24e8.vetisonline.com/c/ofrx5y/viewer/html/h66lgmnsbv> , 2 Nisan 2023.

Çakır, Ruşen: “Milli Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, Murat Gültekingil, Tanıl Bora, Cilt: VI, 5. bs, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 544-603.

Çalık, Muammer, Mustafa Sözbilir: “İçerik Analizinin Parametreleri”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt: XXXIX, No: 74, 2014, s. 33-38.

Çelik, Hilal, Halil Ekşi: “Söylem Analizi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: XXVII, No: 27, 2008, s. 99-117.

Çetiner, Yılmaz: **Son 10 Yılın Perde Arkası: Mesut Yılmaz**, İstanbul, Milliyet Yayın, 1994.

Dal, Aylin, Semra Orkan: “Türk Siyasi Hayatının Önemli İsimlerinden Mesut Yılmaz”, **Anadolu Ajansı**, 30.10.2020, (Çevrimiçi)
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-siyasi-hayatinin-onemli-isimlerinden-mesut-yilmaz/2024546>, 11 Şubat 2022.

Demirdöven, Duygu: **Turkish Foreign Policy Between 1983 and 1999: Comparison of Turgut Özal and Mesut Yılmaz in the Period of Transition and Transformation of Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Demirkasımoğlu, Nihan: “Nitel Araştırma Geleneğinde Nicel Göstergelerin Kullanımı ve Genellenebilirlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 42, Özel Sayı: 1, 2021, s. 231-242.

Dinçer, Serkan: “Content Analysis in for Educational Science Research: Meta-Analysis, Meta-Synthesis, and Descriptive Content Analysis”, **Bartın University Journal of Faculty of Education**, Cilt: VII, No: 1, 2018, s. 176-190.

Doğan, Vahit: “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII, 13.06.1999, s. 261-272.

Efraim İnbar, **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Çev. Suna Ercan, Özgül Erdemli, Ankara ASAM, 2001.

Ekinci, Didem: **Russia and the Balkans After the Cold War**, Rangendingen, Libertas, 2013, (Çevrimiçi)
<https://5989e5f5b738a7bf6982c01c232a1cd27056bb51.vetisonline.com/EbscoViewerService/ebook?an=1657073&callbackUrl=https%3a%2f%2fdiscovery.ebsco.com&db=e000tww&format=EB&profId=eds&lpId=&ppid=&lang=tr&location=https%3a%2f%2f46f39d69f75379d6be3da62a573d0c58b4bf24e8.vetisonline.com%2fc%2fofrx5y%2fdetails%2f4c2r5ghhzb%3fq%3ddidem%2520ekinci&isPLink=False&requestContext=&profileIdentifier=ofox5y&recordId=4c2r5ghhzb>, 09 Nisan 2023.

Elbirlik, Tolga: **Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa, 2015.

Erdem, Nilüfer: “Dr. Sadık Ahmet’in Biyografisi”, **Doktor Sadık Ahmet**, Ed. Nilüfer Erdem, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı YTB Yayınları, 2021, s. 149-155.

Ergin, Sedat: “AB’ye 6 Ay Süre”, **Hürriyet**, 18.12.1997, (Çevrimiçi)
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abye-6-ay-sure-39279196>, 05 Mart 2023.

Erhan, Çağrı Ömer Kürkçüoğlu: “İsrail’le İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.149-151.

Eryar, Didem: “The Luxembourg Summit: The Beginning of the End for Turkey”, **Insight Turkey**, No: 12, 1998, s. 105-110.

Eyvazlı, Elşad: “Hocalı Katliamı’na Giden Süreç ve Türk Basınında Hocalı Katliamı”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt:VIII, No:2, 2019, s.152-173.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu: “Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 124-148.

Fırat, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 440-480.

Foucault, Michel: **Söylemin Düzeni**, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Hil Yayın, 1987.

Gläser-Zikuda, Michaela, Gerda Hagenauer, Melanie Stephan: “The Potential of Qualitative Content Analysis for Empirical Educational Research”, **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: XXI, No: 1, 2020, s. 1-20.

Gözen, Ramazan: “Operation Provide Comfort: Origins and Objectives”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: No:03, 1995, s.173-191.

Güler, Hakan: Türkiye-KKTC İlişkileri: **Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2020.

Güngör, Berkan: “Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi”, **Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi**, Cilt: II, No: 2, 2020, s. 1-11.

Güngör, Nazife, F. Mutlu Binark: “**TV ve Basında Haberler: Karşılaştırmalı İçerik Çözümlemesi**”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 6, Sayı 3, 1993, s. 125-151.

Heper, Metin: “Conclusion - The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey”, **Turkish Studies**, Cilt:III, No:1, 2002, s. 138-146.

Hepkul, Ayşe: “Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVIII, No: 1, 2002, s. 1-12.

İsmail, Sabahattin: **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998.

Kabak, Duygu, Müge Aknur: “Armed Forces As A Significant Actor In Turkish Foreign Policy: Refahiyol Government Period In Turkey”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: LXXIV, No:1, 2019, s. 257-282.

Kaplan, Abraham: “Content Analysis and the Theory of Signs”, **Philosophy of Science**, Cilt: X, No:4, 1943, s. 230- 247.

Karpat, Kemal H.: **Türk Dış Politikası Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.

Kasapoğlu, Çağıl: “Kardak Kayalıkları: Theodoros Pangalos ve Onur Öymen 1996 Krizini Anlattı”, **BBC News Türkiye**, 21.12.2016, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38394643> , 17 Mart 2023.

Koçak, Abdullah, Özgür Arun: “İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu”, **Selçuk İletişim**, Cilt: IV, No:3, 2006, s. 21-28.

Kohlbacher, Florian: “The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research”, **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: VII, No: 1, 2006, s. 1-30.

Kracauer, Siegfried: “The Challenge of Qualitative Content Analysis”, **The Public Opinion Quarterly**, Cilt: XVI, No: 4, 1952-1953, s. 631-642.

Krippendorff, Klaus: “Content Analysis”, **International Encyclopedia of Communication**, Ed. E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth, L. Gross, New York, Oxford University Press, 1989.

Mayring, Philipp: “Qualitative Content Analysis”, **Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung**, Cilt: I, No: 2, 2000, s. 1-26.

Miles, Matthew B., A. M. Huberman, Johnny Saldaña: **Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook**, 3. Baskı, California, Sage, 2014.

Mor, Hasan: “AB’nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Kararları ve Kıbrıs Sorunu”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:VII, No:1-2, 1999, s.273-307.

Oran, Baskın: “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: LI, No:01, 1996, s.353-370.

Oran, Baskın: **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.

Ögülmüş, Selahaddin: “İçerik Çözümlemesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:XXIV, No:1, 1991, s. 213-228.

Özçelik, İsmail: “Karabağ’daki Hocalı Soykırımı’nın Tarihi Arka Planı”, **Vakanüvis**, Cilt:II, 2017, s.417-456.

Özer, Ömer: “Dört On Yılın Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz’ün Türkiye’de İletişim Alanına Katkıları”, **Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Türkiye’de İletişim Araştırmaları Sempozyumu**, 2005, s. 1-34.

Özgan, Murat: **Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ve Türkiye'ye Etkileri (1990-2010)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Öztığ, Laçın İdil: “1992-1993 Nahçıvan Krizi” , (Çevrimiçi) <https://tdpkrizleri.org/index.php/1991-nahcivan-krizi> , 7 Mart 2023.

Öztığ, Laçın İdil: “Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVIII, No: 36, 2018, s.413-430.

Rehimov, Ruslan: “İnsanlık Tarihinin Kara Lekesi: Hocalı Katliamı”, **Anadolu Ajansı**, 26.02.2021, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-hocali-katliami/2157715#> , 12 Mart 2023.

Sayın, Ayşe: “Mesut Yılmaz: 1991-99 yılları arasında üç kez başbakanlık yapan siyasetçi”, **BBC News Türkçe**, 30.10.2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54744911> , 11 Şubat 2022.

Sınıksaran, Enis: **Teori ve Uygulamalarıyla İstatistiksel Yöntemler: Çözümlü 407 Problem**, 3. basım, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2011.

Sönmezoğlu, Faruk, Hakan Güneş, Erhan Keleşoğlu: **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2015.

Stelios, Stavridis: “The International Relations of the Cypriot Parliament”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt: V, No: 3, 2003, s.337-354.

Şahin, Yasin: “Michel Foucault'da Söylem Analizi”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt:III, No:6, 2017, s.119-135.

Şar, Celal: **British Policy Towards Cyprus and the Cyprus Question 1878-2005**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Şeşen, Elif, Duygu Ünalın, Şeyhmus Doğan: “Political Discourse Analysis of Aliyev’s Address to the Nation Regarding the Second Karabakh War”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: XI, No:4, s.1739-1751.

Şıhmantepe, Aydın: “Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi”, **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: IX, No: 17, 2013, s.127-156.

Taşdemir, Hakan, Hasan Demir: “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: II, No:3, 2002, s.85-100.

Tavşancıl, Ezel, Esra Aslan: **İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri**, İstanbul, Epsilon, 2001.

TBMM Meclis Tutanak Dergisi: 106 ncı Birleşim, Cilt:LXIV, Dönem:21, Yasama Yılı:3, 22.05.2001 (Çevrimiçi) [tbmm21064106.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi 3 üncü Birleşim, Cilt: LXIII, Dönem:20, Yasama Yılı: 4, 07.10.1998, (Çevrimiçi) [tbmm20063003.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi 8 inci Birleşim, Cilt:XII, Dönem:20, Yasam Yılı:2, 16.10.1996, (Çevrimiçi) [tbmm20012008.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi, 34 üncü Birleşim, Cilt:VI, Dönem: 21, Yasama Yılı:1, 15.07.1999, (Çevrimiçi) [tbmm21006034.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi, 50 inci Birleşim, Cilt:LXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 12.12.1994 (Çevrimiçi), [tbmm19074050.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 119 uncu Birleşim, Cilt:XXX, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, 10.07.1997, (Çevrimiçi) [tbmm20030119.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 130 uncu Birleşim (Olağanüstü), Cilt: LXI, Dönem: 18, Yasama Yılı: 4, 30.06.1991, (Çevrimiçi) [tbmm18061130.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim, Cilt: LXV, Dönem:20, Yasama Yılı:4, 18.11.1998, (Çevrimiçi) tbmm20065020.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim, Cilt:II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 07.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002020.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 30 uncu Birleşim, Cilt: II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 28.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002030.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 33 üncü Birleşim, Cilt:XIX, Dönem:21 , Yasama Yılı:2, 14.12.1999, (Çevrimiçi) tbmm21019033.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, Cilt: XLI, Dönem: 20, Yasama Yılı:3, 25.12.1997, (Çevrimiçi) tbmm20041037.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 38 inci Birleşim, Cilt:III, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, 17.04.1996, (Çevrimiçi) tbmm20003038.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 46 ncı Birleşim, Cilt:V, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 10.03.1992, (Çevrimiçi) tbmm19005046.pdf , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 78 inci Birleşim, Cilt:XI, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 20.05.1992, (Çevrimiçi) tbmm19011078.pdf , 5 Şubat 2023.

Tellal, Erel: “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 540-550.

Theophanous, Georgios: “Blurred Borders: Armenia vs. Azerbaijan”, **Harvard International Review**, Cilt: XXIV, No:4, 2013, s.12-13.

Uzgel, İlhan: “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: II, 1980-2001**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 243-325.

Ünür, Esen: “ABD İle Yeni Başlangıç”, **Hürriyet**, 06.12.1997, (Çevrimiçi)
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-ile-yeni-baslangic-39277248> , 2 Nisan 2023.

Weber, Robert Philip: **Basic Content Analysis**, London, Sage, 1990.

Yang, Wenxing, Sun, Ying: “Interpretation of 'Discourse' from Different Perspectives: A Tentative Reclassification and Exploration of Discourse Analysis”, **The International Journal-Language Society and Culture**, No: 31, 2010, s. 127-138.

Yılmaz, Eren Alper: “Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:VI, No:3, 2019, s. 252-260.

Yücel Spahiu, Esen: "Michel Foucault-Foucaultcu İktidar, Söylem ve Özne Kavramları", **Kurgu**, Cilt: XIX, No:1, 2002, s. 271-282.

Yüksel, Yusuf: “İçerik Çözümlemesi”, (Çevrimiçi)
https://www.academia.edu/24209083/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K_%C3%87%C3%96Z%C3%9CMLEMES%C4%B0, 18 Ocak 2022.

EKLER

Kodlama Yapılmış Meclis Tutanakları

TBMM Tutanak Dergisi: 129 uncu Birleşim (Olağanüstü), Cilt:LXI, Dönem:18, Yasama Yılı:4, 30.06.1991, (Çevrimiçi) [tbmm18061129.pdf](#) , 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 130 uncu Birleşim (Olağanüstü), Cilt:LXI, Dönem:18, Yasama Yılı:4, 03.07.1991, (Çevrimiçi) [tbmm18061130.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 21 inci Birleşim, Cilt:II, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 26.12.1991, (Çevrimiçi) [tbmm19002021.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 46 ncı Birleşim, Cilt:V, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 10.03.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19005046.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 61 inci Birleşim, Cilt:VIII, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 25.03.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19008061.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 68 inci Birleşim, Cilt:IX, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 23.04.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19009068.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 78 inci Birleşim, Cilt:XII, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 20.05.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19011078.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 97 nci Birleşim (Olağanüstü), Cilt:XVI, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 28.08.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19016097.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 52 inci Birleşim, Cilt:XXVI, Dönem:19, Yasama Yılı:2, 25.12.1992, (Çevrimiçi) [tbmm19026052.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 93 üncü Birleşim, Cilt:XXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:2, 20.04.1993, (Çevrimiçi) tbmm19034093.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 94 üncü Birleşim, Cilt:XXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:2, 23.04.1993, (Çevrimiçi) tbmm19034094.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 115 inci Birleşim, Cilt:XXXVII, Dönem:19, Yasama Yılı:2, 22.06.1993, (Çevrimiçi) tbmm19037115.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 121 inci Birleşim, Cilt:XXXVII, Dönem:19, Yasama Yılı:2, 03.07.1993, (Çevrimiçi) tbmm19037121.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 38 inci Birleşim, Cilt:XLVI, Dönem:19, Yasama Yılı:3, 08.12.1993, (Çevrimiçi) tbmm19046038.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 54 üncü Birleşim, Cilt:XLIX, Dönem:19, Yasama Yılı:3, 24.12.1993, (Çevrimiçi) tbmm19049054.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 94 üncü Birleşim, Cilt:LVIII, Dönem:19, Yasama Yılı:3, 23.04.1994, (Çevrimiçi) tbmm19058094.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 98 inci Birleşim, Cilt:LIX, Dönem:19, Yasama Yılı:3, 03.05.1994, (Çevrimiçi) tbmm19059098.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 50 nci Birleşim, Cilt:LXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 12.12.1994, (Çevrimiçi) tbmm19074050.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 61 inci Birleşim, Cilt:LXXVI, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 23.12.1994, (Çevrimiçi) tbmm19076061.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 98 inci Birleşim, Cilt:LXXXIV, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 12.04.1995, (Çevrimiçi) tbmm19084098.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 103 üncü Birleşim, Cilt:LXXXV, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 23.04.1995, (Çevrimiçi) tbmm19085103.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 139 uncu Birleşim, Cilt:XCI, Dönem:19, Yasama Yılı:4, 12.07.1995, (Çevrimiçi) tbmm19091139.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 8 inci Birleşim, Cilt:XCIV, Dönem:19, Yasama Yılı:5, 13.10.1995, (Çevrimiçi) tbmm19094008.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim, Cilt:II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 07.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002020.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 21 inci Birleşim, Cilt:II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 10.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002021.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 30 uncu Birleşim, Cilt:II, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 28.03.1996, (Çevrimiçi) tbmm20002030.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 38 inci Birleşim, Cilt:III, Dönem:20, Yasama Yılı:1, 17.04.1996, (Çevrimiçi) tbmm20003038.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi 8 inci Birleşim, Cilt:XII, Dönem:20, Yasama Yılı:2, 16.10.1996, (Çevrimiçi) tbmm20012008.pdf , 26 Mart 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, Cilt:XVII, Dönem:20, Yasama Yılı:2, 18.12.1996, (Çevrimiçi) tbmm20017037.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 116 ıncı Birleşim, Cilt:XXX, Dönem:20, Yasama Yılı:2, 07.07.1997, (Çevrimiçi) tbmm20030116.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 119 uncu Birleşim, Cilt:XXX, Dönem:20, Yasama Yılı:2, 10.07.1997, (Çevrimiçi) tbmm20030119.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, Cilt:XLI, Dönem:20, Yasama Yılı:3, 25.12.1997, (Çevrimiçi) tbmm20041037.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 38 inci Birleşim, Cilt:XLI, Dönem:20, Yasama Yılı:3, 06.01.1998, (Çevrimiçi) tbmm20041038.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 50 inci Birleşim, Cilt:XLIV, Dönem:20, Yasama Yılı:3, 04.02.1998, (Çevrimiçi) tbmm20044050.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 81 inci Birleşim, Cilt:LI, Dönem:20, Yasama Yılı:3, 23.04.1998, (Çevrimiçi) tbmm20051081.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 3 üncü Birleşim, Cilt:LXIII, Dönem:20, Yasama Yılı:4, 07.10.1998, (Çevrimiçi) tbmm20063003.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 20 nci Birleşim, Cilt:LXV, Dönem:20, Yasama Yılı:4, 18.11.1998, (Çevrimiçi) tbmm20065020.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 34 üncü Birleşim, Cilt:VI, Dönem:21, Yasama Yılı:1, 15.07.1999, (Çevrimiçi) tbmm21006034.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 33 üncü Birleşim, Cilt:XIX, Dönem:21, Yasama Yılı:2, 14.12.1999, (Çevrimiçi) tbmm21019033.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 37 nci Birleşim, Cilt:XX, Dönem:21, Yasama Yılı:2, 19.12.1999, (Çevrimiçi) tbmm21020037.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 46 nci Birleşim, Cilt:XXII, Dönem:21, Yasama Yılı:2, 28.12.1999, (Çevrimiçi) tbmm21022046.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 85 inci Birleşim, Cilt:XXXI, Dönem:21, Yasama Yılı:2, 23.04.2000, (Çevrimiçi) tbmm21031085.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 73 üncü Birleşim, Cilt:LVII, Dönem:21, Yasama Yılı:3, 22.03.2001, (Çevrimiçi) tbmm21057073.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 89 uncu Birleşim, Cilt:LXI, Dönem:21, Yasama Yılı:3, 23.04.2001, (Çevrimiçi) tbmm21061089.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 106 ncı Birleşim, Cilt:LXIV, Dönem:21, Yasama Yılı:3, 22.05.2001, (Çevrimiçi) tbmm21064106.pdf, 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 90 ıncı Birleşim, Cilt:XCII, Dönem:21, Yasama Yılı:4, 23.04.2002, (Çevrimiçi) [tbmm21092090.pdf](#), 5 Şubat 2023.

TBMM Tutanak Dergisi: 124 üncü Birleşim (Olağanüstü), Cilt:CI, Dönem:21, Yasama Yılı:4, 01.08.2002, (Çevrimiçi) [tbmm21101124.pdf](#), 5 Şubat 2023.

